
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 134

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин»
індексується в міжнародній наукометричній базі
Index Copernicus з 2015 року

КИЇВ – 2018

Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць.
Випуск 134.

К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Інститут міжнародних відносин, 2018. – 131 с.

У Збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин, міжнародного права та міжнародних економічних відносин.
Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія

Головний редактор: Копійка В. В., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1-ий заступник головного редактора (науковий редактор): Дорошко М. С., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

2-ий заступник головного редактора: Хмара М. П., кандидат економічних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідальний редактор: Макеєнко Л. Ф., Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени редакційної колегії

Арнольд Райнер, доктор юридичних наук, професор, Регенсбурзький університет (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина).

Балюк Валенти, доктор політичних наук, професор, Університет Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Республіка Польща).

Вергун В. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Губерський Л. В., доктор філософських наук, академік НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Дайнеко В. В., кандидат філологічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Довгерт А. С., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кисіль В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коппель О. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крижанівський В. П., доктор історичних наук, професор.

Крушинський В. Ю., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кремона Маріз, доктор юридичних наук, професор, Європейський академічний інститут (м. Флоренція, Італійська Республіка).

Лещенко Лариса, доктор політичних наук, професор, Вроцлавський університет (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Манжола В. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Матвієнко В. М., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Муравйов В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Перепелиця Г. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Пирожков С. І., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.
Пузанов І. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рижков М. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рогач О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Сіскос Євангелос, доктор економічних наук, професор, Державний технологічний навчальний інститут (м. Касторія, Грецька Республіка).
Скороход Ю. С., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Фурса С. Я., доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Шемшученко Ю. С., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.
Циганов С. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Шляхта Богдан, доктор політичних наук, професор, Ягеллонський університет (м. Краків, Республіка Польща).
Шнирков О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Адреса редакційної колегії:

04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин.
тел. 044 481-44-68.

Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин» заснований у 1996 році. Засновник: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України в галузі політичних, юридичних і економічних наук.

Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09. 03. 2016 р.

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин» індексується в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus з 2015 року.

Електронну версію видання розміщено на сайті «Актуальні проблеми міжнародних відносин» за адресою <http://journals.iir.kiev.ua> і передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та представлення на порталі наукової періодики: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних, коректність перекладу на іноземну мову та інших відомостей.

Всі права застережені. All right reserved. При цитуванні обов'язкове посилання на Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

© Інститут міжнародних відносин. 2018.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327:354-057.341](620)

EGYPT'S FOREIGN POLICY UNDER ABDEL FATTAH EL-SISI

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЄГИПТУ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ АБДЕЛЬ ФАТТАХА АС-СІСІ

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ЕГИПТА В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ АБДЕЛЬ ФАТТАХА АС-СИСИ

Ignatiev P. M.

Doctor of Political Science, Professor of Country Studies Department, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: pavloi@yahoo.com

Bovsunivskyi P. V.

PhD in Political Science, Associate Professor of Country Studies Department, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: sommax@ukr.net

Ігнат'єв П. М.

Доктор політичних наук, професор кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: pavloi@yahoo.com

Бовсунівський П. В.

Кандидат політичних наук, доцент кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: sommax@ukr.net

Игнат'ев П. Н.

Кандидат политических наук, доцент кафедры страноведения Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: sommax@ukr.net

Бовсуновский П. В.

Кандидат политических наук, доцент кафедры страноведения Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: sommax@ukr.net

Abstract. *The article covers revolutionary changes in Egyptian foreign policy after the rise to power of Abdel Fattah el-Sisi. The authors note that the new President introduced a multidimensional policy, taking steps away from traditional dependence on the United States of America. To this end Egypt diversified suppliers for armed forces with the assistance of France and the Russian Federation, simultaneously expanding economic ties with China and the EU countries. The focus on the GCC monarchies that provide significant financial assistance to the regime also remains the important component of the Egyptian foreign policy. The article states that the aggravation of water shortages forces Egypt to conduct more active relations with African states, primarily with the Nile basin countries, but those attempts are "too little, too late". The authors conclude that after exhausting all diplomatic means, Egypt can apply military force to protect its own water security against Ethiopia, but such policy will lead to direct clash with the United States of America and deterioration of Egyptian influence in Africa.*

Key words: *Egypt, multipolar foreign policy, "Sisi doctrine", GCC, USA, China, the Russian Federation, France, water security.*

Анотація. Стаття присвячена революційним змінам у зовнішній політиці Арабської Республіки Єгипет після приходу до влади Абделя Фаттаха Ас-Сісі. Автори зазначають, що новий президент почав проводити багатовекторну політику, відмовившись від цілковитої орієнтації на США. Задля цього Єгипет диверсифікував постачальників техніки для збройних сил за рахунок Франції та Російської Федерації, водночас поглибивши економічні зв'язки з Китаєм та державами ЄС. Традиційно у центрі уваги єгипетської зовнішньої політики перебувають монархії Перської затоки, що надають суттєву фінансову допомогу режиму. У статті зазначається, що загострення водного дефіциту змушує Єгипет проводити більш активну політику як щодо країн Африки загалом, так і по відношенню до державних акторів басейну річки Ніл зокрема, однак ці спроби недостатні і здійснюються занадто пізно. Автори роблять висновок, що вичерпавши дипломатичні засоби, Єгипет може вдатися до військової сили для захисту водної безпеки від Ефіопії, однак така політика призведе до погіршення відносин із США і зменшення єгипетського впливу в Африці.

Ключові слова: Єгипет, багатовекторна зовнішня політика, “доктрина Сісі”, США, РСАДПЗ, Китай, Російська Федерація, Франція, водна безпека.

Аннотация. Статья посвящена революционным изменениям во внешней политике Арабской Республики Египет после прихода к власти Абделя Фаттаха Ас-Сиси. Авторы отмечают, что новый президент начал проводить многовекторную политику, отказавшись от полной ориентации на США. Египет диверсифицировал поставщиков техники для вооруженных сил благодаря Франции и Российской Федерации, а также расширил экономические связи с Китаем и государствами ЕС. Традиционно в центре внимания египетской внешней политики находятся монархии Персидского залива, предоставляющие существенную финансовую помощь режиму. В статье отмечается, что обострение водного дефицита вынуждает Египет проводить более активную политику по отношению как в Африке в целом, так и к странам бассейна реки Нил в частности, но она запоздала и не является эффективной. Авторы делают вывод, что исчерпав дипломатические методы, Египет может прибегнуть к военной силе для защиты водной безопасности от Эфиопии, однако подобный шаг приведет к ухудшению отношений с США и будет способствовать уменьшению египетского влияния в Африке.

Ключевые слова: Египет, многовекторная внешняя политика, “доктрина Сиси”, США, РСАДПЗ, Китай, Российская Федерация, Франция, водная безопасность.

The current problem. Egypt is an important foreign policy actor in the Middle East and North Africa. Since the Camp David Accords in 1978, Egypt's foreign policy was based on a strategic partnership with the United States of America and the role of the mediator in Israeli – Palestinian negotiations. After the demise of Hosni Mubarak's regime, Islamist Mohamed Mursi came to power in 2012, but he did not have time to substantially change the principles of the foreign policy. However, in the wake of the successful coup in 2013 and subsequent victory after Presidential elections Field Marshal Abdel Fattah el-Sisi decided to abandon some old strategies and to implement a multidimensional approach. *The research assumption* of the authors is that the shift towards new partners during the presidency of el-Sisi is an attempt to adapt to new external conditions and simultaneously preserve the absence of economic reforms. *The aim of the article* is to analyze the adjustments in Egyptian foreign policy after the military takeover of 2013.

The important research results. The sources of information, used in this article, are taken from regional and worldwide mass-media outlets: Al-Ahram Weekly, Egypt Independent, The

Daily News Egypt, The National and finally – from Reuters. Among foreign authors one should pay a close attention to Michael Wahid Hanna who claims that new Egypt's foreign policy is directly linked to Abdel Fattah el-Sisi's doctrine of survival of military regime [1]. Several Egyptian authors like Walaa Hussein [2] and Nader Nouredin [5] believe that Egyptian diplomatic return to Africa is caused by growing water threat. In general, most authors point out at radical changes in Egypt's foreign policy after the rise to power of el-Sisi, but each has its own explanation. On the one hand, Egyptian authors characterize it as the beginning of a true multidimensional policy. On the other hand, Western observers consider this foreign policy shift as a compulsory step needed to maintain the stability of the regime and to lessen the dependence on the USA, since Americans are vocal in questions regarding democratization and human rights. So, it is necessary to note that Egypt's foreign policy is a promising topic that demands a comprehensive analysis and study, since many authors cover different aspects of the issue.

The rise of General Abdel Fattah el-Sisi to power led to the major shift in Egyptian strategic thinking. The basic goals of current foreign policy are represented by domestic stability and the survival of regime. Internal economic problems and drastic changes in the Middle East forced military circles to introduce "Sisi doctrine". This document defines a multipolar approach to foreign policy with a decisive shift away from the overwhelming dependence on traditional Egyptian supporter – the USA [Michael Wahid Hanna, 2014].

The growing attention of Egypt to African continent under el-Sisi is understandable because of the pressing issue of water security. The Nile, as the longest African river, provides Egypt with 95 per cent of water requirements, but the main flow of it forms in the lands of upstream countries, namely in Ethiopia where the Blue Nile originates under influence of heavy rains in the highlands. Under 1929 and 1959 agreements Egypt and Sudan received and continue to receive respectively 55 billion and 18,5 billion cubic metres of the Nile water, nearly monopolizing the use of this precious resource in arid and desert climate of Eastern Africa [Walaa Hussein, 2017].

During the rule of President Gamal Abdel Nasser Egypt was involved in African affairs and supported decolonisation movements. The triumph of the Suez Canal nationalization of 1956 contributed to the demise of British and French colonial empires in Africa. However, the interest of official Cairo visibly declined after the defeat in the 1967 war against Israel, and in the subsequent period Egypt paid less attention to relations with continent, choosing the Middle East instead. East African countries were also distracted by civil wars, piracy and famine in the Horn of Africa as well as by protracted civil war in the Democratic Republic of Congo. However, this situation is not relevant anymore because of crucial increase of population in the upstream Nile Basin and determination of upper riparian states to use waters of the Nile for their own development. In May 2010, five regional actors Ethiopia, Uganda, Kenya, Tanzania and Rwanda signed the "Entebbe Agreement" in order to provide themselves with considerable shares of water for farming, electricity and economic development. These state actors wanted divide the Nile's water on just basis, because they thought that Sudan and Egypt received too much of it. Both official Cairo and Khartoum that considered their rights of water use as both "traditional" and "historic" decided not to participate in the negotiations and did so between 2010 and 2015 [3].

Ethiopia was the first state actor among "Entebbe Five" that put the Nile's water into good use at large scale. The decision of official Addis Ababa to go ahead with construction of the "Great Renaissance Dam" ("GERD") on the Blue Nile in 2010 poses a serious danger for Egypt. Upon its completion the Italian-made mega object close to Sudanese border will be the largest dam in Africa: 1780 meters long and 155 meters high. "GERD" will have a capacity to generate at least 6000 megawatt of energy thanks to 16 turbines and to store more than 74 billion cubic meters of the water endangering the flow of it towards Egypt in the long run [4].

Egypt was not in position to react to “GERD” project because of the Arab Spring and the fall of Hosni Mubarak, and subsequent coup of military brass in 2013 against President Mohamed Mursi that isolated country in the world. The disappearance of Sudan in 2011, as a single state entity, left Egypt without reliable ally and strategic platform for military strike near the border with Ethiopia. Official Addis Ababa also proposes to supply electricity to neighbours at rates that are significantly lower than market ones in order to lure countries of Eastern Africa to its side. The war against Ethiopia that hosts major diplomatic institutions in Africa and the HQ of the African Union may cause total isolation of Egypt within continent and strong negative reaction of the USA, since Americans consider Ethiopians a crucial ally in the war against terrorist groups in Somalia. Moreover, “GERD” is financed with domestic funds and money transfers from Ethiopian Diaspora, what means that the country is totally independent from donor-states in this respect and its behaviour can not be influenced.

Meanwhile, Egypt’s population under the influence of demographic explosion will reach 135 million people by 2050, if to take into consideration the current tendency of population growth. That, in turn, may require from the state some 135 billion cubic metres of water in order to satisfy basic needs of local population. The water deficit will probably constitute a more than 80 billion cubic metres, even considering that Egypt continues to enjoy quota of 55,5 billion cubic metres of the Nile in the future, what looks completely impossible [*Nader Nouredin*, 2016].

That is why Egypt’s top priority under Abdel Fattah el-Sisi is cooperation with East African countries in questions of water security. As a result, President Abdel Fattah el-Sisi begun to attend African summits. Several years ago Egypt also has achieved the agreement with Ethiopia to conduct a technical study of the dam and impact assessment of this object for the environment. In March 2015, President el-Sisi, his Sudanese colleague Omar al - Bashir and Ethiopian Prime Minister Hailemariam Desalegn made public the “Declaration of Principles of the Ethiopian Renaissance Dam” that stipulated Ethiopian obligation “to respect Egypt’s share of the Nile’s water”. On the other hand, the declaration does not oblige Ethiopia to guarantee a fixed share of water to Egypt and can be considered as useless and face-saving document for official Cairo [*Sonia Farid*, 2015].

The new regime also strives to restore Egypt’s positions in Africa through the development of economic ties. However, the trade relations are limited at best. In 2016 the exchange of goods between Egypt and 53 countries of the continent constituted only 4,8 billion dollars with Egyptian export of 3,4 billion [*Mohamed Samir*, 2017]. The principal challenges of Egypt in the field of regional integration – tensions in relations with the countries of the Nile basin and traditional confrontation within Arab Maghreb Union because of regional rivalry between Algeria and Morocco and chaos in Libya after 2011.

The ties of Egypt with the USA remain strategic. This cannot change even the recent US recognition of Jerusalem as Israel’s capital, which Egypt condemned as other Arab states. Egypt with the largest 500 – thousand strong armed forces in Arab world is traditionally the second most important recipient of American aid in the region after Israel with 1,3 billion dollars of military assistance and 150 million dollars of civil grants. In 1989 it was the first country that attained the status of major Non-NATO ally of official Washington on African continent. Owing to the long history of technical – military cooperation with a sole superpower, Egypt boasts the largest African fleet of F – 16 with 220 fighters which is also the fourth by the numbers in the world [*Dan Arkin*, 2016]. Along with Morocco that country also extensively uses “Abrams” M1A1 battle tanks in its armed forces with more than 1000 military vehicles. The cost of American fighter jets constitutes 8 billion dollars and the worth of tanks exceeds 3,9 billion dollars but Egypt did not pay anything for this hardware [*Julia Simon*, 2013]. The constant need to cater

and to modernize those and other complex systems of weapons defines the overwhelming military-technical dependence of Egypt on the USA.

In 2009 President Barak Obama visited Cairo University to proclaim his revolutionary speech about the reconciliation and cooperation with Muslim world, but later he decided not to support a long-time ally Hosni Mubarak in 2011 during the Arab Spring when Egyptian strongman ordered to use force against demonstrators. As a result, the military circles of Egypt considered his move as cowardice. In 2013 both countries even temporarily froze relations over the coup of Abdel Fattah el-Sisi. As a result, Egyptian strongman has never received an invitation to visit Washington and military aid to Egypt was put on hold. Only in 2015 Barak Obama agreed to resume ties in order to prop up Egypt in military campaign against the Islamic State ally “Welayat Sinai” [10]. Because of the rising terrorist threat in 2016, Egypt became a primary recipient of mine resistant ambush protected vehicles (MRAP), indispensable for patrolling of the countryside dotted with improvised explosive devices and landmines. In general 762 MRAPs should be delivered to Egyptian army free of charge [*Taha Sakr*, 2016].

Many observers believe that official Washington will tolerate any Egyptian behaviour in respect to human rights. During 1948 – 2016 the USA provided Egypt with 77,4 billion dollars and this amount also includes annual military assistance to the tune of 1,3 billion since 1987 [12]. Americans are interested to protect their political and military investments in Egypt and keen to downplay many problems in bilateral relations like the coup of el-Sisi in 2013 or insecurity of Copts that constitute a sizable minority of Egyptian population. However, this dependence is bilateral. Egypt can not survive without generous credits of the IMF that are vital for stability of Egyptian pound, and the US vote heavily counts in decision-making process in this institution. The same is true in respect to the World Bank, which has numerous programs in Egypt in areas of energy, agriculture, employment, and housing. Total portfolio of 26 current projects of the World Bank has estimated cost of some 5,92 billion dollars. This organization also successfully implemented 143 projects in the country in past [13].

Official Washington is interested in stable relations of Cairo with Israel considering Egypt as the cornerstone of any Arab coalition against Jewish state, whose absence will make Arab victory impossible. Since 1979 both countries have adhered to the relationship based on the formula of a “Cold peace”, but after the 2014 their leaders decided to join efforts in campaign against “Welayat Sinai” in the northern part of the Sinai Peninsula. Israel was silently supportive of military coup that brought to power “another Hosni Mubarak” – Abdel Fatah el-Sisi considering him a stable and predictable partner and influential intermediary in dealings with the Gulf monarchies. In 2015 Israeli Prime-Minister Benjamin Netanyahu ordered to open the embassy in Cairo instead of one closed during the Arab Spring. Military – led Egypt is taking on “Islamic State” and tries to isolate “ Hamas”, considering the group in the Gaza Strip the ally of terrorists. To this end Abdel Fattah el-Sisi has ordered to destroy the net of tunnels between Rafah and the Gaza Strip by flooding them with water from the Mediterranean Sea. Those clandestine routes have existed since 2007, when members “ Hamas” took over the Gaza Strip and Israeli leadership decided to isolate the group by blocking external borders of the Gaza thus effectively crippling 30 per cent of enclave import [*Nidal al-Mughrabi*, 2015].

Egyptian President continues the land blockade of Palestinian areas with a population of 1,8 million people by keeping Rafah border crossing of the Gaza Strip closed during the lion’s share of time. Because of this his country loses a lot of money. Many economists suggest that both Egypt and the Gaza Strip should open a free trade zone near the city of Rafah. In 2017 el-Sisi helped to negotiate the reconciliation between the Palestine Authority and “ Hamas”. As a result, the security forces of the Palestine Authority took control of the Strip borders in order to

stop the flow of Gaza militants to the Sinai Peninsula. In exchange Egypt reopened Rafah crossing, but it is unknown how long both sides will remain partners [15].

Back in 1996 the USA agreed to introduce preferences in textile trade with the Middle Eastern countries that made a peace deal with Israel. Subsequently in 2004 Egypt, Israel and the USA implemented the agreement on Qualified Industrial Zones (QIZ) that allowed Egyptian textile goods to be exported to the USA if they contained at least 10,5 per cent of materials of Israeli origin. It can be zippers, buttons or any fabrics. Initially only three zones were created in Cairo, Alexandria and the Suez Canal area but today there are 15 QIZs in operation with 700 companies and 1 billion dollar annual revenue [16].

Those QIZ has become the magnet for the largest US apparel producers like “Levis”, “Gap” and “Nike” that capitilized on local cheap labour force and long-or extra-long staple cotton of excellent quality. Egyptians receive just 110 dollars per month and Egypt with extensive Mediterranean coast is well suited to supply garments to the USA via the Atlantic Ocean in 12 days. Official Cairo would not risk that lucrative duty-free access to highly protected US textile market by endangering relations with Israel or the USA [17].

The trade turnover between the USA and Egypt in 2015 constitutes 6,3 billion dollars and can be characterized by unusual diversity as for the Middle Eastern country because of the export of Egyptian textiles, chemicals, fruits and vegetables. The United States remain the top supplier of aircraft, vehicles and foodstuff like grain, red meat and beans. US multinationals are among the main foreign investor due to the presence in Egypt of 1190 American corporations, among them there are such giants as “ExxonMobil”, “Apache Corporation”, “Coca – Cola”, “General Electric”, “General Motors” and others [18]. Some American food chains and banks are also popular in Egypt.

Fund-strapped official Cairo continues to search for rich donors and China is willing to be one of them because of several strategic reasons. First, Egypt is important for program “One Belt, One Road”, if to take into consideration the sheer size of the population and location between continents with control over the vital Suez Canal. Second, after the events in Tiananmen Square in 1989 Chinese Communist leadership strongly supports authoritarian regimes that successfully have repelled revolutions in different countries of the world. Finally, the very magnitude of Egyptian social problems creates a precondition for implementation of huge infrastructure projects with participation of Chinese steel and aluminum makers and construction companies. Moreover, President Abdel Fattah el-Sisi views China as a more reliable partner, than demanding monarchies of the Gulf, since official Beijing does not want any political concessions on Egyptian side and its assistance is not linked to high oil prices. China with restrictive measures of family planning also may be considered as a role model for Egypt with its problem of overpopulation and water scarcity.

Official Beijing is ready to accept Egyptian pounds in bilateral trade in order to take control over a lion’s share of it. The Suez Canal authority also agreed to collect payments from ships in Chinese currency, which can be used in further transactions with Asian superpower as a principal user of this waterway in trade with Western Europe [George Mikhail, 2016]. In 2014 both countries proclaimed a “Comprehensive strategic partnership”, however, in reality this is nothing more than a one-sided dependency, since Egypt is running a chronic and catastrophic deficit in trade with China. For example, during the last year the bilateral turnout constituted 12 billion dollars with Chinese export exceeding the amount of 11 billion dollars. Today China is trying to overcome the USA as the largest trade partner of Egypt by providing almost the same products – electronic equipment, machinery and transport vehicles, but at a cheaper price. There are approximately 1,220 companies from the PRC in Egypt that invested in local economy more than 500 million dollars [20].

China, as one of the primary users of the Suez and the Panama Canals, is interested in investments in the Suez Canal Economic Zone as in the hub of international trade and a promising storage area. Chinese leadership also will join the efforts to build the new administrative capital of Egypt worth 45 billion dollars with a population of some 5 million people, divided into orderly districts of Africa's highest skyscrapers, green zones and futuristic governmental buildings. The construction has begun in 2015 and continues today despite the fact that the project is not popular in the country beset by different social problems. The main idea behind the project – is to erect the greatest planned city of Africa 50 kilometers east of Cairo without current congestion and pockets of poverty of current capital, to turn Abdel Fatah el-Sisi into the greatest builder and architect in Egypt's history and to create millions of jobs thanks to private investment and Chinese funds. Egyptian leadership also considers Chinese tourists, which represent the biggest pool of international travelers in the world, as a worthy substitution for Europeans, unwilling to visit Egypt because of security considerations [*Sudeshna Sarkar, 2016*].

After the events of the Arab Spring Egypt suffers from acute deficit of dollars under the influence of depressed tourism industry. Therefore China helped to attract 12 billion dollars – strong IMF loan to Egypt through a currency swap agreement, since the Fund asked official Cairo to find several additional donors in order to ease the deficit of US dollars in Egyptian economy with 6 billion dollar in third-party funding. The currency swap between partners will be for a total amount of 2,62 billion dollars for 3 years [22].

Egypt with population over 100 million also remains an important Sunni player in the Gulf where local monarchies consider it as a counterweight to the most populous regional Shiite power Iran with 80 million people. Since Iranian nuclear deal in 2015 the GCC countries repeatedly expressed concern that official Tehran would buy sophisticated weapons with funds, which suddenly became available in Western banks. Moreover, the rise of Abdel Fattah el-Sisi, as a stable and traditional representative of Egyptian army, was welcomed by Saudi leadership because it undermined the very concept of the Arab Spring and removed from the position of power dangerous “Muslim Brotherhood” in the only country, where the movement has won presidential elections in a transparent and convincing way. In the field of trade, Egyptian products of agriculture like citrus fruits, rice and potatoes are in great demand in the Gulf, where constant rivers and lakes are absent.

In order to prop up the new regime during the next five years, Saudi state oil company “Aramco” agreed in 2016 to deliver 700 thousand tones of refined products (diesel, gasoline and fuel oil) per month to Egypt at subsidies prices. The contract worth 23 billion dollars represented the real opportunity for Egypt to save on fuel import while continuing to implement infrastructure projects of the scale like enlargement of the Suez Canal or construction of the new capital [23]. In this respect the deal strongly resembled the agreement of Saudi Arabia with strategic ally Pakistan under the rule of Prime-Minister Nawaz Sharif in the wake of nuclear tests in May 1998.

Saudi Arabia and Egypt also agreed to carry out the project of “Asian – African Bridge” intended to simplify the passage of pilgrims from Egypt to sacred Makkah or (possibly) the movements of Egyptian troops in event of the war between Iran and Saudi Arabia. Egypt pilgrims routinely arrive onboard of ferries via the Red Sea to Jeddah port for a religious pilgrimage to nearby Makkah and this maritime route is considered a dangerous one. The construction of bridge may cost up to 4 billion dollars and will shorten the time of travel between both countries to 30 minutes for people and goods [24]. There is also a huge Egyptian Diaspora in the Kingdom, whose remittances are vitally important. 968,000 Egyptians that are working here represent a 40% of all foreign Arabs in the country [*Passant Rabie, 2016*].

However, traditionally good relations of Saudi Arabia with Egyptian military brass have soured recently. By assisting the regime with generous aid official Riyadh demands an unconditional compliance with its regional policy in Syria and Yemen. However, President el-Sisi, who considered himself the heir of Pharaohs and influential politician in the Middle East and North Africa, decided not to be subservient to Saudi King Salman. Moreover, Egypt is more interested in the Sinai campaign and in damage control over Libyan crisis than in risky adventures in Yemen, where the country has already suffered significant casualties during Yemeni civil war of 1962 – 1970. He also diplomatically sided with the war campaign of Bashar al – Assad in Syria and turned a blind eye towards atrocities of Syrian troops during the siege of Aleppo. Finally, Egyptian society is deadly set against the transfer to Saudi Arabia of islands Tiran and Sanafir situated 4 kilometres apart near the entrance to the Gulf of Aqaba next to Jordan, despite decision of the Parliament to return them to the Kingdom unconditionally. Egypt controlled both of islands since 1950 under the permission of Saudi Arabia but now official Riyadh wants them back [26].

On the other hand, Saudi Arabia is in the position to respond with reprisals. For example, the Kingdom can cut the supply of refined products at any given moment. King Salman also may consider a move to introduce a tax on the transfer of remittances, deport Egyptian workers without a prior warning or limit the number of Egyptian hajj pilgrims. Moreover, as the act of ultimate revenge, Saudi leadership is ready to provide Ethiopia with funds, necessary to finish construction of “GERD” before the schedule.

On the other hand, both countries are divided only by the Red Sea what creates preconditions for trade interaction. In 2016 Saudi Arabia was one of the most important economic partners of Egypt with trade exchange of 4,3 billion dollars what is slightly less than the volume of commercial trade of Egypt with whole Africa. Egyptian enterprises export mainly steel, copper, oranges and potatoes, dairy products, onions, while importing petroleum and chemicals [27].

Another close partner is the UAE, whose rulers view official Cairo as an important ally in the field of security. Back in 2014 Egypt became the largest receiver of foreign direct assistance from this country with monarchies Jordan and Morocco trailing far behind. The mega projects of the UAE included the construction of 50 thousand houses, 100 schools and 78 clinics and opening of 25 wheat storages facilities in different parts of Egypt and were intended to create at least 900 thousand jobs [*Mohammed Almezal*, 2016]. The confederation also organized several donor conferences in order to collect funds for the development of Egypt.

However, not all GCC countries are ready to generously support the regime of Abdel Fattah el-Sisi. Gas – rich Qatar, as another influential Middle Eastern player, had special relationship with “Muslim Brotherhood” and was deadly set against the military coup in 2013. Moreover, Egyptian court declared that Mohamed Mursi spied for Qatar and sentenced him for life in prison. To add insult to injury, both countries consider the Gaza Strip as a zone of their exclusive influence where they can use humanitarian diplomacy. Today “Al Jazeera”, a popular TV channel in Arab world, whose management employs several Egyptian oppositional journalists, harshly criticizes the regime of el-Sisi, evaluates in negative light his performance as President and investigates the omnipresence of the army in political and economic life [*Oren Kessler, David Weinberg*, 2016]. Moreover, the remnants of “Muslim Brotherhood” reside in Doha and Egypt frequently accuses Qatar of “colluding with dangerous terrorists”.

Well-known scientists Abdel Monem Said Aly and Hussein Ibish believe that Egypt is important to “Arabian Six” because of considerable human resources and large armed forces. The demise of Egypt can give an impetus to the rise of regional terrorism and the flood of refugees via the Red Sea to the GCC countries. Moreover, the support of el-Sisi was intended to show to general population in the Gulf that huge Arab country could be better off without unpredictable

Islamists as its rulers. As a result, the GCC members mainly employed several types of assistance to prop up the regime – direct transfer of funds to Central Bank of Egypt and supply of a cheap energy [*Abdel Monem, Said Aly, Hussein Ibish, 2016*].

A pause in relations with official Washington after military coup of 2013 forced the regime of Abdel Fattah el-Sisi to turn towards the Russian Federation. But President Vladimir Putin has used the temporary worsening of relations between the USA and Egypt in order to force his Egyptian colleague to sign unnecessary and expensive military contracts. As a result, Russian enterprises were invited to deliver 50 MiG – 29 fighters and 46 Ka – 52 “Alligator” gunships. 17 of Ka – 52 are due to be supplied in 2017 and contract is about to be completely executed by 2019 [31]. Critics fail to understand why Egypt needs so many Russian MIGs – 29, since this model is outdated.

Russia remains an important trade partner of Egypt. For example, in 2015 the trade turnover constituted more than 4 billion dollars with Russian supplies of grain, corn, timber, products of metallurgy, crude oil and sunflower oil dominating in exchange between countries. On the other hand, Russian companies import Egyptian oranges, potatoes and rice. It is necessary to state that more than 100 industrial objects (including famous Aswan High Dam) were built by the engineers from the Soviet Union during the Cold War and many of them require modernization [32]. In 2015 both sides agreed to construct Egypt’s first nuclear power plant in Dabaa in order to alleviate shortages of electricity. This object will have a capacity to generate 4600 MW of current and is characterized by the price tag of 24 billion dollars. The Russian loan is expected, since Egyptian regime does not have necessary funds to finance such mega object on its own [33].

In 2014, 3 million of Russians visited Egypt as tourists and this destination became the second most popular after Turkish resorts with their all-inclusive hotels. However, after the terrorist attack against Airbus A – 321 during the flight №9268 from the Sinai Peninsula to Saint Petersburg, when 224 people died, Russian tourists stayed away from Egypt because of the ban on charter flights. In order to improve the security of the airports and resume the functioning of the air bridge, Egyptian authorities decided to equip them with biometric devices in Hurgada and Sharm El Sheikh and introduce the brand-new X – Ray scanners as well as to multiply the number of security video cameras [*Ahmed Saad, 2016*]. However, so far Russian tourist have failed to come back en masse, despite an agreement to resume air communication between Cairo and Moscow in February 2018, charter flights are still banned.

Official Cairo also has the ties of special partnership with France whose companies executed in different historic periods two major projects for Egyptian economy: the Suez Canal and the Cairo Metropolitan. France is concerned about the fate of Libya and considers arms sales to Egypt as counterweight to terrorists of “Islamic State” in this country. Moreover, the competition in the world of arms trade is fierce and official Paris is happy to enter Egyptian market of weapons, dominated during several decades by American hardware. Under the rule of el-Sisi Egypt bought an extremely expensive French arms package 5,2 billion dollars worth, comprising one “FREMM” frigate, four “Gowind” corvettes and 24 “Rafale” multirole fighter jets with several modifications of brand-new European missiles, and is in talks for acquiring two more corvettes. In fact, Egypt became the second customer of “Gowind” vessels after Malaysia and the first in the world foreign operator of “Rafale” fighters. The French government provided a loan for this purchase [*Pierre Tran, 2015*].

Egypt has also sensationally bought two French – built Mistral – class landing helicopter dock vessels initially intended for the Russian Federation. The Russian Defense Ministry ordered them in 2011 but three years later official Paris froze the delivery of both carriers over Ukrainian crisis. In 2015, Russia and France agreed to cancel the contract and one year later

“Mistrals” were transferred to Egypt for 1 billion dollars after Russian approval [36]. Many observers believe that those ships are necessary as counter – insurgency platforms in fight against terrorism across the Sinai Peninsula and near the shore of lawless Libya as well as sentries for protection of offshore gas fields [37]. However, it is possible that Egypt made secret promises to Saudi Arabia and the UAE concerning the use of “Mistrals” in the Gulf in order to intimidate Iran or in waters around Yemen to support naval blockade of the areas held by Houti rebels.

Conclusions. “Sisi doctrine” is intended to achieve the survival of the regime and represents the reaction of military brass to current challenges and conditions. Diversification in respect to strategic partners is an attempt of Sisi to find a stable source of financial aid in times of the absence of structural economic reforms and the violation of basic human rights of the opposition. Despite considerable American military assistance, Egypt went on the shopping spree, controversially choosing expensive French and some outdated Russian weapons systems in addition to tanks and fighters of the US corporations that are traditionally in the use in armed forces. However, such policy brings contradictions. The regime tries to strengthen military circles, as its main base of support, splashing money on expensive weapons when foodstuff and dollars are in a short supply and in reality only hi – tech counter – terrorism equipment is needed. Moreover, purchases of Russian and French jets create preconditions for the problem of interoperability of those systems with dominating in armed forces American weapons. On the other hand, Egypt can prove its worth to the Gulf monarchies like Saudi Arabia and the UAE in confrontation with Iran, but direct clash between two most populous Middle Eastern states can be ruled out.

References

1. *Michael Wahid Hanna* (2014). ‘The Sisi Doctrine’, *Foreign Policy*, 13 August. Available at <<http://archive.fo/UCy1O>>
2. *Walaa Hussein* (2017). ‘Egypt fails to make headway as it navigates Nile River talks’, *Al Monitor*, 14 July. Available at: <<https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/07/egypt-nile-basin-states-summit-water-share-entebbe.html>>
3. Nile basin countries to discuss water shares (2017), *Sudan Tribune*, 17 June 2017. Available at: <http://www.sudantribune.com/spip.php?article62758>
4. Grand Ethiopian Renaissance Dam Project (2017), *Salini Impregilo*. Available at: www.salini-impregilo.com/en/projects/in-progress/dams-hydroelectric-plants-hydraulic-works/grand-ethiopian-renaissance-dam-project.htm
5. *Nader Nouredin* (2016). ‘Egypt’s water concerns’, *Al-Ahram weekly*, 4–10 February. Available at: <http://weekly.ahram.org.eg/News/15382.aspx>
6. *Sonia Farid* (2015). ‘Will Egypt still get its fair share of Nile water?’, *Al Arabiya*, 31 March. Available at: <https://english.alarabiya.net/en/perspective/analysis/2015/03/31/Will-Egypt-still-get-its-fair-share-of-Nile-water-.html>
7. *Mohamed Samir* (2017). ‘\$4.8bn trade volume between Egypt and African markets’, *Daily News Egypt*, 12 August.
8. *Dan Arkin* (2016). ‘In the Sky over Egypt’, *Israeli Defence*, 20 October. Available at: <<http://www.israeldefense.co.il/en/content/sky-over-egypt>>
9. *Julia Simon* (2013). ‘Egypt May Not Need Fighter Jets, But The U.S. Keeps Sending Them Anyway’, *WGBH News*, 8 August.
10. Obama lifts freeze, ships arms to Egypt, *CNN*, 31 March 2015. Available at: <http://edition.cnn.com/2015/03/31/politics/obama-egypt-aid-f-16s-tanks/index.html>
11. *Taha Sakr* (2016). ‘US delivers Egyptian Armed Forces a batch of MRAP vehicles’, *The Daily News Egypt*, 1 October.

12. U.S. will consider resuming halted military aid to Egypt: *Trump* (2017), *Reuters*, 21 September.
13. Egypt projects and programs (2017), *The World Bank*. Available at: <<http://www.worldbank.org/en/country/egypt/projects>>
14. *Nidal al-Mughrabi* (2015). 'Egyptian flooding drowns Gaza's tunnel business', *Reuters*, 4 November.
15. El-Sisi Brokers Gaza Deal in Egypt's Push for Relevance' (2017), *Bloomberg*, 10 October. Available at: <<https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-10-10/beaming-gaza-portrait-records-egypt-s-renewed-push-for-relevance>>
16. QIZ Egypt, *Ministry of trade and Industry* (2017), Available at <http://www.qizegypt.gov.eg/About_QIZ.aspx>
17. *Egypt's Duty-Free Apparel Production Making a Comeback after Years of Political Turmoil* (2017), October 19, *Apparel News Net*, 19 October. Available at: <<https://www.apparelnews.net/news/2017/oct/19/egypts-duty-free-apparel-production-making-comebac>>
18. Egypt-US business data, American Chamber of Commerce in Egypt (2016), Available at: <<http://www.amcham.org.eg/information-resources/trade-resources/egypt-us-relations/trade-investment-relations-profile>>
19. *George Mikhail* (2016), 'Will Chinese currency swap help Egypt face dollar crisis?', *El-Monitor*, 27 December. Available at: <<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/12/egypt-dollar-crisis-china-currency-swap-deal.html>>
20. Egypt-China economic relations anticipate a boost (2016), *Ministry of trade and industry of Egypt*, 17 August. Available at: <<http://www.mti.gov.eg/English/MediaCenter/News/Pages/Egypt-China-economic-relations-anticipate-a-boost.aspx>>
21. *Sudeshna Sarkar* (2016), 'Egypt turning towards to China for investment', *African Business Magazine*, 18 October. Available at: <<http://africanbusinessmagazine.com/region/north-africa/egypt-turning-towards-china-investment/>>
22. China signs 3-yr 18 bln yuan bilateral currency swap with Egypt (2016), *Reuters*, 6 December.
23. Saudi Aramco begins oil supplies to Egypt (2016), *Middle East Monitor*, 12 October. Available at: <<https://www.middleeastmonitor.com/20161012-saudi-aramco-supplies-oil-to-egypt>>
24. Saudi-Egypt bridge 'to recover cost in 10 years, *Trade Arabia* (2016), 31 May. Available at: <http://www.tradearabia.com/news/CONS_307841.html>
25. *Passant Rabie* (2016). 'Discordant friends: Egyptian workers in Saudi Arabia', *Madamasr*, 22 April. Available at: <<http://www.madamasr.com/en/2016/04/22/feature/politics/discordant-friends-egyptian-workers-in-saudi-arabia>>
26. Protests in Cairo over Egypt-Saudi Tiran and Sanafir island deal (2016), *Euronews*, 15 April. Available at: <http://www.euronews.com/2016/04/15/protests-in-cairo-over-egypt-saudi-tiran-and-sanafir-island-deal>
27. Saudi Arabia-Egypt trade exchange amount to \$4.3 billion in 2016: minister (2017), *Amwal Hgad*, 23 April.
28. *Mohammed Almezel* (2016). 'UAE delivers hundreds of development projects in Egypt', *The Gulf News Egypt*, 30 December. Available at: <<http://gulfnnews.com/news/mena/egypt/uae-delivers-hundreds-of-development-projects-in-egypt-1.1561375>>
29. *Oren Kessler, David Weinberg* (2016), 'No Neutral in the Egypt – Qatar Quarrel', *US News.com*, 30 June. Available at: <<http://www.usnews.com/opinion/articles/2016-06-30/the-us-will-struggle-to-stay-neutral-in-the-ongoing-egypt-qatar-quarrel>>

30. *Abdel Monem, Said Aly, Hussein Ibish* (2016). 'Egypt – GCC partnership: Bedrock of regional security despite fissures', *The Arab Gulf States Institute in Washington*, 12 September, P. 2, 3. Available at: <http://www.agsiw.org/wp-content/uploads/2016/12/Hussein_AbdelMonem_GCCEgypt_ONLINE-1.pdf>
31. Egypt will begin receiving KA-52 attack helicopters by end of year (2017), *Quwa*, 30 August.
32. Межгосударственные отношения России и Египта, *РИА Новости* (2016), 15 марта. Available at: <<https://ria.ru/spravka/20160315/1389482405.html>>
33. Dabaa nuclear power plant agreement to be concluded by end of 2016: Rosatom CEO', *The Daily News Egypt* (2016), 7 December.
34. *Ahmed Saad* (2016). 'Russian tourism to Egypt expected to return by January: sources at Tourism Ministry', *The Daily News Egypt*, 29 December.
35. *Pierre Tran* (2015). 'French Official: Russian Systems May Stay Aboard Mistral if Egypt Buys', *Defence news*, 12 September. Available at: <<https://www.defensenews.com/naval/2015/09/12/french-offical-russian-systems-may-stay-aboard-mistrals-if-egypt-buys>>
36. Egypt takes delivery of second French Mistral warship (2016), *Reuters*, 16 September. Available at: <<https://www.reuters.com/article/us-france-egypt-deals/egypt-takes-delivery-of-second-french-mistral-warship-idUSKCN11M153>>
37. Why is Egypt buying two orphaned Mistral class aircraft carriers from France? (2015), *Foxtrot Alpha*, 23 September. Available at: <<https://foxtrotalpha.jalopnik.com/why-is-egypt-buying-two-orphaned-mistral-class-aircraft-1732595299>>

УДК 327.5:[316.774:351]

ЛЮДИНА ХХІ СТОЛІТТЯ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ДИПЛОМАТИЧНА ЛОГІКА ГРИ

THE MAN OF THE 21ST CENTURY IN INTERNATIONAL RELATIONS: DIPLOMATIC LOGIC OF THE GAME

ЧЕЛОВЕК ХХІ СТОЛЕТИЯ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ: ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ЛОГИКА ИГРЫ

Лісовський П. М.

Доктор філософських наук, професор кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій МАУП, м. Київ. E-mail: lisovsky-pm@i.ua

Lisovsky P.

Doctor of philosophical science, Professor of the Department of International Relations and Public Communications IAPM, Kyiv. E-mail: lisovsky-pm@i.ua

Лисовский П. Н.

Доктор философских наук, профессор кафедры международных отношений и общественных коммуникаций МАУП, г. Киев. E-mail: lisovsky-pm@i.ua

Анотація. Автор статті розглядає нову парадигму людини ХХІ століття, в якій дипломатичний образ культури, що логічно обумовлений на міжнародній арені, має нагальне значення. Спостережено, що така дипломатична логіка є феноменальною як якість переосмислення міжнародних інтересів у системі наукового значення. Виявлено превентивні методи дипломатії, серед яких конструктивна модель «гра грою» відіграє пріоритетну роль. Розкрито ОБСЄ як дипломатичну платформу у боротьбі із транснаціональними викликами та загрозами. Ця організація з безпеки і співробітництва в Європі є чинником її європейської інтеграції. При цьому демократія як дискурсивне поле у дипломатії визначається стратегічною метою міжнародного розвитку. У цьому сенсі показано глобалізацію як різновекторний вплив на дипломата-міжнародника. Втілений матричний спосіб діалектичних взаємних відносин між державами в дипломатичному полі, в якому логіка правосуб'єктності є істинною гарантією державного суверенітету і трансформації в міжнародному світі.

Прогнозовано в чергових циклах міжцивілізаційних протиріч нову парадигму дипломатичної консолідації людства як створення софійного середовища.

Ключові слова: людина, дипломатична логіка, демократія, глобалізація, матрична гра.

Abstract. The author of the article considers a new paradigm of a man of the XXI century, in which the diplomatic image of culture, logically conditioned on the international arena, is of vital importance. It is found that such diplomatic logic is phenomenal as the quality of rethinking international interests in a system of scientific significance. Preventive methods of diplomacy have been identified, among which the constructive model of the diplomatic game has a priority. The OSCE is described as a diplomatic platform in the fight against transnational challenges and threats. This organization for security and cooperation in Europe is a factor in its Eu-

ropean integration. At the same time, democracy, as a discursive field in diplomacy, is determined by the strategic goal of international development. In this sense, globalization is demonstrated as a multi-vector influence on an international diplomat. The matrix way of dialectical mutual relations between states in a diplomatic field is embodied, in which the logic of legal personality is the true guarantee of state sovereignty and transformation in the international world.

A new paradigm of diplomatic consolidation of mankind as a society of wise men in the next cycles of intercivilizational contradictions is predicted.

Key words: man, diplomatic logic, democracy, globalization, matrix game.

Аннотация. Автор статьи рассматривает новую парадигму человека XXI века, в которой дипломатический образ культуры, логично обусловленный на международной арене, имеет насущное значение. Обнаружено, что такая дипломатическая логика является феноменальной как качество переосмысления международных интересов в системе научного значения. Выявлены превентивные методы дипломатии, среди которых конструктивная модель «игра игрою» имеет приоритетное место. Раскрыто ОБСЕ как дипломатическую платформу в борьбе с транснациональными вызовами и угрозами. Эта организация по безопасности и сотрудничеству в Европе является фактором ее европейской интеграции. При этом демократия, как дискурсивное поле в дипломатии, определяется стратегической целью международного развития. В этом смысле показана глобализация как разновекторное влияние на дипломата-международника. Воплощен матричный способ диалектических взаимных отношений между государствами в дипломатическом поле, в котором логика правосубъектности является истинной гарантией государственного суверенитета и трансформации в международном мире.

Спрогнозировано в очередных циклах межцивилизационных противоречий новую парадигму дипломатической консолидации человечества как софийной среды.

Ключевые слова: человек, дипломатическая логика, демократия, глобализация, матричная игра.

Актуальність дослідження. Сучасні глобальні проблеми людства у XXI столітті вимагають від певної особи, держави та суспільства якісного переосмислення відповідних наукових теорій та концепцій пошуку істинності. Це особливо проявляється в дипломатичній логіці, що є актуальною і достатньо обговорюваною темою, фокусованою на дослідження прикладних аспектів цієї науки. А також теоретиків та філософів права. Зазначена тема дискусійна за змістом, оскільки необхідно певною мірою розширювати лексико-семантичне навантаження до визначення поняття «дипломатична логіка» в системі її понятійно-категоріального апарату. Саме цьому і присвячена стаття.

Мета статті – визначення феноменальної ролі дипломатичної логіки як якості переосмислення міжнародних процесів у системі наукового знання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідження дипломатичної логіки свідчать про нагальність обраної теми. Особливе значення для фундаментального філософського дослідження мав розвиток модальної логіки зобов'язань та дозволів, так званої деонтичної логіки (Е. Маллі [E. Mally], Г. Х. фон Врігт [G. H. Wright]) як абстрактної математичної методології.

У логіці плюралізму варто зазначити модальну логіку (Д. М. Габай, С. А. Кріпке [S. A. Kripke]), релевантних логік (А. Р. Андерсон [A. R. Anderson], Н. Д. Белнап [Д. М. Габай та ін.]), також інших форм динамічних логік (П. Гочет [P. Gochet]).

Говорячи про моделі дипломатичної логіки та її конституючі ознаки, серед яких демократія є якісно ціннісний потенціал, необхідно згадати наукові праці загальноновизначених

теоретиків у цьому аспекті. При цьому, значним вкладом є теорія комунікативної свідомості М. Бубера, Ю. Габермаса, Н. Габермаса, К. Ясперса; ідеологізована свідомість Е. Гуссерля, К. Леві-Строса, Н. Лумана; нормативна культура та цивілізації О. Шпенглера, А. Тойнбі, С. Хантінгтона, теорії соціального конфлікту Р. Дарендорфа, Г. Зіммеля, а також соціальної та раціональності М. Вебера, Т. Парсонса, Дж. Тернера, Г. Шпета, Г. Тарда тощо.

Серед сучасних українських дослідників, які тією чи іншою мірою досліджували дипломатичну логіку, можна назвати таких відомих вчених, як В. Андрущенко, В. Бебик, Ю. Бродецька, Л. Губерський, А. Конверський, І. Надольний, П. Саух, Ю. Павленко та інші.

Означеною проблематикою займалися такі сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники як: С. М. Алійнікова, Н. Б. Отрешко, М. А. Слемнєв, М. Шелер, Ч. Тейлор, А. Хоннет. Особливо варто озвучити ціннісну ментальність Р. Інлегарта, Г. Клагеса, концепцію «суспільства ризику» У. Бека.

У свою чергу, математична логіка ґрунтується на трьох фундаментальних методологічних принципах: використання формалізованої мови, формалізм та об'єктивізм. Процедура аналізу форми міркування в математичній логіці приймає вид числення. У ній стандарти правильності та непогрішності потрапляють в абсолютно природній союз. Вона має нефалібілістську орієнтацію. Оскільки нова логіка намагається створити моделі міркувань реальних агентів. Вона зацікавлена у визнанні фалібілістського характеру подібних міркувань [21, р. 176].

Отже, всі перераховані розуміння логіки як правової суб'єктності людини можуть бути застосовані до дипломатичної логіки, оскільки усвідомлюється як діалектика (синтез юридичних питань), органон (загальна теорія юридичного міркування), канон (правова епістемологія), медицина розуму тощо.

Постановка проблеми. Зважаючи на парадигму людини XXI століття, дипломатичний образ людської культури, що логічно обумовлений у суспільних комунікаціях, відіграє вирішальну роль для розвитку конкурентноздатності особи, країни на міжнародній арені. Тому у сучасному інформаційному полі і формується саме такий дипломатичний образ культури, що логічно набуває не лише абстрактно-теоретичного, а й практичного значення.

Крім того, за умов глобалізаційних змін дипломатичний образ культури розглядається серед чотирьох галузей світової влади поряд із військовою сферою, економікою і технологіями. Як наслідок, можна спостерігати, що дипломатичний образ логічного обумовлення почав свідоміше і дбайливіше ставитися до підтримки свого культурного розмаїття, до збереження культурної самобутності [1, с. 229].

Нагальним прикладом може слугувати новий виклик китайських реформ. «Китай стане суспільством загальної гармонії у XXI столітті», що відображає впевненість політичної еліти країни у тому, що китайський шлях модернізації принесе країні процвітання за допомогою зміцнення традиційних конфуціанських цінностей. У цьому ж аспекті варто розглядати створення інститутів Конфуція, яких все більше постає у світовому процесі, а також і в Україні.

Аналогічний процес відбувається сьогодні і в Індії, в якій політична еліта почала пишати своєю самобутньою культурою.

Окремим прикладом постає Японія, до якої після Другої світової війни було негативне ставлення як до агресора, оскільки якості японської продукції, як і самим японцям, не довіряли. Сьогодні ж Японія є серед загальноновизнаних лідерів світового дипломатичного розвитку, що відбулося не тільки за рахунок запровадження високих нанотехнологій. Значною мірою це стало у дипломатичному ресурсі можливим внаслідок просування куль-

турного іміджу країни за кордоном. Адже японські культурні центри, здійснювати інформаційні заходи, що розповідають про японські традиції, філософію, культуру, музику, національну кухню тощо. Саме у такій дипломатичній площині слід розглядати взаємодію культури і туристичного розвитку країни, в якій культурна спадщина постає серед найважливіших умов створення її дипломатичного іміджу.

У дипломатичній логіці серед важливих виробничо-економічних, політико-географічних, природно-ресурсних, цивілізаційно-культурних образів необхідно зазначити соціоментальний образ як сукупної матриці дипломатичних ознак, символів, рис народу (її душі) у ментальному відношенні. Так, німці – точні й пунктуальні; американці – діловиті; японці – ввічливі та дотримуються традицій; французи – непостійні; англійці – манірні; китайці – працелюбні; індійці – загадкові; італійці – романтичні тощо [20, с. 190].

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні існує чимало концепцій стосовно дипломатичного образу культури. Втім, за вибором заходів забезпечення саме культурного іміджу варто розкривати основний зміст дипломатії як шляхетність переговорів мирним шляхом. При цьому необхідно цілісно використовувати як дипломатичні, так і силові засоби з метою отримання переваги по створенню іміджу. Тому саме Рада Безпеки, що включає в себе такі іміджні країни як Німеччина, Японія, Індія тощо, чий вплив на світ і міжнародну безпеку дуже значний, здатна відтворювати модель «гри грою» як лідерство світового порядку. Саме імідж як вияв превентивної дипломатії є гнучкою і демократичною формою конструювання моделі «гри грою».

Адже дипломатія артикулює або руйнує стереотипи – усталені уявлення про країну, оскільки такі стереотипи пов'язані з образом країни, що уособлюють в собі: етнічний, релігійний, політичний, естетичний, побутовий характери.

Таким чином, можна стверджувати, що кожна конструктивна модель, яка сприяє дипломатії країни, обертається у вигляді реальних політичних та економічних дивідендів. Для цього потрібний інформологічний підхід як всебічне міжгалузеве вчення, що стосується різних аспектів життя особи та країни.

ОБСЄ як дипломатична платформа у боротьбі з транснаціональними викликами та загрозами

Організація з безпеки і співробітництва в Європі є потужним чинником її європейської інтеграції, що виробляє принципові засади нового режиму контролю над звичайними збройними силами в Європі. Пріоритетним визнано питання «людського виміру, головного захисту фундаментальних прав і свобод людини» як способом «...широкого залучення структурних елементів громадянського суспільства для досягнення цілей організації» [19, с. 54]

Безперечно, варто взяти до уваги, що ОБСЄ забезпечує у співпраці з різними країнами саме законодавчу підтримку щодо проведення «інституційних та економічних перетворень, а також розвитку демократичних і правових стандартів» [9, с. 127]. Тому сьогодні для України необхідно не лише проявити себе компетентним координатором діяльності ОБСЄ, але й продемонструвати належні стандарти у виконанні зобов'язань, визначених організацією у людському вимірі з огляду її безпеки як формули мудрості. Така формула має якісно забезпечити діалог між країнами – представниками різних воєнно-політичних блоків та поглядів щодо важливих магістральних векторів розвитку сучасної епохи.

Демократія як дискурсивне поле у дипломатії

У сучасному світі демократія серед абсолютної більшості народів світу визначається стратегічною метою міжнародного розвитку. Водночас, процес демократизації різноманітних за національно-історичною специфікою суспільства вказує на те, що надзвичайно

складно однаково для всіх застосовувати стандарти демократії, сформульовані на ідеально-теоретичному рівні усвідомлення народовладдя.

Адже Україна за часів своєї незалежності постійно декларує європейсько-демократичні орієнтири власного розвитку. Проте втілення подібних цілей вимагає поглибленого дослідження саме викликів кризи становлення демократії на національному рівні. Для цього необхідно, на нашу думку, якщо переосмислювати весь попередній політичний, правовий та соціально-економічний розвиток. «Суспільно-політична практика останніх років засвідчила нагальне політичне протистояння та слабкість конституційного регулювання суспільних відносин у сфері народного представництва й народовладдя, нестабільність функціонування всього державного механізму. Протягом останніх років ми стали свідками не лише тривалих політичних «серіалів», а й спроб певних політичних суб'єктів стати вище від Конституції та законів» [7, с. 152–153]. Така складність та багатозначність демократизації обумовлює впровадження нових ідей, пріоритетних цінностей, інституціональних процедур в національну практику реальності.

Сучасна гібридна війна на Сході України, погіршений фінансово-майновий стан українських людей виявив певний рівень зневіри населення в демократичних процесах, які не принесли миттєвого покращення в результаті Революції гідності 2013–2014 рр. «Коли люди страждають від жорсткої, регресивної диктатури, їх найпершою метою є покласти кінець такому режимові. Але як тільки це здійснюється, пріоритети змінюються. Економічне благополуччя, законність і порядок приходять на зміну свободи і правам людини в якості першочергових завдань. Залишається незрозумілим, чи здатна демократія виконати таке завдання краще за диктатуру» [17, с. 409–410].

В силу означеного, така постійна змінність і динамічна непередбачуваність сучасного інформаційного суспільства обумовлює постійну значимість в концептуально-теоретичному пошуку конструктивних засобів становлення та утвердження дійсного (істинного, суцього) народовладдя.

Для цього потрібно спрямовувати зусилля на підвищення інтелектуально-феноменологічного та творчо-креативного сприйняття ідей і принципів демократії пересічними масами населення.

Як свідчить історія, одним з перших виявів народовладдя в історії людини (людей, людства) була антична демократія, що містила в собі політико-владну організацію у справах полісно-громадського врядування як феноменальної матриці дипломатії шляхетних переговорів [15, с. 379]. Центральною темою роздумів античних мислителів стає проблема поєднання протилежних інтересів різних соціальних груп, запобігання потенційній можливості розладу полісу на ворожі протиборчі частини. За вченням Платона, модель ідеальної держави є пануванням партикулярних егоїстичних інтересів в ім'я власного блага, тобто переважанням «приватного над «цілим» [16, с. 26–27].

Глобалізація як різновекторний вплив на дипломата-міжнародника

Сучасні глобалізаційні процеси, які охопили всі континенти та більшість країн і народів є реаліями. Такі процеси глобалізації характеризуються наступними чинниками:

1. Інтернаціоналізацією, що, у першу чергу, проявляється у діалектичній взаємозалежності.
2. Лібералізацією, тобто подоланням торгових бар'єрів, мобільність інвестицій та розвитком інтеграційних процесів.
3. Вестернізацією – екстраполяцією західних цінностей і технологій у всі точки світу.
4. Детериторізацією, що знаходять відображення в активності, яка має транснаціональні масштаби та зменшення значимості державних кордонів [13, с. 149].

В силу означеного глобалізаційні процеси зустрічають супротив, форми якого мають політичний, правовий, економічний та загальнокультурний підтекст у дипломатичному полі гри. Саме значущість цих факторів є нагальною потребою людини в міжнародній дипломатії, серед яких культурна ідентичність є головною та всеосяжною як вселенське софійне середовище.

Адже за допомогою сучасних нанотехнологій глобалізація значною мірою порушує бар'єри між різними культурами, втягує їх у вир («яр») всевітньої конкуренції [10, с. 143]. У такому вирі виживають лише культури, які здатні до адаптації у світі, не втрачаючи при цьому своєї самобутності. Нагальним прикладом такої адаптації є японська культура. Проте, іспанська, турецька, мексиканська та багато інших культур не витримали зіткнення з натиском культурної уніфікації, породженої глобалізацією (вселенністю, універсалізмом тощо). В цих випадках масова культура глобалізації виявилась сильнішою за культурне ядро національної ідентичності, що суттєво для сучасного дипломатичного поля гри.

Тому у недалекому майбутньому подібний стан речей може викликати нову хвилю міжцивілізаційних протиріч, що матимуть непередбачувані наслідки. Для цього потрібна нова дипломатична парадигма консолідації людства, що є феноменальною матрицею мудрості у системі шляхетності переговорів.

Історично відомо, що людство вже переживало Велике переселення народів, яке відбувалося в умовах руйнації Римської імперії – наддержави того часу (півтори тисячі років тому). Проте, сьогодні Велике переселення народів різко змінило не лише етнічну карту Європи та цього світу, але й релігійно-культурну ідентифікацію відповідних країн [14, с. 173]. Це проявляється у сучасних процесах ісламізації, причому на всіх населених континентах, а півтори тисячі років тому подібна картина була пов'язана з християнізацією народів та держав.

Адже сьогодні міграція в Європу вимірюється десятками мільйонів. В Англії, Франції, Німеччині, Бельгії тощо легальні мігранти складають біля 10–15% населення, а нелегальні – набагато більше. За останні роки чисельність громадян з колишніх британських колоній (переважно з Індії та Пакистану) зростає в Англії в декілька разів.

Доповідь Комісії по демографії Ради Європи прогнозує, що до 2050 року корінні мешканці Старого світу перетворяться у себе вдома в національну меншину. На величезній території від Атлантики до Уралу смертність перевищує народжуваність, Європа неухильно старіє і, вирішення її економічних проблем як робочої, так й інтелектуальної сили.

У структурному змісті дипломатичної парадигми варто зазначити цивілізаційну взаємодію, що уособлює в собі окремі народності та спільноти. На цей лейтмотив, зокрема і вказував С. Хантінгтон: «Взаємодія між народами різних цивілізацій посилюється. Це веде до зростання цивілізаційної самосвідомості, до поглиблення розуміння відмінностей між цивілізаціями та спільнотами в рамках цивілізацій» [18, с. 24]. Дослідник пропонує замість поділу в повоєнний період людства на перший, другий і третій світи конструктивну модель з восьми головних цивілізацій: західної, японської, китайської (конфуціанської), індійської, ісламської, православно-слов'янської, латиноамериканської та африканської. При цьому, оцінюючи результати світового партнерства в сучасному дипломатичному полі, в якому Україна в Брюссельському Саміті, який відбувся в кінці листопада 2017 року, зайняла чільне місце в плані екологічних, паливно-енергетичних та безпекових питань.

Якщо абстрагуватися від риторики дипломата-міжнародника в координатах концепції зіткнення цивілізацій, то простежується зіткнення між такими «дуельними парами»: хри-

стіянство – іслам, в яких Індія – Китай; Пакистан – Індія; Японія – Китай; Росія – Кавказ; Західна Європа – Африка, Стара Європа – Нова Європа; Україна – Росія тощо.

Таким чином, формування, становлення та розвиток нової дипломатичної парадигми в умовах глобалізаційних процесів має забезпечувати з огляду міжнародного законодавчого поля саме цілісність держави, оскільки сьогодні стрімко зростає ментальний розкол всередині окремої нації. Це, насамперед, стосується таких країн як Німеччина, Італія, Іспанія, Україна, Росія, Китай, Індія, Грузія, Ірак, Лівія, Сирія тощо. Для цього необхідно заздалегідь потурбуватися про майбутнє без ескалації міжрасових та міжрелігійних протистоянь, а на основі діалогу культур як діалектичного взаємозбагачення, універсалізації цивілізації. Це, у свою чергу, усвідомлювали мислителі Й. Гердер, А. Тойнбі, К. Ясперс, М. Гумільов, Ю. Павленко тощо.

Правова суб'єктивність в дипломатичному полі гри

Сучасна проблема прав і свобод людини перестала бути лише внутрішньою справою держави і вийшла на наднаціональний рівень правового регулювання в дипломатичному полі. При цьому, особливого значення набуває процес правової суб'єктивності, який забезпечує максимальне урахування особливостей формування та функціонування особистісних, групових та національних правових систем. Саме дипломат-міжнародник покликаний зберегти самобутність національних правових систем, уникати конфліктних ситуацій в теорії ігор та їх правил.

Адже ефективне використання механізму правової суб'єктивності сприяє в дипломатичному полі розширення сфер регулювання суспільних відносин його нормами. Отже, постає проблема співвідношення обсягів регулювання міжнародного й національного права. Втім, суверенітет залежить від права та можливості держави покласти на себе та відмовлятися від певних завдань і функцій на користь тих чи інших суб'єктів у дипломатичному полі гри. Як приклад, можна навести конституційні норми держави – членів ЄС, що стосуються обмеження їх суверенних прав.

Із означеного витікає, що саме теорія математичних моделей прийняття мудрих рішень у дипломатичному полі матричної гри є специфічним явищем як прерогатива діяльності спецслужб (розвідувальної та контррозвідувальної діяльності).

З цією метою розглянемо гру за допомогою матриці А. Оптимальну стратегію для матричної гри отримують в результаті відкидання рядків і стовпців, сума значень в яких найменша. Це дозволяє ефективно оцінювати критерії оцінювання дипломатичного поля матричної гри.

Абстрактно-математична модель матричної гри має такий логічний вигляд:

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & b_{12} & c_{13} & d_{14} & e_{15} \\ a_{21} & b_{22} & c_{23} & d_{24} & e_{25} \\ a_{31} & b_{32} & c_{33} & d_{34} & e_{35} \end{pmatrix},$$

де

$a_{11}, b_{12} \dots$ – гравці $a, b \dots$, в яких перший індекс – професійні якості гравця (має соціодинамічний характер), другий індекс – ментально-ціннісні якості суб'єкта гри (має характер ефективно-діючої константи).

Розглянемо гру із 5-ма суб'єктами гри. При цьому кожному суб'єкту гри як сукупності його ментально-ціннісних та професійних якостей присвоюється відповідне значення за ієрархічною шкалою від 1 до 5 в критеріальній системі оцінювання. Сформуємо отриманий результат у вигляді матричних елементів (1, 2, 3, 4, 5). Так, наприклад, така формула гри має вигляд:

$$A = \begin{pmatrix} 5 & 2 & 3 & 1 & 4 \\ 4 & 1 & 2 & 5 & 3 \\ 5 & 4 & 1 & 3 & 2 \end{pmatrix}.$$

Сума значень у третьому стовпці (суб'єкт гри с) найменша, тому ці значення відкидаємо, тобто суб'єкт гри с «випадає» з гри.

При цьому, матриця має вигляд:

$$A = \begin{pmatrix} 5 & 2 & 1 & 4 \\ 4 & 1 & 5 & 3 \\ 5 & 4 & 3 & 2 \end{pmatrix}.$$

Сума значень у першому рядку найменша, тому ці значення відкидаємо. Отже, матриця має вигляд:

$$A = \begin{pmatrix} 4 & 1 & 5 & 3 \\ 5 & 4 & 3 & 2 \end{pmatrix}.$$

Найменша сума значень у стовпцях дорівнює «5», тому стовпці із цими значеннями відкидаємо, що обумовлює такий вид матриці:

$$A = \begin{pmatrix} 4 & 5 \\ 5 & 3 \end{pmatrix}.$$

У свою чергу, суб'єкти гри *b* і *e* також «випадають» із гри. У грі залишаються два суб'єкти (суб'єкти *a* і *d*) із належними морально-ціннісними і професійними якостями.

Тому необхідно шукати оптимальні стратегії тільки для малої матричної (2 x 2) гри як «дуельної» пари.

Висновки. Втілюючи матричний спосіб у дипломатичне поле взаємних відносин між державами, варто означити їх добровільність і правову незалежність у міжнародних відносинах. Це є істотною гарантією державного суверенітету та трансформації у світовому вимірі дипломатичної гри. Тому реалізація цінностей права в умовах глобалізації відбувається не лише за допомогою інститутів і механізмів об'єктивного права тієї чи іншої особи, держави та суспільства, а й через резонансні дії права на відповідний стан, що є характерним для нової дипломатичної парадигми, яку формує Людина ХХІ століття. Саме така Людина повинна здійснювати прорив у майбутнє завдяки новому типу дипломатичної логіки. Починати треба з найголовнішого – з духовного капіталу мудрості Людини на основі нового світоглядного підходу, при цьому акцент робити на ноосферу як космічний вселенський розум, що варто розглядати для дипломата-міжнародника у сучасну добу глобалізованого інформаційного суспільства. Все це і визначає логічний характер та структурну організацію дипломатичного поля гри завдяки гуманним намірам, втілених у міжнародних відносинах.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. Організоване суспільство / В. П. Андрущенко. – Київ : Атлант ЮЕМСі, 2006. – 404 с.

2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. – Москва : Прогресс-Традиция, 2012. – 384 с.
3. Борисенко А. И., Тарапов И. Е Векторный анализ и начала тензорного исчисления / Издательство Харьковского университета. – Харьков. – 1972. – 253с.
4. Бродецкая Ю. Ю. Логика рождения опыта единения: власть цельного знания. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Науковий журнал. Випуск 11 (16). – Дніпро, 2017. – С. 59–67.
5. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / Ю. Габермас. – Львів : Астролябія, 2006. – 415 с.
6. Гуссерль Э. Логические исследования. Том I. Прологомены к чистой логике / Пер. с нем. Э. А. Бернштейна под ред. С. Л. Франка. Новая редакция Р. А. Громова. – Москва : Академический проект, 2011. – 626 с.
7. Заяць Н. В. Особливості формування народного представництва в Україні / Наталія Заяць // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Науковий журнал. – 2011. – № 2 (75). – С.150–158
8. Ильин И. В., Леонова О. Г. Роль и значение имиджа страны в условиях глобализации // Социально-гуманитарное знание. – 2008. – № 5. – С. 17–27
9. Кулеба Д. Участь України в міжнародних організаціях. Правова теорія і практика / Д. Кулеба. – К. : Проміні, 2007. – 304 с.
10. Кулиджанишвили А. Э. Человек: соотношение национального и общечеловеческого. Сб. материалов международного симпозиума (г.Згуриди. Грузия, 19–20 мая 2004 г.) / Под ред. В. В. Парувания. СПб : Санкт-Петербургское философское общество, 2004. – С. 142–154.
11. Латигіна Н. А. Демократія: сутність, механізми здійснення та сучасні світові тенденції розвитку. Автореферат дис...доктора політичних наук. Спеціальність: 23.00.02. – політичні інститути та процеси / Наталія Латигіна. – К., 2010. – 37 с.
12. Лісовський П. М. Міжнародні відносини: ментальність, геополітика, глобалізація: Навч. посіб. / П. М. Лісовський. – Київ : Кондор-Видавництво, 2017. – 172 с.
13. Лісовський П. М. Мудрість народів світу. Навчальний посібник. – Київ: – Кондор-Видавництво, 2017. – 366 с.
14. Оуэн Г. Теория игр. Издательство «Мир». – Москва, 1971. – 230 с.
15. Тард Г. Социальная логика : пер. с фр. / Г. Тард. – Санкт-Петербург : Социол.-психол. центр, 2006. – 576 с.
16. Фісун О. А. Демократія і неопатримоніалізм у сучасних теоріях політичного розвитку. Автореф. дис...доктора політичних наук. Спеціальність : 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Олександр Фісун. – К, 2009. – 37с.
17. Хантінгтон С. Майбутнє демократичного процесу від експансії до консолідації / Самуель Хантінгтон // Політологія. Хрестоматія. Навчальний посібник. – К. : Альтер-прес, 2004. – С. 407–421
18. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. М. : ООН «Издательство АСТ». 2003. – 35с.
19. Чекаленко Л. Організація безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) : Навчально-методичне видання / Л. Чекаленко. – К. : Дипломатична академія України при МЗС України, 2012. – 76 с.
20. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – Москва : Политиздат, 1991. – 527 с.

21. Gabbay Dov M., Woods J. Logic and the Law: Crossing the Lines of Discipline / Approaches to Legal Rationality. Editors Gabbay Dov M., Canivez P., Rahman Sh., Thiercelin A. Logic, Epistemology and the Unity of Science. Vol. 20. Springer Dordrecht Heidelberg London New York, 2010. – P. 165–202.

References

1. *Andrushchenko V.* (2006) 'Orhanizovane suspil'stvo' [Organized society], Atlant YUEmSi: 404 s.
2. *Bek U.* (2012) 'Obshchestvo ryska. Na puty k druhomu modernu' [Risk Society. On the way to another modernity], Prohress-Tradytsyya: 384 s.
3. *Borisenko A., Tarapov I.* (1972) 'Vektorny analiz i nachala tenzornogo ischisleniya' [Vector analysis and the beginning of the tensor calculus], Izdatel'stvo Khar'kovskogo universiteta: 253 s.
4. *Brodetskaya Yu.* (2017) 'Logika rozhdeniya opyta yedineniya: vlast'tsel'nogo znaniya' [The logic of the birth of the experience of unity: the power of integral knowledge], *Filosofiya i politologiya v konteksti suchasnoii kul'turi*. 11 (16): 59–67.
5. *Gabermas Yu.* (2006) 'Zaluchennya inshogo. Studii z politichnoii teorii' [Involvement of another. Studies on Political Theory], Astrolyabiya: 415 s.
6. *Husserl' E.* (2011) 'Lohycheskye yssledovaniya' [Logical research], Akademicheskyy proekt: 626 s.
7. *Zayats' N. V.* (2011) 'Osoblyvosti formirovaniya narodnoho predstavnytstva v Ukrayini' [Features of the formation of the national representation in Ukraine], *Naukovyy visnyk Natsional'noy akademiyi vnutrennykh del* 2 (75): 150–158.
8. *Il'in I. V., Leonova O. G.* (2008) 'Rol' i znacheniye imidzha strany v usloviyakh globalizatsii' [The role and importance of the image of the country in the conditions of globalization], *Sotsial'no-gumanitarnoye znaniye* 5, P. 17–27.
9. *Kuleba D.* (2007) 'Uchast' Ukrayiny v mizhnarodnikh orhanizatsiyakh. Pravova teoriya i praktyka' [Participation of Ukraine in international organizations. Legal theory and practice], Promeni: 304 s.
10. *Kulydzhanyshvyly A. E.* (2004) 'Chelovek: spivvidnoshennya natsional'noho ta zahal'nolyuds'koho' [Man: the ratio of national and universal], *Sankt-Peterburhs'ke filsofs'ke suspil'stvo*, P. 142–154.
11. *Latyhina N. A.* (2010) 'Demokratiya: sutnist', mekhanizmy zdiysnennya ta suchasni svitovi tendentsiyi rozvytku' [Democracy: the essence, mechanisms of implementation and contemporary world trends of development]: 37 s.
12. *Lisovs'kyi P. M.* (2017) 'Mizhnarodni vidnosyny: mental'nist', heopolityka, hlobalizatsiya' [International relations: mentality, geopolitics, globalization], Kondor-Vydavnytstvo: 172 s.
13. *Lisovs'kyi P. M.* (2017) 'Mudrist' narodiv svitu' [The wisdom of the peoples of the world], Kondor–Vydavnytstvo: 366 s.
14. *Ouén H.* (1971) 'Teoryya yhr' [The theory of games], Yzdatel'stvo Myr: 230 s.
15. *Tard G.* (2006) 'Sotsyal'naya lohyka' [Social logic], Sotsyal-psykhol. tsentr: 576 s.
16. *Fisun O. A.* (2009) 'Demokratiya i neopatrionalizm u suchasnikh teoriyakh politichnogo rozvitku' [Democracy and neo-patrimonialism in modern theories of political development]: 37s.
17. *Khantinton S.* (2004) 'Maybutnye demokratychnoho protsesu vid ekspansiyi do konsolidatsiyi' [The future of the democratic process from expansion to consolidation], Al'terpres; P. 407–421.

18. *Khantynhton S.* (2003) 'Stolknovenye tsyvylyzatsyy' [Clash of Civilizations], Yzdatel'stvo AST, 35 s.
19. *Chekalenko L.* (2012) 'Orhanizatsiya bezpeky ta spivrobotnytstva v Yevropi (OBSYE)' [Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE)], Dyplomatychna akademiya Ukrayiny pry MZS Ukrayiny: 76 s.
20. *Yaspers K.* (1991) 'Smysl y naznachenye ystoryy' [The meaning and purpose of history], Polityzdat: 527 s.
21. *Gabbay Dov M., Woods J.* (2010) 'Logic and the Law: Crossing the Lines of Discipline': 165–202.

УДК 327:316.32

НАУКОВА ДУМКА ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЛЮДСТВА

SCIENTIFIC THOUGHT TOWARDS GLOBAL CHALLENGES OF HUMANITY RESEARCH

НАУЧНАЯ МЫСЛЬ ОБ ИССЛЕДОВАНИИ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Шевченко О. В.

Кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних медіакомунікацій і комунікативних технологій Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: ovsh@ukr.net

Shevchenko O. V.

PhD (Politics), associate professor, associate professor of the Chair of International Mediacommunication and Communication Technologies, Taras Shevchenko of Kyiv, Institute of International Relations. E-mail: ovsh@ukr.net

Шевченко Е. В.

Кандидат политических наук, доцент, доцент кафедры международных медиакоммуникаций и коммуникативных технологий Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: ovsh@ukr.net

Анотація. В статті розкривається еволюція сучасних наукових шкіл дослідження глобальних проблем людства, зокрема глобальної зміни клімату. Розглянуто концепції «меж зростання», «сталого розвитку», «мітозу біосфер» як базових наукових підходів осмислення та врегулювання сучасних глобальних проблем. Автор погоджується, що антропогенний чинник є одним із ключових факторів глобальних кліматичних змін. В роботі показано, що розробки в рамках концептів «меж зростання», «сталого розвитку», «мітозу біосфер» та «контрольованого глобального розвитку» стимулювали експериментальні дослідження і моделювання майбутнього людства, заявили про глобальні екологічні виклики людству, започаткували програми нового гуманізму, критерій «мислити глобально», показали, що для позитивних змін та запобігання колапсу необхідні якісні зміни людської свідомості та спільні зусилля всіх акторів міжнародних відносин. Автор показує, що з одного боку, наукові дослідження щодо вирішення проблеми глобальної зміни клімату, лежать в основі політичних рішень національних урядів та міжнародних організацій, а з іншого, не зважаючи на велику кількість наукових підходів та практичних розробок, сьогодні не вироблено єдиної універсальної моделі запобігання глобальній зміні клімату, зокрема, глобальному потеплінню.

Ключові слова: глобальні проблеми сучасності, глобальна зміна клімату, межі зростання, сталий розвиток, мітоз біосфери, контрольований глобальний розвиток.

Abstract. The evolution of modern scientific schools of global challenges research, in particular global climate change, are considered in the article. Concept of "limits of growth", "stable development", "mitosis of biospheres" are considered as base scientific approaches of comprehension and settlement of modern global challenges. An author agrees, that an anthro-

pogenic factor is one of key point of global climatic changes. There is shown in the article that developments within the framework of concepts of "limits of growth", "stable development", "mitosis of biospheres" and "controlled global development" stimulated experimental researches and designs of future humanity, declared about global ecological challenges to humanity, and put beginning to the programs of new humanism, criterion "to think globally". Also showed that for positive changes and prevention of collapse it is necessary the quality changes of human thinking and joint efforts of all actor of international relations. An author shows that from the one side, scientific researches towards to the decision of global climate change problem, are the basis of political decisions of national governments and international organization, and from other side, despite the plenty of scientific approaches and practical developments, today there is no universal model of global climate change prevention, in particular, to the global warming.

Key words: *global challenges, global climate change, limits of growth, stable development, mitosis of biosphere, controlled global development.*

Аннотация. *В статье раскрывается эволюция современных научных школ исследования глобальных проблем человечества, в частности глобального изменения климата. Рассмотрены концепции «пределов роста», «устойчивого развития», «митоза биосфер» как базовых научных подходов осмысления и урегулирования современных глобальных проблем. Автор соглашается, что антропогенный фактор является одним из ключевых показателей глобальных климатических изменений. В работе показано, что разработки в рамках концептов «пределов роста», «устойчивого развития», «митоза биосфер» и «контролируемого глобального развития» стимулировали экспериментальные исследования и моделирования будущего человечества, заявили о глобальных экологических вызовах человечеству, положили начало программам нового гуманизма, критерию «мыслить глобально», показали, что для позитивных изменений и предотвращению коллапса необходимы качественные изменения человеческого сознания и совместные усилия всех акторов международных отношений. Автор показывает, что с одной стороны, научные исследования относительно решения проблемы глобального изменения климата, лежат в основе политических решений национальных правительств и международных организаций, а с другой, не смотря на большое количество научных подходов и практических разработок, сегодня не выработано единой универсальной модели предотвращения глобального изменения климата, в частности, глобального потепления.*

Ключевые слова: *глобальные проблемы современности, глобальное изменение климата, пределы роста, устойчивое развитие, митоз биосфер, контролируемое глобальное развитие.*

Постановка проблеми. *Однією з найактуальніших загроз людству, згідно з класифікацією ООН, сьогодні є глобальна зміна клімату на планеті. При чому, як зазначено в підсумковому документі 21-ї Конференції сторін Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй щодо зміни клімату, всі країни світу «можуть страждати не лише від зміни клімату, а й також від впливу заходів, що здійснюються з метою реагування на нього» [1]. В документі також наголошується на «необхідності в ефективного та прогресивного реагування на термінову загрозу зміни клімату на основі найкращих наукових знань».*

Сьогодні існують переконливі наукові докази того, що глобальний клімат зазнає змін. Одним з очевидних факторів впливу на клімат Землі визнається діяльність людини. Міжурядова група експертів з зміни клімату ООН (МГЕЗК) у п'ятій доповіді відмічає, що «можна стверджувати із 95% вірогідністю, що вплив антропогенного чинника на кліма-

тичну систему очевидно, про що свідчить підвищення концентрації парникових газів у атмосфері, позитивний радіаційний вплив, спостерігається потепління та вивчення кліматичної системи» [2]. Ще одним підтвердженням єдиної думки наукової спільноти про те, що зміна клімату викликана діяльністю людини, служить спільна заява, підписана 11-ма Головами національних академій наук – Бразилії, Німеччини, Індії, Італії, Канади, Китаю, Росії, Об'єднаного Королівства, Сполучених Штатів, Франції та Японії. З аналогічними заявами виступили багато інших наукових організацій та спільнот.

Варто відмітити, що до висновку про вагомий роль антропогенного чинника у зміні клімату, науковці прийшли не одразу. У ХХ столітті цьому твердженню передували моделювання, прогнозування та системний аналіз процесів, що відбувалися на планеті. Тим не менш, у наш час науковці продовжують вивчати питання про те, якою буде реакція кліматичної системи на підвищення рівня викидів парникових газів у атмосферу з часом в різних регіонах світу, а також які заходи слід вжити для запобігання та адаптації до кліматичних змін.

Підтвердженням глобальних кліматичних змін є наступні чинники. Впродовж кожного з останніх трьох десятиліть поверхня Землі поступово ставала тепліше, ніж у будь-яке з попередніх десятиліть, починаючи з 1850 року. У Північній півкулі період 1983–2012 роки був найтеплішим тридцятиріччям за останні 1400 років. Потепління океану лідирує в процесі збільшення об'єму накопиченою кліматичною системою енергії. За останні два десятиліття зменшилася маса льодовикових щитів в Гренландії і Арктиці. Практично у всьому світі продовжують танути льодовики і як і раніше скорочується протяжність льодового покриву Північного Льодовитого океану і весняного снігового покриву в Північній півкулі. З середини ХІХ століття темп підйому рівня моря виріс порівняно з середнім показником за попередні два тисячоліття. Концентрації діоксиду вуглецю, метану і закису азоту в атмосфері підвищилися до небувало високих рівнів за останні щонайменше 800 тис. років. Концентрація діоксиду вуглецю зросла на 40 відсотків порівняно з показниками доіндустріального періоду, по-перше, через викиди, обумовлені викопним паливом, і, по-друге, через викиди, обумовлені зміною методів землекористування. Близько 30 відсотків викинутого антропогенного діоксиду вуглецю було поглинено світовим океаном, що призводить до його окислення. Очікується, що впродовж ХХІ століття триватиме процес потепління Світового океану. Тепло з поверхні проникатиме в глибини океану і впливатиме на океанічну циркуляцію, льодовий покрив Північного Льодовитого океану продовжуватиме танути і скорочуватися по протяжності, а в Північній півкулі зменшиться товщина весняного снігового покриву. У всьому світі триватиме скорочення площ, зайнятих льодовиками. Зміна клімату впливатиме на вуглецевий цикл, що призведе до збільшення змісту CO_2 в атмосфері. На думку МГЕЗК сукупна емісія CO_2 значною мірою є детермінуючим чинником, що впливає на зростання середніх глобальних показників потепління поверхні у кінці ХХІ століття і подальшому періоді. Багато аспектів зміни клімату продовжуватимуть існувати упродовж наступних віків, навіть якщо зупинити викиди CO_2 [3].

Мета статті – визначення та характеристика трансформації наукових підходів щодо вивчення глобальної зміни клімату.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вважається, що вперше ідею про те, що причиною підвищення температури земної атмосфери є парникові гази, була висунута відомим шведським вченим С. Арреніфусом ще в 19-му столітті [4]. Умовно роботи всіх фахівців, які досліджують зазначену проблему, можна розділити на чотири групи: тих, хто є прибічниками глобальної зміни клімату та глобального потепління зокрема ті, які вважають, що основною причиною подібних змін є господарська діяльність людини; до-

слідження фахівців, які визнають факт глобальної зміни клімату, але вважають, що твердження про його переважно антропогенне походження є важко доказовим; ті, які сумніваються в обґрунтованості встановлення самого факту глобального потепління; прибічники точки зору, згідно якої в найближчі десятиліття і далі глобальні кліматичні зміни трансформуються в глобальне похолодання, а не потепління.

Питанням глобальних кліматичних змін, а саме впливу забруднення повітря та контролю викидів присвячені роботи Ф. Дентенера, Ф. Стевенсона, Дж. Кофала, Р. Мехлера, М. Аманна, Дж. Ерісмана, М. Саттона, Дж. Гелловея, З. Клімонт та В. Вінівортера, питання моделювання та прогнозування кліматичних змін наведено в роботах К. Клімонта, К. Купіанена, Л. Хогланд-Ісаксона, М. Мейншосена, Т. Віглі, С. Ропера [5–8] та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку сімдесятих років ХХ ст. центральним став концепт «меж зростання», коли в 1972 році дослідники Массачусетського технологічного інституту під керівництвом Дж. Форрестера та Д. Медоуза на замовлення Римського клубу опублікували роботу з однойменною назвою «Межі зростання» [9]. Теорія меж зростання стала однією з перших глобально агрегованих прогностичних моделей майбутнього, що засновані на аналізі взаємодії населення планети, природних ресурсів і навколишнього середовища. Основний постулат «меж зростання» – це твердження про те, що людство живе на Землі у фізично обмеженому світі (ресурси обмежені, потужності для переробки відходів і стоків також обмежені), тому дотримання моделі постійного зростання згубне, рано чи пізно людство стикнеться, з одного боку, з дефіцитом ресурсів, з іншого боку, наростатимуть негативні впливи з боку порушеного довкілля, що викличе катастрофічні наслідки, зокрема, виснаження ресурсів, деградацію довкілля, зміни клімату і як результат різке зниження чисельності населення (через голод, хвороби і інші фактори).

Було зроблено висновок про те, що вплив на навколишнє середовище в масштабах планети (використання природних ресурсів і викиди забруднень) сильно позначається на глобальному розвитку в ХХІ ст. Треба зазначити, що в концепції «меж зростання» наголошується на тому, що людство вимушене буде спрямовувати більше зусиль і капіталу на те, щоб боротися із негативними змінами кліматичних умов. Робота Д. Медоуза показала, що межі зростання існують, в подальшому дослідники зосередились на тому, щоб визначити параметри цих меж і їх граничні значення. Комп'ютерна програма World3 на основі вхідних параметрів до 1970 року (не поновлювані ресурси, промисловий капітал, сільськогосподарський капітал, капітал сфери послуг, вільна земля, сільгоспугіддя, міська і промислова земля, забрудники, що не видаляються, народонаселення) дала змогу побудувати модель з дванадцяти сценаріїв розвитку людства до 2100 року. П'ять з розглянутих сценаріїв (у тому числі, базовий) призводили до піку населення Землі на рівні 10–12 млрд. чоловік з подальшим катастрофічним обвалом популяції до 1–3 млрд. осіб при різкому зниженні рівня життя. Інші 7 сценаріїв умовно були поділені на «сприятливі» і «менш сприятливі». Жоден з сценаріїв не передбачав «кінця цивілізації» або «вимирання людства». Автори підкреслювали, що для реалізації кожного з 7 сприятливих сценаріїв «потрібно не стільки технологічні прориви, скільки політичні і соціальні зміни, у тому числі, суворий контроль народжуваності на рівні природного спаду» [9, с. 23].

В рамках нашого дослідження важливим дана модель є тому, що побудована система передбачала, що якщо світова спільнота не вживатиме ефективних заходів щодо захисту навколишнього середовища та розумного використання ресурсів, то економіку, населення та клімат очікують «перевантаження і колапс» ще до 2070 року. Такий розвиток подій був визначений як «звичайний» сценарій, тобто логічний результат стійкого розвитку. Одним із виходів з ситуації, було запропоновано перехід до «нульового зростання», тобто до фак-

тичного припинення розвитку продуктивних сил і зростання населення заради збереження екосередовища. Дослідники запропонували, зокрема, встановити просте відтворення населення, поступово перевести всі промислові підприємства на замкнутий цикл виробництва, відмовитися від будівництва нових підприємств, перейти на поновлювані джерела енергії і на максимальне використання вторинної сировини. Погоджуючись із Д. Медоузом, А. Печчеї, засновник і перший президент «Римського клубу» писав: «істинні межі людської експансії визначаються причинами не стільки фізичного, скільки екологічного, біологічного і навіть культурного характеру» [10].

Подальший розвиток концепція «меж зростання» знайшла в 1992 та 2004 роках, коли Д. Медоуз в базову модель ввів данні за останні 20 років. Висновками роботи «За межами зростання» 1992 року було те, що основні результати першого доповіді залишилися незмінними, а зміни клімату на Землі стали більш критичними [11]. В цій роботі були запропоновані шість можливих програм запобігання глобальній катастрофі. В рамках нашого дослідження слід звернути увагу на рекомендації Д. Медоуза, які стосуються запобігання глобальним змінам клімату. Дослідник рекомендує, зокрема, «тримати під контролем рівень добробуту людства, стан локальних і планетарних «джерел» і «резервуарів»; серйозніше відноситися до інформації, що сигналізує про напружений стан довкілля, намагатися заздалегідь передбачити можливі дії на випадок загострення глобальних проблем; звести до мінімуму використання непоновних ресурсів; перешкоджати виснаженню поновлюваних ресурсів. використовувати усі ресурси з максимальною ефективністю».

В рамках нашого дослідження слід звернути увагу на рекомендації Д. Медоуза, які стосуються запобігання глобальним змінам клімату. Дослідник рекомендує, зокрема, «тримати під контролем рівень добробуту людства, стан локальних і планетарних «джерел» і «резервуарів»; серйозніше відноситися до інформації, що сигналізує про напружений стан довкілля, намагатися заздалегідь передбачити можливі дії на випадок загострення глобальних проблем; звести до мінімуму використання непоновних ресурсів; перешкоджати виснаженню поновлюваних ресурсів. використовувати усі ресурси з максимальною ефективністю» [10–11].

Концепт «меж зростання» є особливо функціональним при дослідженні ролі провідних акторів міжнародних відносин у вирішенні глобальної проблеми зміни клімату з огляду на те, що ці розробки стимулювали експериментальні дослідження і моделювання майбутнього людства, заявили про глобальні екологічні виклики людству, що на той момент не усвідомлювались, започаткували програми нового гуманізму, критерій «мислити глобально», а також показали, що для позитивних змін та запобігання колапсу необхідні якісні зміни людської свідомості та спільні зусилля всіх акторів міжнародних відносин.

Можемо зазначити, що ідеї про наявність «меж зростання» сприяли раціональному осмисленню і переосмисленню цінностей індустріальної культури. Тут слід виділити дослідження німецького ученого в області системного аналізу Е. Пестеля і американського математика М. Месаровича, які на базі концепції Д. Медоуза запропонували іншу модель світу, яка мала ієрархічну структуру і дозволяла вибудовувати регіональні моделі виживання. У 1974 році М. Месарович і Е. Пестель, узагальнивши результати прогонів моделі світу, представили доповідь під назвою «Людство на роздоріжжі» [12], в якій була запропонована концепція «органічного зростання». Згідно цієї концепції кожен регіон світу повинен виконувати свою особливу функцію, подібно до клітини живого організму. Проте ця концепція, як і концепція «нульового зростання», спиралася на ту ж саму методологію, що і роботи групи Д. Медоуз: на прагнення обмежити ту або іншу форму зростання і знайти вихід за рахунок різноманітності цих форм, що не зменшило, а, навпаки, призводить до посилення протиріч світового розвитку.

Відігравши роль каталізатора у дослідженні глобальних проблем сучасності, концепція «меж зростання» поступилася місцем теорії сталого розвитку.

Власне концепція сталого розвитку суспільства була прийнята на Конференції ООН з довкілля і розвитку, яка відбулась в червні 1992 р. в м. Ріо-де-Жанейро на рівні глав держав і урядів. Сьогодні ця концепція стала найбільш відомою глобальною моделлю майбутнього світової цивілізації. Конференція 1992 р. констатувала «неможливість руху країн, що розвиваються, по тому шляху, яким пришли до свого добробуту розвинені країни» [13]. Ця модель визнана такою, яка веде до катастрофи і у зв'язку з цим проголошена необхідність переходу світової спільноти до стійкого розвитку, що забезпечує високу якість життя для людей нинішнього і майбутніх поколінь. У прийнятій на Конференції Декларації підкреслюється важливість міжнародної політичної волі, тобто визнається, що гарантом забезпечення належної якості навколишнього середовища є держава. Встановлюється необхідність взаємозв'язку цілей соціально-економічного розвитку, включаючи боротьбу з бідністю, з цілями попередження глобальних змін клімату для нинішніх і майбутніх поколінь. У Декларації підкреслюється важлива роль міждержавної співпраці в області охорони довкілля, включаючи проведення спільної міжнародної політики виробництва і споживання, демографічних процесів, досягнення економічного зростання, а також відзначається особлива відповідальність розвинених країн за стан довкілля.

Сталий розвиток включає два ключових взаємопов'язаних поняття: по-перше, поняття потреб, у тому числі пріоритетних (необхідних для існування бідних верств населення); по-друге, поняття обмежень (обумовлених станом технології і організацією суспільства), що накладаються на здатність довкілля задовольняти нинішні і майбутні потреби людства.

Ця Концепція спирається на такі основні положення:

1. Задоволення потреб в розвитку і збереженні довкілля повинне поширюватися не лише на нинішнє, але і на майбутні покоління. Людство дійсно здатне надати розвитку стійкий і довготривалий характер, з тим щоб воно відповідало потребам людства, що нині живе, не позбавляючи при цьому майбутні покоління можливості задовольняти свої потреби.

2. Охорона довкілля повинна стати невід'ємним компонентом процесу розвитку і не може розглядатися у відриві від нього. Наявні обмеження в області експлуатації природних ресурсів відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери справлятися з наслідками людської діяльності.

3. У центрі уваги — люди, які повинні мати право на здорове і плідне життя в гармонії з природою. Необхідно задовольнити елементарні потреби усіх людей і усім надати можливість реалізовувати свої надії на якісне життя. Без цього стійкий і довготривалий розвиток неможливий. Одна з найголовніших причин виникнення екологічних і інших катастроф – бідність, яка стала у світі звичайним явищем.

4. Щоб добитися стійкого розвитку, держави повинні виключити або зменшити такі моделі виробництва і споживання, які не сприяють такому (стійкому) розвитку. Необхідно узгоджувати спосіб життя тих хто володіє великими ресурсами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно споживання енергії.

5. Зменшення розриву в рівні життя між багатими і бідними країнами, викорінювання бідності належить до числа найважливіших завдань світової політики. Розміри і темпи зростання населення мають бути погоджені з продуктивним потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

Особливо підкреслюється динамічний характер сталого розвитку. Відзначається, що він є не незмінним станом гармонії, а швидше процесом змін, в якому масштаби екс-

платуації ресурсів, напрям капіталовкладень, орієнтація технічного розвитку і інституціональні зміни узгоджуються з нинішніми і майбутніми потребами.

Головною передумовою становлення концепції сталого розвитку стало усвідомлення і розуміння на політичному рівні тих змін, які відбулись у світі в середині ХХ століття. До початку 70-х років зростаюча чисельність бідних верств населення в країнах, що розвиваються, і відсутність переваг економічного розвитку привели до зростання числа спроб безпосередньо виправити ситуацію з розподілом доходів. Наголошувалось на тому, що єдине, що може виправити ситуацію, це конкретні дії, зроблені в широких масштабах і погоджені на світовому рівні. Парадигма розвитку перемістилася у бік урівноваженого зростання, яке в явній формі враховувало соціальні цілі (особливо завдання скорочення чисельності бідних верств населення) і надавало їм таке ж значення, як і економічної ефективності. Саме у цей період на політичному рівні актуалізуються завдання захисту довкілля.

На початок 80-х років було накопичено велику кількість інформації, що свідчить про те, що деградація довкілля є серйозною перешкодою для економічного розвитку [14]. Вказувалося на те, що зневагу до екологічних проблем не можна виправдати необхідністю вирішувати інші, що здаються більше невідкладними, завдання [15]. Таким чином, концепція сталого розвитку з'явилася в результаті об'єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної і екологічної.

Також аналіз проблем, пов'язаних з глобальними змінами клімату, можна знайти в роботах представників світових наукових шкіл глобалістики, зокрема школи «мітозу біосфер» і прибічників теорії «контрольованого глобального розвитку», кожна з яких по-своєму підходить до вивчення досліджуваної проблеми.

Так, глобальні тенденції 60-х років, коли актуальним стало питання про перехід від «добре зрозумілої тривоги», пов'язаної з нераціональним використанням природних ресурсів до науково-практичної діяльності щодо раціоналізації взаємодії людства з довкіллям, підштовхнули до формування «Школи мітозу біосфер». Її представляють французькі послідовники вчення Е. Леруа, П. Т. де Шардена і В. І. Вернадського про ноосферу. Практичні дослідження у рамках «Школи мітозу біосфер» представляє з 1976 р. неурядовий міжнародний Інститут екотехніки [16]. Зокрема її представник Марк Нельсон в 1969 році висунув ідеї створення штучної біосфери малого масштабу із заданими параметрами, щоб використати їх для покращення земної біосфери і для формування ноосфери.

Спочатку генезис парадигми Інституту екотехніки був обумовлений потребами практичної космонавтики в створенні штучної біосфери. Логічним наслідком досвіду конструювання біосфери із заданими властивостями стало прагнення збагатити і поліпшити біосферу нашої планети. В ході цього експерименту було побудовано споруду, що моделює замкнуту екологічну систему «Біосфера-2», де цифра «2» в назві позначала, що «Біосферою-1» є Земля. Головним завданням «Біосфери-2» було з'ясувати, чи зможе людина жити і працювати в замкнутому середовищі. Експеримент було проведено в два етапи: перший з 26 вересня 1991 року по 26 вересня 1993 року і другий – з 6 березня по 6 вересня 1994 року. Всередині лабораторії росли дерева, трава і кущі, які давали рослинну їжу, були пасовища з тваринами і штучні водойми. Передбачалося, що комплекс функціонуватиме автономно, оскільки були усі передумови нормального кругообігу речовин. Як відомо, обидва експерименти закінчилися невдачею. Зокрема, під час першого кількість кисню знизилася до 15% (нормальний зміст в атмосфері – 21%), виявилися проблеми кліматичного і екологічного характеру, люди сильно втратили вагу [17]. Проте, значення цих досліджень в глобальному сенсі, зокрема, взаємодії людини та навколишнього середовища, є значним. Доказом цьому служить декілька рядків, написаних однією з жінок-учасниць

на внутрішній стіні «планети», які збереглися до наших днів: «Тільки тут ми відчули, наскільки залежимо від навколишньої природи» [18].

Накопичений досвід був осмислений на основі вчення про ноосферу. У інтерпретації Інституту екотехніки суть ноосфери – це гармонійний синтез біосфери і техносфери. Під техносферою розуміється «глобалтех», тобто вид культури, що має ареалом поширення планетарний ринок. Решта видової різноманітності культур, що конкурують у біосфері (близько 3,5 тис.) характеризується відносною стійкістю ареалу поширення і досягнутою рівновагою у рамках зайнятих еконіш. З точки зору біосферної культурології факт експансії «глобалтеху» в космосі означає, що повна екологічна рівновага можлива лише у разі виходу за межі земної біосфери в космос. Відкриття Космосу для біосферного мітозу і створення великої кількості конкуруючих біосфер, згідно з підходом «Школи мітозу біосфер», означає перетворення ноосфери на чинник еволюції Всесвіту [19].

Результати наукових експериментів дослідників Інституту Екотехніки показали, що основна складність процесу побудови ноосфери полягає в тому, чи вдасться розуму людини оптимізувати в масштабі планети відношення між штучним і природним, між техносферою і людством як біологічним видом з його постійно зростаючою чисельністю і виробничою експансією. Якщо цього не станеться, то, на думку Дж. Аллена, в дію швидше за все вступить «добре відпрацьований механізм строгого контролю біосфери за чисельністю будь-якого свого виду, відповідно з яким наслідком надмірного збільшення чисельності виду неминуче слідує його вимирання» [20]. Ці висновки перекликаються з прогнозами «меж зростання», розробленими групою Д. Медоуза. Можна погодитися з висновками учених про те, що процес ноосферогенеза, який пов'язаний з глобальними екологічними змінами, пред'являє надзвичайно серйозні вимоги до поведінки кожного жителя планети.

Цей висновок розвивають у своїй монографії російські учені Ю. Г. Волков і Ю. С. Полікарпов. Вважаючи, що людський чинник – одна з головних причин глобальних змін екологічної ситуації на планеті, автори намагаються знайти тактично-ситуаційний аспект екологічної альтернативи. А саме: як за допомогою формування екологічної культури перейти до усвідомлення необхідності модернізації людської діяльності у напрямі її екологізації. Однією з найважливіших умов цього процесу є «істотна реорганізація свідомості і діяльності людей у відношенні до природно-природних умов існування цивілізації» [21]. Природно, що проблема екологізації діяльності і свідомості якраз і вирішується в процесі формування екологічної культури людини і суспільства.

М. Нельсон і Дж. Аллен в розвитку техносфери, що привели до глобальних змін клімату, виділили три основні стадії: 1) найбільш ранню стадію екотехніки, коли основним будівельним матеріалом було дерево, а джерелом енергії – вода; 2) палеотехніка, в якій переважали залізо і вугілля; і 3) неотехніка, перехід до якої стався на початку ХХ століття, коли стали використовуватися сплави металів і електроенергія [22, с. 63]. Американський історик, соціолог і філософ техніки Люїс Мамфорд прогнозує настання четвертої стадії – біотехніки, тобто техніки, ґрунтованої на законах біології [23]. Для стадії біотехніки необхідно надати сучасній техніці властивості ефемерних організмів в природі, зуміти добитися великих результатів при менших витратах. Далі, на думку фахівців Інституту екотехніки, настане «черга стадії ноогеніки – створення розумного початку, здатного об'єднати біосферу і техносферу в одно органічне ціле» [24], що також матиме пряму дію на світову екологію і клімат.

Сьогодні співробітниками Інституту екотехніки розроблена нова дисципліна «Екотехніка», у рамках якої проводяться польові дослідження, які дозволяють отримати екологічний досвід, оцінити ризики і можливості попередження і адаптації до глобальних змін

клімату, ведеться інформаційно-просвітницька робота, видаються книги і публікації, що стосуються критичних екологічних і кліматичних проблем, проводяться семінари і конференції з метою підвищення обізнаності громадськості про дисципліну з екотехніки і глобальні екологічні та кліматичні зміни [25].

З одного боку, може здаватися, що «Школа мітозу біосфер» не має прямого відношення до глобальних проблем сучасності. Але багато світових політиків і учені враховують результати наукових досліджень і рекомендації, вироблені у рамках цієї моделі, важливими при переході до практичної діяльності по раціоналізації взаємодії світового людства з довкіллям, що може послужити основою для політичного регулювання і вирішення глобальних кліматичних проблем, оскільки саме науковий погляд дозволяє сформулювати як цілком визначене поняття, так і розробити ефективну, регулюючу міжнародну політичну концепцію. Таким чином, результатом роботи Інституту під керівництвом Марка Нельсона в глобальному вимірі можна вважати переосмислення моделі пристосування людства до глобальних кліматичних змін, а отримані висновки і рекомендації використовувати при ухваленні міжнародних політичних рішень.

В рамках школи «контрольованого глобального розвитку», представником якої є радянський академік, соціолог Джермен Гвішіані, передбачалась реалізація програми «Моделювання глобального розвитку» з метою створення людино-машинної системи моделювання альтернатив глобального розвитку, включаючи розробку квантифікованих уявлень про альтернативні варіанти довгострокового, взаємопов'язаного розвитку країн і регіонів світу і вироблення рекомендацій щодо вибору оптимальних управлінських стратегій. При цьому значна увага надавалась соціальним проблемам. Пропонувалось розвивати глобалістику з позицій загальносоціологічної теорії і методології.

Парадигма підходу розроблювалась згідно з принципом соціальної суб'єктності науки, що означає вивчення альтернатив глобального розвитку з точки зору радянського суспільства. Формування світової системи було представлено як процес руйнування локальних, відносно закритих співтовариств, подальшій інтеграції окремих народів в глобальне співтовариство на основі стосунків залежності. Глобальні проблеми згідно з цим підходом оцінювались як «поточна напруга», пов'язана з нерівномірністю соціально-економічного і політичного розвитку регіонів, а перехід до інформаційного суспільства розглядався як «магістральний шлях вирішення глобальних проблем» [26].

Керуючись загальними офіційними установками на розширення науково-технічних контактів Радянського Союзу із зарубіжними країнами і міжнародними організаціями, Д. М. Гвішіані брав участь в деяких заходах Римського клубу і був уповноваженим від імені СРСР вести переговори з цією організацією. Саме його зусиллями в 1989 р. була відкрита Російська національна асоціація сприяння Римському клубу, президентом якої він став. За допомогою своїх публікацій в наукових виданнях Д. М. Гвішіані знайомив радянську громадськість з першими і найбільш відомими глобальними моделями, розробленими за ініціативою Римського клубу, – «Мир-2» (1971 р.) і «Мир-3» (1972 р.) [27].

Окрім сприяння Клубу, Д.М. Гвішіані спільно з британським державним діячем Соллі Цукерманом в 1972 р. був одним з організаторів Міжнародного інституту прикладного системного аналізу (IIASA) в Лаксенбурзі (Австрія). Його філія була відкрита в Москві як Всесоюзний науково-дослідний інститут системних досліджень (ВНДІСД). Значущість Інституту полягала в тому, що він проводив дослідження з міжнародної політики, дипломатії, економіки і світовим стратегіям [28].

Сьогодні Міжнародний Інститут Прикладного Системного аналізу (IIASA) є мозковим центром (think tank), який проводить дослідження з сучасних глобальних екологічних, економічних, технологічних, і соціальних змін. З 2011 року IIASA зосередив свої дослід-

ження на трьох глобальних проблемах сучасності: «енергія і глобальні зміни клімату», «їжа і вода», і «бідність і рівність». Ученими Інституту на основі оцінки середньо і довгострокової міжнародної політики був запропонований комплекс заходів і розроблені адаптивні стратегії, спрямовані на попередження і зменшення дії зміни клімату, забруднення повітря на людський добробут і захист довкілля, які допоможуть до 2030 року заощадити міжнародним корпораціям і урядам більше 5 трлн. дол. США [29].

Багато рекомендацій Інституту, що стосуються глобальної зміни клімату, реалізуються в міжнародній практиці. Так, наприклад, «Глобальна енергетична оцінка» (GEA) – дослідження, підготовлене за сприяння ІАІСА в 2012 році, пропонує варіанти розвитку планети, які, зокрема, дозволять попередити і адаптуватися до глобальних змін клімату. Це дослідження стало базою для ініціативи Організації Об'єднаних Націй «Стабільна енергія для всіх» (SE4All), запущеною Генеральним Секретарем ООН Пан Гімуном в 2012 році. Дана ініціатива ООН використала результати «Глобальної енергетичної оцінки» (GEA), щоб сформулювати три основні мети своєї ініціативи, а саме:

- 1) забезпечити універсальний доступ людства до сучасних енергетичних послуг;
- 2) подвоїти глобальний темп поліпшення ефективності використання енергії; і
- 3) подвоїти долю поновлюваної енергії в глобальному енергетичному вираженні.

Окрім цього дослідження і рекомендації ІАІСА були реалізовані при формуванні європейської політики якості повітря, коли в 2013 році Європейська комісія прийняла стратегічний пакет по чистому повітрю, який дозволить знизити забруднення повітряного простору Європи. Дослідження ІАІСА також показало, що прийняття нової політики допоможе уникнути 58 тисяч передчасних смертельних випадків, врятувати 123 тис. кв. км території Землі від забруднення азоту і захистить 19 тис. кв. км лісів від окислення до 2030 року. Відомо, що у 2014 Європейська комісія схвалила пропозицію з нового клімату і енергії до 2030 року, включаючи скорочення викидів парникових газів країнами ЄС на 40% порівняно з рівнем 1990 року [30].

Таким чином, сьогодні більшість дослідників дотримуються думки, що визначальним чинником, що впливає на зростання середніх глобальних показників потепління поверхні планети є сукупна емісія парникових газів. Незважаючи на появу численних стратегій, спрямованих на скорочення масштабів зміни клімату, об'єм глобальних викидів парникових газів виріс до безпрецедентних розмірів. Міжнародне співтовариство вірить, що існує можливість для використання широкого переліку технічних можливостей і заходів із зміни поведінки, щоб обмежити підвищення середньої глобальної температури до двох градусів Цельсія порівняно з показниками доіндустріального періоду. Проведення важливих інституціональних і технологічних перетворень може забезпечити можливість того, що глобальне потепління не перевищить цей пороговий показник. Згідно з існуючими сценаріями, для того, щоб обмеження підвищення середньої глобальної температури до двох градусів Цельсія стали можливими, до середини нинішнього століття необхідно скоротити об'єм викидів парникових газів на 40–70 відсотків порівняно з показниками 2010 року і наблизитися до нульових показників до кінця поточного століття. Одним з шляхів стабілізації показників атмосферних концентрацій парникових газів може стати скорочення викидів, обумовлених виробництвом і споживанням енергії, в сферах транспорту, будівництва, промисловості, землекористування і в населених пунктах.

Висновки. Ми бачимо, що сьогодні сформовано багато наукових шкіл і вироблено практичні рекомендації, які прагнуть знайти рішення запобіганню або адаптації до глобальних змін клімату. Одні стратегії, такі як концепція «меж зростання» Д. Медоуза, з одного боку має песимістичний характер, з іншого – вона стала каталізатором глобальних досліджень і глобальної політики дії на рівні ООН. Її принципи були надалі покладені в

основу концепції «стійкого розвитку», яка була ініційована Організацією об'єднаних націй. У рамках цієї концепції пропонуються реальні дії, спрямовані на вирішення досліджуваної проблеми. Варто також відмітити, що дослідження, виконані, зокрема, у рамках проектів «Школи мітозу біосфер» показали, що сучасна людина не може відтворити кліматичні умови і біосферу планети Земля. Це свідчить про глобальну залежність людства від природних і кліматичних умов. Також слід зазначити, що результати цих досліджень, а також Інституту прикладного системного аналізу стають основою політичних рішень, що приймаються і виконуються як на глобальному, так і на національному рівнях.

Були вдосконалені кліматичні моделі, що відтворюють контрольні показники температури на поверхні континентів і тенденції їх зміни за багато десятиліть, включаючи дані про прискорені темпи потепління в період, що почався з середини ХХ століття, і про похолодання, що відбувалося безпосередньо після великих вулканічних вивержень. Наукові дослідження, проведені в рамках розглянутих шкіл виявили, що діяльність людини є вирішальним чинником, що впливає на потепління атмосфери і океану, на зміни глобального гідрологічного циклу, зменшення снігового і крижаного покриву, підвищення середнього глобального показника рівня моря і зміну низки екстремальних кліматичних явищ.

Водночас, можна констатувати, що сучасні підходи не мають єдиного рішення щодо запобігання глобальній зміні клімату на планеті. Але також очевидно спостерігається тенденція до зосередження все більшої уваги на закономірностях глобального соціально-політичного розвитку, який визначає центральною причиною глобальної проблеми зміни клімату діяльність людини і світогляд людини в цілому.

Список використаних джерел

1. Парижское соглашение об изменении климата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_russian.pdf.
2. Изменение климата: Воздействия, адаптация и уязвимость: Пятый оценочный доклад Межправительственной группы экспертов по изменению климата. / [Филд, К. Б., В. Р. Баррос, Д. Дж. Доккен, К. Дж. Мак, М. Д. Мастрандреа, Т. Е. Билир, М. Чаттерджи, К. Л. Эби, Й. О. Эстрада, Р. К. Дженова, Б. Джирма, Е. С. Киссел, А. Н. Леви, С. Маккракен, П. Р. Мастрандреа и Л. Л. Уайт (редакторы)]. – Женева: МГЭИК, 2014 г. – 222 с.
3. ООН и изменения климата. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/climatechange/ru/science-and-solutions-ru/#prettyPhoto>
4. Arrhenius S. On the influence of carbonic acid in the air upon the temperature of the ground. / S. Arrhenius – Phil. Mag., 1896. – 41 p.
5. Dentener, F., D. Stevenson, J. Cofala, R. Mechler, M. Amann, P. Bergamaschi, F. Raes, and R. Derwent The impact of air pollutant and methane emission controls on tropospheric ozone and radiative forcing: CTM calculations for the period 1990–2030. / F. Dentener, D. Stevenson, J. Cofala, R. Mechler, M. Amann, P. Bergamaschi, F. Raes, and R. Derwent Atmos. // Chem. Phys., vol. 5, 2005. – P. 1731–1755.
6. Erisman, J. W., M. A. Sutton, J. Galloway, Z. Klimont, and W. Winiwarter How a century of ammonia synthesis changed the world. / J. W. Erisman, M. A. Sutton, J. Galloway, Z. Klimont, and W. Winiwarter. // Nature Geosci. Vol. 1, 2008. – P. 636–639.
7. Cofala, J., M. Amann, Z. Klimont, K. Kupiainen, and L. Hoglund-Isaksson Scenarios of global anthropogenic emissions of air pollutants and methane until 2030 / J. Cofala, M.

- Amann, Z. Klimont, K. Kupiainen, and L. Hoglund-Isaksson. // *Atmos. Environ*, vol. 41, 2007. – P. 8486–8499.
8. Meinshausen, M., T. M. L. Wigley, and S. C. B. Raper: Emulating atmosphere-ocean and carbon cycle models with a simpler model / Meinshausen, M., T. M. L. Wigley, and S. C. B. Raper // *MAGICC6-Part 2: Applications. Atmos. Chem. Phys.*, vol.11, 2011b. – P.1457–1471.
 9. Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, William W. Behrens *The limits the growth: A report for the Club of Rome’s project on the predicament of mankind* / D. H. Meadows, D.L. Meadows, J. Randers, W. Behrens. – NY, Universe book, 1972. – 211 p.
 10. Peccei A. *The Human Quality* / A. Peccei. – New York: Pergamon Press, 1977. – 212 p.
 11. Meadows D. H., Meadows D. L., Randers J. *Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future* / D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers. – Chelsea Green Publishing Company, 1992. – 300 p.
 12. Mesarovic M., Pestel E. *Mankind at the Turning Point.* / M. Mesarovic, E. Pestel. – New York, 1974 . – 210 p.
 13. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию. 3–14 июня 1992. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml.
 14. Мунасингхе М., Круз В. Экономическая политика и окружающая среда. Опыт и выводы. / М. Мунасингхе, В. Круз. // Публикации Всемирного банка по проблемам окружающей среды. Вып. 10. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2004/07/07/.../012Gi
 15. Пестель Э. *За пределами роста* / Э. Пестель. – М.: Прогресс, 1988. – 270 с.
 16. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук’яненко та ін. ; керівник авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. — К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
 17. Nelson, M. Atmospheric Dynamics and bioregenerative technologies in a soil-based ecological life support system: Initial results from Biosphere 2. / M. Nelson, W. F. Dempster, N. Alvarez-Romo, T. MacCallum. // *Advances in Space Research*, 1994, #14 (11). P. 417–426.
 18. Broad, William J. *Paradise Lost: Biosphere Retooled as Atmospheric Nightmare.* *The New York Times*, 1996.11.19. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nytimes.com/1996/11/19/science/paradise-lost-biosphere-retooled-as-atmospheric-nightmare.html>
 19. Лукач Н. М. Глобальные проблемы человечества как объект политологических исследований. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://interactive-plus.ru/e-articles/conf-7/conf-7-2135.pdf>
 20. Allen J., *Origins of human cultures, their subjugation by the technosphere, the beginning of an ethnosphere, and steps needed to complete the ethnosphere,* / J. Allen // *Journal of Ethics in Science and Environmental Politics.* – ESEP 2003, P. 7–24.
 21. Волков Ю. Г., Поликарпов В. С. *Человек как космопланетарный феномен.* / Ю. Волков, В. Поликарпов. – Ростов- на-Дону: Изд-во Рост. Ун-та, 1993. – 192 с.
 22. Аллен Дж., Нельсон М. *Космические биосферы: Пер. с англ.* / Дж. Аллен, М. Нельсон. – М.: Прогресс, 1991. – 182 с.
 23. Mumford L. *The Myth of the Machine. Technics and Human Development.* / L. Mumford. – USA, San-Diego. Harcourt. 1970. – 495 p.
 24. Nelson M., Allen J., Alling A., Dempster W.F., Silverstone S. *Earth applications of closed ecological systems: relevance to the development of sustainability in our global biosphere* / M. Nelson, J. Allen, A. Alling, W. F. Dempster, S. Silverstone // *World Space Congress*,

- COSPAR general assembly, Houston, TX, October 2002, *Advances in Space Research*, 2003, 31 (7): 1649–1656.
25. Institute of Ecotechnics – офіційна сторінка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecotechnics.edu/about>
 26. Гвишиани Д., Велихов Е., Лейбин В. Моделирование процессов мирового развития и сотрудничества. / Д. М. Гвишиани, Е. П. Велихов, В. М. Лейбин. – М.: Наука, 1991. – 205 с.
 27. Гвишиани, Д. Методологические проблемы моделирования глобального развития / Д. М. Гвишиани // *Вопросы философии*. – 1978. – № 2. – С. 14–28.
 28. Гвишиани Джермен Михайлович // БЭС. – Т. 5 / Под ред. А. М. Прохорова. – М.: «Советская энциклопедия», 1971. – С. 499.
 29. Офіційний сайт Міжнародного інституту прикладного системного аналізу What is IASA? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iiasa.ac.at/web/home/about/whatisiiasa/what_is_iiasa.html
 30. *Research for a Changing World: IASA Highlights 2011–2015* – IASA, Remaprint, Vienna, 2016. – 36 p.

References

1. Paris agreement on climate change, <http://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_russian_.pdf>
2. *Изменение климата: Воздействия, адаптация и уязвимость: Пятый оценочный доклад Межправительственной группы экспертов по изменению климата*. (2014) / [Филд, К. Б., В. Р. Баррос, Д. Дж. Доккен, К. Дж. Мак, М. Д. Мастрандреа, Т. Е. Билиц, М. Чаттерджи, К. Л. Эби, Й. О. Эстрада, Р. К. Дженова, Б. Джирма, Е. С. Киссел, А. Н. Леви, С. Маккракен, П. Р. Мастрандреа и Л. Л. Уайт (редакторы)]. [Climate change: influence, adaptation and sensibilities] – Женева: МГЭИК.
3. UN and climate change, < <http://www.un.org/climatechange/ru/science-and-solutions-ru/#prettyPhoto>>
4. Arrhenius S. (1896) *On the influence of carbonic acid in the air upon the temperature of the ground*. *Phil. Mag.*
5. Dentener, F., D. Stevenson, J. Cofala, R. Mechler, M. Amann, P. Bergamaschi, F. Raes, and R. Derwent The impact of air pollutant and methane emission controls on tropospheric ozone and radiative forcing: CTM calculations for the period 1990–2030. // *Chem. Phys.*, vol. 5, 2005. – P. 1731–1755.
6. Erisman, J. W., M. A. Sutton, J. Galloway, Z. Klimont, and W. Winiwarter How a century of ammonia synthesis changed the world. // *Nature Geosci.* Vol. 1, 2008. – P. 636–639.
7. Cofala, J., M. Amann, Z. Klimont, K. Kupiainen, and L. Hoglund-Isaksson Scenarios of global anthropogenic emissions of air pollutants and methane until 2030. // *Atmos. Environ.*, vol. 41, 2007. – P. 8486–8499.
8. Meinshausen, M., T. M. L. Wigley, and S. C. B. Raper: Emulating atmosphere-ocean and carbon cycle models with a simpler model. // *MAGICC6-Part 2: Applications. Atmos. Chem. Phys.*, vol.11, 2011b. – P.1457–1471.
9. Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, William W. Behrens (1972) *The limits the growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. New York, Universe book.
10. Peccei A. (1977) *The Human Quality*. New York: «Pergamon Press».
11. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J. (1992) *Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future*. Chelsea Green Publishing Company.

12. *Mesarovic M., Pestel E.* (1974) *Mankind at the Turning Point*. New York, Universe book.
13. Rio-de-Ganeiro declaration on environment and development. June 3–14, 1992, <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml>
14. *Мунасингхе М., Круз В.* Экономическая политика и окружающая среда. Опыт и выводы. [Economic policy and environment. Experience and conclusions] <www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2004/07/07/.../012Gi>
15. *Пестель Э.* (1988) За пределами роста [Beyond the Limits to growth: a report to the Club of Rome.]. М.: Прогресс.
16. Глобалізація і безпека розвитку: монографія (2001) [Globalization and security of development] / ред. О. Г. Білорус. К.: КНЕУ,
17. *Nelson, M., Dempster W. F., Alvarez-Romo N., MacCallum T.* (1994) Atmospheric Dynamics and bioregenerative technologies in a soil-based ecological life support system: Initial results from Biosphere 2. // *Advances in Space Research*, #14 (11). P. 417–426.
18. *Broad, William J.* *Paradise Lost: Biosphere Retooled as Atmospheric Nightmare*. The New York Times, 1996.11.19. <<http://www.nytimes.com/1996/11/19/science/paradise-lost-biosphere-retooled-as-atmospheric-nightmare.html>>
19. *Lukach N.* Globalnye problemy chelovechestva kak object politilogicheskikh issledovaniy, <<https://interactive-plus.ru/e-articles/conf-7/conf-7-2135.pdf>>
20. *Allen J.* (2003) Origins of human cultures, their subjugation by the technosphere, the beginning of an ethnosphere, and steps needed to complete the ethnosphere // *Journal of Ethnics in Science and Environmental Politics*, ESEP, 7–24 p.
21. *Волков Ю., Поликарпов В.* (1993) Человек как космопланетарный феномен. [Human as cosmoplanetary phenomenon]. Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. Ун-та.
22. *Аллен Дж., Нельсон М.* (1991) Космические биосферы [Space biospheres]. М.: Прогресс.
23. *Lewis Mumford.* (1970) *The Myth of the Machine. Technics and Human Development*. San-Diego. Harcourt.
24. *Nelson M., Allen J., Alling A., Dempster W. F., Silverstone S.* (2002) Earth applications of closed ecological systems: relevance to the development of sustainability in our global biosphere, paper presented at the World Space Congress, COSPAR general assembly, Houston, TX, October 2002, *Advances in Space Research*, 2003, 31 (7): 1649–1656.
25. Institute of Ecotechnics <<http://ecotechnics.edu/about/>>
26. *Гвишиани Д., Велихов Е., Лейбин В.* (1991) Моделирование процессов мирового развития и сотрудничества [Simulation of the processes of world development and co-operation]. М.: Наука.
27. *Гвишиани Д. М.* (1978) Методологические проблемы моделирования глобального развития [Methodological issues of global development simulation] // *Вопросы философии*. – № 2.
28. *Гвишиани Джермен Михайлович* (1971, Vol.5) [Gvishiani Dzhermen Mihailovich] // БЭС.
29. What is IIASA? <http://www.iiasa.ac.at/web/home/about/whatisiiasa/what_is_iiasa.html>
30. *Research for a Changing World: IIASA Highlights 2011–2015* (2016). *IIASA, Remaprint*, Vienna.

УДК 327:913](470+571)

ПРОЕКТ «ВЕЛИКА ЄВРАЗИЯ» В ГЕОСТРАТЕГІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

THE PROJECT “GREATER EURASIA” IN GEOSTRATEGY OF THE RUSSIAN FEDERATION

ПРОЕКТ «БОЛЬШАЯ ЕВРАЗИЯ» В ГЕОСТРАТЕГИИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Гольцов А. Г.

Кандидат географічних наук, докторант, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: Andrgengolts1@ukr.net

Goltsov A.

PhD, doctoral candidate, the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: Andrgengolts1@ukr.net

Гольцов А. Г.

Кандидат географических наук, докторант, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: Andrgengolts1@ukr.net

Анотація. *Геостратегія держави передбачає, зокрема, розробку проектів її діяльності щодо певних регіонів світу, країн та територій. Сучасна геостратегія Росії у світі ґрунтується на концептуальних засадах формування багатопольярного порядку. У 2016 році Росія виступила ініціатором створення «великого Євразійського економічного простору». Реалізація геоекономічного (та водночас геополітичного) проекту «Велика Євразія» повинна забезпечити інтереси Росії та посилити її позиції на континенті. Проект «Велика Євразія» передбачає економічне об'єднання таких провідних країн Азії, як Росія, Китай, Індія, Пакистан, Іран, а також багатьох інших. Шанхайська організація співробітництва (ШОС) може стати головною основою для формування «Великої Євразії». Китай як наймогутніший в Євразії економічний актор, реалізовує трансрегіональний проект “Один пояс, один шлях», що призведе до суттєвого посилення його геополітичного впливу на континенті. Росія має ризик перетворитися на залежного від Китаю партнера. Припускається, що геостратегія Росії щодо Китаю передбачає його геополітичне «збалансування» шляхом залучення до взаємодії Індії, Ірану та інших країн. У геостратегії Росії реалізація проекту «Велика Євразія» пов'язана із подальшою розбудовою на пострадянському просторі Євразійського економічного союзу (ЄАЕС). Досить значні протиріччя між провідними учасниками можуть перешкодити реалізації проекту «Велика Євразія». Сучасна Росія має недостатній економічний потенціал для здійснення своєї геостратегії в Євразії.*

Ключові слова: *геостратегія, багатопольярний порядок, геоекономічний проект, Велика Євразія, геополітичне «збалансування».*

Abstract. *Geostrategy of state involves in particular the projects of its activities concerning certain regions of the world, countries and territories. Contemporary geostrategy of Russia in the world is based on the conceptual basis of the formation of a multipolar order. In 2016, Rus-*

sia initiated the creation of the “great Eurasian economic space”. The implementation of geoeconomic (and at the same time geopolitical) project of the “Greater Eurasia” is to ensure the interests of Russia and increase its positions in the continent. The project “Greater Eurasia” makes provisions for economic association of leading Asian countries like Russia, China, India, Pakistan, Iran, and many others. The Shanghai Cooperation Organization (SCO) may become the main basis for the “Greater Eurasia”. China as a main powerful economic actor in the Eurasia implements the transregional project “One Belt, One Road” that will lead to a significant strengthening of its geopolitical influence in the continent. Russia has risk to become a dependent partner of China. It is assumed that geostrategy of Russia towards China provides geopolitical “balancing” of the latter by involving to the interaction of India, Iran and other countries. In geostrategy of Russia the project “Greater Eurasia” is associated with the further development of the Eurasian Economic Union (EAEU) in the post-Soviet space. Quite significant contradictions among the leading actors may prevent the realization of the project “Greater Eurasia”. Contemporary Russia has insufficient economic potential for implementation of its geostrategy in Eurasia.

Key words: geostrategy, multipolar order, geoeconomic project, “Greater Eurasia”, geopolitical “balancing”.

Аннотация. Геостратегия государства предусматривает разработку проектов его деятельности по отношению к определенным регионам мира, странам и территориям. Современная геостратегия России в мире базируется на концептуальных основах формирования многополярного порядка. В 2016 году Россия выступила инициатором создания «большого Евразийского экономического пространства». Реализация геэкономического (а вместе с тем и геополитического) проекта «Большая Евразия» должна обеспечить интересы России и усилить ее позиции на континенте. Проект «Большая Евразия» предусматривает экономическое объединение таких ведущих стран Азии, как Россия, Китай, Индия, Пакистан, Иран, а также многих других. Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) может стать главной основой для формирования «Большой Евразии». Китай как наиболее мощный в Евразии экономический актер, реализовывает трансрегиональный проект «Один пояс, один путь», что приведет к существенному усилению его геополитического влияния на континенте. Россия рискует превратиться в зависимого от Китая партнера. Предполагается, что геостратегия России в отношении Китая предусматривает его геополитическое «сбалансирование» путем привлечения к взаимодействию Индии, Ирана и других стран. В геостратегии России реализация проекта «Большая Евразия» связана с дальнейшим развитием на постсоветском пространстве Евразийского экономического союза (ЕАЭС). Довольно значительные противоречия между ведущими участниками могут препятствовать успешной реализации проекта «Большая Евразия». Современная Россия имеет недостаточный экономический потенциал для осуществления своей геостратегии в Евразии.

Ключевые слова: геостратегия, многополярный порядок, геэкономический проект, «Большая Евразия», геополитическое «сбалансирование».

Постановка проблеми. Сучасне геополітичне протистояння між Росією та Заходом є одним з чинників, що негативно впливають на стабільність світового порядку. У геостратегії Росії європейський вектор зазнав суттєвого послаблення. Обсяги співробітництва між РФ та західними країнами значно скоротилися. За цих умов влада Росії активізувала втілення стратегічних планів співпраці з провідними країнами Азії. Особлива увага в сучасній російській геостратегії приділяється макрорегіональному проекту «Велика Євразія», реалізація якого покликана забезпечити РФ одну з провідних ролей на континенті.

Крім того, російською владою передбачається, що успішний розвиток «Великої Євразії» сприятиме підвищенню ефективності діяльності на пострадянському просторі Євразійського економічного союзу (ЄАЕС).

Мета статті – визначення головних засад та напрямів сучасної геостратегії РФ щодо реалізації проекту «Велика Євразія», а також виявлення пов'язаних із цим основних проблем та перспектив.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасній геостратегії РФ присвячений надзвичайно великий обсяг наукової літератури. Серед західних дослідників даної проблематики виділяються З. Бжезінський, М. Евангеліста, Д. Лівен, Н. Макфарлейн, Р. Саква, Дж. Фрідман та ін. У російській науці стратегії РФ в Євразії присвячені праці О. Богатурова, Т. Бордачова, О. Воскресенського, С. Караганова, А. Картунова, Ф. Лукьянова, Д. Треніна та багатьох інших. Для української науки вивчення російської геостратегії постає особливо актуальним завданням. Серед вітчизняних вчених, що досліджують різні аспекти стратегії Росії в Євразії, слід назвати В. Головченка, С. Даниленка, М. Дорошка, О. Кондратенка, Г. Перепелицю, С. Шергіна та ін. Останнім часом російська геостратегія у світі в цілому та Євразії зокрема зазнала певної модернізації. Отже, постають важливі завдання виявлення сутнісних особливостей сучасної геостратегії Росії й шляхів реалізації її геополітичних та гео економічних проектів, серед яких особливе місце посідає «Велика Євразія».

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових студіях поширений підхід, згідно з яким геостратегія виступає як прикладна геополітика, котра, зокрема, «готує принципові рекомендації щодо лінії поведінки держави» [16, с. 49]. Геостратегію досить часто вважають складовою загальної політичної стратегії держави, що передбачає врахування просторових чинників насамперед для реалізації воєнних цілей. Так, Р. Арт визначив геостратегію як «поєднання зовнішньополітичних цілей з воєнним позиціонуванням» [19, р. 2]. Низка авторів враховує велике значення економічних цілей у стратегіях держав світу. Зокрема, з погляду В. Дергачова, «геостратегія – сукупність напрямів зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності держави на міжнародній арені» [8, с. 109]. За досить широким трактуванням Е. Долмана, «геостратегія – оцінка державою геопросторових основ могутності в планах або стратегіях забезпечення військової, економічної, дипломатичної та соціокультурної переваги» [20, р. 80]. Вважаємо, що геостратегія передбачає визначення головних цілей, завдань і принципів зовнішньої політики держави, загальне планування державних дій, розробку засобів і прийомів здійснення політики на міжнародній арені. Фактично геостратегія виступає як просторовий вимір стратегії держави.

Офіційна стратегія держави на міжнародній арені відображується в законодавчих актах, ухвалених у встановленому порядку концепціях, стратегіях, доктринах тощо. Відповідно, можуть бути виявлені основні засади, напрями та засоби формальної геостратегії. Остання, як правило, відповідає нормам міжнародного права, проте може лицемірно прикривати справжні інтереси та цілі владних (формальних) «центрів ухвалення рішень» (ЦУР) та пов'язаних з ними неформальних. Неформальна геостратегія, зрозуміло, офіційно не артикулюється, проте її плани фактично втілюються в практичній геополітиці держави.

Для розробки геостратегії важливе комплексне врахування політичних, воєнних, економічних, соціальних, демографічних, культурних, екологічних та інших факторів. Нині на перші позиції при виробленні геостратегії актора виходять його гео економічні інтереси, тісно пов'язані із захистом безпеки. За своєю сутністю геостратегія може бути наступальною (експансіоністською) чи оборонною. При цьому оборона буває активною чи пасивною. У разі поєднання оборони та наступу в геостратегії актора її доречно кваліфі-

кувати як маневрену. В окремих випадках можна вести мову про відступальну геостратегію.

Геостратегія тісно пов'язана з геополітикою, розробляється на основі врахування геополітичного положення держави та її інтегрального потенціалу. На вироблення геостратегії впливають ті геополітичні образи, що переважають у свідомості правлячої еліти. У суспільній свідомості населення історично формуються певні геополітичні образи як власної країни, так і інших держав та регіонів світу. Для забезпечення підтримки своєї геостратегії правляча еліта культивує в суспільстві потрібні їй геополітичні образи шляхом здійснення цілеспрямованої пропаганди через державні та недержавні ЗМІ.

Сучасна геостратегія держави передбачає, зокрема, розробку взаємопов'язаних геополітичних та гео економічних проектів її діяльності в певному геопросторі. Геополітичний проект можна трактувати як стратегічний план дій, спрямованих на трансформацію структури тієї або іншої геопросторової політичної системи. Гео економічний проект, у свою чергу, передбачає перетворення геопросторової структури існуючої економічної системи чи створення нової. У середині держави гео економічні проекти досить часто розробляються та втілюються в рамках регіональної політики. В якості об'єктів гео економічного проектування можуть виступати геопросторові економічні комплекси (або кластери), а також транспортні комунікації, у тому числі транснаціональні.

На міжнародній арені провідні держави розробляють та втілюють гео економічні проекти щодо певних країн та навіть регіонів світу. За сучасних умов переваги над іншими державами досягаються найчастіше саме за рахунок встановлення асиметричної економічної залежності [21, р. 72]. Для розвинутих країн притаманний вплив розташованих в них ТНК на розробку та втілення гео економічних проектів. Своєрідний «симбіоз» між державою і ТНК в ідеалі має забезпечувати і доходи для держави, і прибутки для корпорацій. При цьому в розвинутих країнах (зокрема, США) виникають протиріччя між інтересами держави і ТНК, оскільки ті зацікавлені в стабільності економічного середовища та гарантіях безпеки для своїх капіталовкладень і, водночас, сплаті якомога менших податків. Тому ТНК можуть вкладати кошти в ті гео економічні проекти, що не «вписуються» в загальну стратегію держави. Державні гео економічні проекти, як правило, відображуються в планах, концепціях, програмах тощо. Практичне втілення проектів потребує застосування фінансових, комунікаційних, технологічних, інформаційних та інших ресурсів.

У сучасному світі великого значення набувають багатосторонні проекти, створювані групами держав та міжнародними організаціями. Регіональні проекти можуть розроблятися на різних геопросторових рівнях: суб-, мезо- та макрорегіональному. Якщо йдеться про формування гео економічних структур, що поширюються на численні країни з різних регіонів, то гео економічний проект доцільно кваліфікувати як трансрегіональний.

Геостратегія сучасної РФ на світовому рівні спрямована на створення багатополярного порядку, в якому вона отримає неформальний статус одного з «полносіїв». Ще в 1997 р. Росія та Китай офіційно проголосили, що «у дусі партнерських відносин докладатимуть зусиль для сприяння розвитку багатополярного світу та встановлення нового світового порядку» [1]. Свою зацікавленість у запровадженні саме такої моделі світового порядку РФ та Китай декларували ще неодноразово. У «Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 р.» було передбачено перетворення її на «світову державу, діяльність якої спрямована на підтримання стратегічної стабільності й взаємовигідних партнерських відносин в умовах багатополярного світу» [5]. Показово, що в оновленій у 2015 р. Стратегії національної безпеки РФ вже відсутні положення про «багатополярний світ», натомість у п. 7 йдеться про підвищення ролі Росії в поліцентричному світі, що формується [6], а в п. 13 – про «процес формування нової поліцентричної моделі світо-

устрою» [6]. Світові амбіції Росії знайшли підтвердження і в Концепції зовнішньої політики Росії від 2016 р., де одним з головних завдань її зовнішньополітичної діяльності передбачено «зміцнення позицій Російської Федерації як одного з впливових центрів сучасного світу» [4], і знову зроблено наголос на формуванні в сучасному світі «поліцентричної міжнародної системи» [4]. У російському офіційному дискурсі «багатоплярність» світу нібито стала поступатися місцем толерантнішій «поліцентричності».

Натомість у «Стратегії економічної безпеки Російської Федерації до 2030 р.» від 13.05.2017 р. зазначено, що «виразно проявляються об'єктивні ознаки руйнування однополярного світу» і «процес переходу до багатоплярності супроводжується наростанням геополітичної нестабільності та нестійкості розвитку світової економіки, різким загостренням глобальної конкуренції» [7]. Отже, наголошується на контрастності та конфліктності багатоплярного світу. Можна припустити, що в російському офіційному зовнішньополітичному дискурсі відбувається така собі «гра» концептами «багатоплярності» та «поліцентричності». Нині особливо наголошується на тому, що для безпеки Росії постають численні зовнішні виклики та загрози.

Ще до виникнення нинішнього протистояння між Росією та Заходом стан відносин між ними був кваліфікований Р. Саквою як «холодний мир» [24]. А через анексію Росією Криму в березні 2014 р. та підтримку нею сепаратизму на Донбасі Захід став проводити щодо РФ політику «стримування», застосовуючи, зокрема, економічні санкції. За такої ситуації російська влада була змушена фактично відмовитися від реалізації свого дуже амбітного проекту «Великої Європи» («від Лісабона до Владивостока») на основі співпраці Росії й усього ЄАЕС з ЄС, і в її стратегії європейський вектор зазнав суттєвого послаблення. У цілому щодо Європи сучасна геостратегія РФ може бути оцінена як «активна оборона». На найближчу перспективу окремі експерти вважають прийнятною для Росії таку політику: «відхід від євроцентризму, мінімізація конфліктів із сусідами, пошук оптимальної комбінації відносин для кожної конкретної проблеми» [14, с. 32]. Владою РФ вважається, що «можливості історичного Заходу домінувати в світовій економіці та політиці» дедалі зменшуються [4]. А от провідні незахідні держави динамічно розвиваються, і саме у співпраці з ними Росія прагне сформувати багатоплярний світовий порядок. Серед стратегічних завдань РФ передбачено створення регіональних та трансрегіональних інтеграційних об'єднань [7], активна участь в яких має забезпечувати її геоекономічні та геополітичні інтереси.

Нині у світовій економіці суттєво зростає значення Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Для Росії він постає як один зі стратегічних пріоритетів, проголошується необхідність зміцнення її позицій та активної участі в інтеграційних процесах у регіоні [4], створення «нової моделі безпеки, побудованої на колективних позаблокових засадах» [3]. Проте практична реалізація азійсько-тихоокеанського вектора ускладнюється тим, що Далекій Схід Росії нині недостатньо розвинений для того, щоб забезпечити їй одну з ключових ролей в АТР. Хоча активізація співробітництва з тими країнами макрорегіону, що не підтримують західні санкції, усе ж надає Росії деякі економічні вигоди.

КНР, очевидно, прагне забезпечити свої геоекономічні інтереси на всьому Євразійському континенті. Досить доречно припускається, що Китай має власний план інтеграції Євразії зі своєю лідерською роллю і витисненням звідти США [23]. Ще восени 2013 р. Сі Цзіньпін запропонував два споріднених проекти: «Економічний пояс Шовкового шляху» (ЕПШШ) та «Морський шовковий шлях XXI ст.»; у сукупності – «Один пояс, один шлях». Таким чином, Китай втілює свій геоекономічний трансрегіональний проект «Великої Євразії» – від Тихого океану до Атлантичного. При цьому китайські науковці підкреслюють, що Китай «не претендує на формування якоїсь сфери впливу, не прагне до

регіонального панування» [12, с. 8]. Очевидно, що «Один пояс, один шлях» в китайській геостратегії поєднується з реалізацією іншого грандіозного проекту – Всеосяжного регіонального економічного партнерства (ВРЕП).

Російська влада, не володіючи власними достатніми економічними ресурсами, приєдналася до китайської ініціативи. У травні 2015 р. В. Путін та Сі Цзіньпін заявили про початок переговорів щодо сполучення ЄАЕС та ЕПШШ. Ще тоді російськими експертами передбачалася можливість виникнення «Великої Євразії навколо взаємодії Китаю, Росії, Індії, Казахстану, Ірану та низки інших держав за вірогідного лідерства, але не гегемонії Китаю» [10]. Після провалу європейського вектора стратегічний «поворот Росії із Заходу на Схід» [18] виглядав як досить обґрунтований. Водночас, активізувався економічний вплив Китаю на країни пострадянського простору, і, відповідно, для Росії постала небезпека послаблення її позицій у регіоні.

У червні 2016 року на Санкт-Петербурзькому економічному форумі В. Путін запропонував створити «велике Євразійське партнерство» за участі ЄАЕС, Китаю, Індії, Пакистану, Ірану, а ще й партнерів по СНД, інших зацікавлених держав та об'єднань [15]. Передбачено, що Росія та Китай разом з іншими країнами сформують співтовариство Великої Євразії: «спільне поле економічної, логістичної, інформаційної співпраці, миру та безпеки від Шанхаю до Лісабона та від Делі до Мурманська» [11]. Отже, заплановано замінити європейський геополітичний вектор Росії «рухом від нездійсненої Великої Європи до Великої Євразії чи навіть у довгостроковій перспективі – до Співтовариства Великої Євразії від Сінгапура до Лісабону» [17, с. 23]. Виникла перспектива «досягнути оптимального гео економічного та геополітичного положення Росії як центру та сполучної ланки всього Євразійського континенту» [11]. Не маючи такої економічної потужності, як Китай, Росія, спираючись на свою військову могутність, претендує стати «провідним постачальником безпеки на континенті» [11]. У цілому, за оптимістичними прогнозами російської влади та експертів, Росія має перетворитися на велику, економічно розвинену державу, «котра відіграє центральну роль у Великому Євразійському співтоваристві» і виступатиме як «експортер воєнно-політичної стабільності для Євразії» [17, с. 20]. Проте досягнення таких результатів ускладнюється для Росії численними внутрішніми і зовнішніми проблемами.

Для втілення грандіозного проекту «Великої Євразії» потрібні відповідні інститути міжнародного співробітництва. Найбільш придатною базовою міжнародною інституцією вважається Шанхайська організація співробітництва (ШОС). У стратегічних планах РФ ця організація відіграє досить вагомую роль: «Росія вважає за важливе подальше зміцнення позицій ШОС в регіональних та глобальних справах та розширення її складу, виступає за нарощування політичного та економічного потенціалу ШОС» [4]. РФ також прагне розвивати в рамках ШОС військово-політичне співробітництво – «в інтересах протидії новим воєнним небезпекам та воєнним загрозам на спільному просторі» [3]. Вже 8–9 червня 2017 р. в Астані Індія та Пакистан братимуть участь в саміті ШОС як повноправні члени. Проте в такій широкоформатній ШОС при реалізації конкретних проектів неминуче виникатимуть протиріччя між Індією та Пакистаном, а також Індією та Китаєм. На черзі можливе приєднання Ірану. Нинішня влада Туреччини також проробляє питання щодо вступу до ШОС.

Китайські експерти погоджуються з тим, що «ШОС має значні переваги, щоб стати майданчиком для стикування ЄАЕС та ЕПШШ» [12, с. 10]. Про підтримку ініціативи КНР щодо створення ЕПШШ заявили глави держав-членів ШОС на Ташкентському саміті 24 червня 2016 р. [2]. Поки що задеклароване сполучення ЄАЕС та ЕПШШ не наповнене

реальними справами, на відміну від, наприклад, досить плідного розвитку Китаєм двостороннього співробітництва з країнами Центральної Азії [12, с. 19–20].

Відносини з КНР виступають нині безумовним пріоритетом для російської влади, що проголошує прагнення і надалі «нарощувати всеохоплююче, рівноправне, довірче партнерство та стратегічну взаємодію з КНР» [4]. Сучасний Китай в своїй стратегії віддає перевагу втіленню геоекономічних проєктів, поширенню прихованого геополітичного впливу та гнучким дипломатичним засобам. Однак він, вочевидь, спроможний вдаватися і до більш «жорстких» геополітичних засобів, особливо за умов виникнення загроз своїм інтересам. Р. Капланом було висловлено припущення, що «переживаючи паралельне уповільнення економіки та аналогічні геополітичні загрози, Росія та Китай можуть укласти тактичний союз, заснований на сумісних авторитарних системах, спрямований на управління прикордонними областями та протиставлений Заходу» [22]. Слушними є оцінки, що сучасне зближення Росії з Китаєм зумовлене насамперед відсутністю в неї інших реальних партнерів у регіоні [18].

У справі реалізації спільного проєкту «Велика Євразія» Китай для Росії «виступає в якості незамінного партнера» [9]. За умов очевидної економічної переваги південного сусіда, «Росія може погодитися з економічним лідерством Китаю як з неминучою реальністю, проте їй не слід допустити домінування Китаю» [9]. Для Росії подальше поглиблення різнобічної співпраці з Китаєм пов'язане з певними геополітичними та геоекономічними ризиками. За умов дії проти Росії західних санкцій КНР отримала «вікно можливостей» для посилення свого впливу на північного сусіда. Варто погодитися з думкою, що «саме Китай найбільше виграє від конфлікту Росії із Заходом» [18]. Як наслідок, Росія може фактично перетворитися на сировинну базу Китаю і стратегічний тил для розгортання його трансрегіональних проєктів.

Надмірна економічна перевага Китаю оцінюється як небезпечна для інтересів Росії та низки інших азійських країн. Вважається за необхідне створити для Китаю «дружній та конструктивний баланс, котрий не робив би цю країну «занадто потужною» для своїх сусідів, потенційним гегемоном, котрого би всі побоювалися» [11]. Експертами наголошується, що для сталого розвитку проєкту «Великої Євразії» потрібно, «щоби Москва спромоглася створити життєздатну протизавагу Китаю» [9]. Однак можливості Росії самостійно «збалансувати» вплив Китаю явно недостатні.

У російській геостратегії на теренах Євразії вагоме місце посідає Індія. У відносинах з нею РФ офіційно наголошує на подальшому поглибленні «особливо привілейованого стратегічного партнерства» [4]. Зрозуміле прагнення Росії мати стратегічним партнером провідну державу басейну Індійського океану. При цьому російська влада не розцінює Індію в якості конкурента на теренах Євразії та у світі в цілому. Слід припустити, що Росія, попри зростання своєї залежності від Китаю, намагається уникнути стратегічного вибору між останнім та Індією. РФ вже традиційно виступає за «розвиток механізму ефективного та взаємовигідного зовнішньополітичного та практичного співробітництва у форматі РІК» [4]. Трикутник «Росія – Індія – Китай» як формат міждержавної взаємодії, був запропонований і активно просувався Є. Примаковим ще з 1990-х рр. Створення та функціонування РІК продиктоване потребами трьох великих держав у взаємовигідному співробітництві, необхідністю забезпечення стабільності та миру в Євразії, а також небезпеками від «зростання ісламського екстремізму та радикалізму, що впливають на стабільність розвитку самих азійських гігантів» [13, с. 103].

Між Індією та Китаєм, попри прогресивний розвиток співпраці, наявні численні протиріччя, зокрема залишаються спірними питання щодо кордонів. Крім того, китайський

проект «Морський шовковий шлях XXI ст.» супроводжується створенням так званого «Намиста перлів» з опірних баз КНР на морських комунікаціях вздовж узбережжя Південно-Східної та Південної Азії. А Індія як провідна держава басейну Індійського океану, зрозуміло, не зацікавлена в розгортанні китайської експансії в цьому регіоні. Ймовірно, Москва проводить геостратегічну лінію щодо збалансування впливу Китаю на півдні Азії за допомогою Індії.

Росія, вочевидь, вибудовує свою континентальну геостратегію з метою посісти центральне місце у формуванні «простору спільного розвитку держав-членів АСЕАН, ШОС та ЄАЕС з метою забезпечення взаємодоповнюваності інтеграційних процесів в Азіатсько-Тихоокеанському та Євразійському регіонах» [4]. Як вже було зазначено, геостратегія РФ в АТР має обмежені перспективи. Нинішній російський курс на «здійснення взаємовигідного співробітництва з Японією» [4], має обмежені перспективи з огляду на підтримку останньою антиросійських санкцій та нерозв'язану проблему «Північних територій». Слід також враховувати військово-політичне союзництво Японії та Південної Кореї зі США. У своїх відносинах з АСЕАН Росія прагне досягнути рівня «стратегічного партнерства» [4]. У жовтні 2016 р. вступила в дію угода про зону вільної торгівлі між ЄАЕС та В'єтнамом. Проте Росія не володіє достатньою могутністю, щоб збалансувати вплив Китаю в регіоні. Хоча можна припустити, що РФ виявиться здатною «зіграти» у своїй стратегії на поширених в країнах АСЕАН «фобіях» щодо китайського експансіонізму.

У Південно-Західній Азії важливими геополітичними та геоекономічними центрами виступають Іран та Туреччина, яким відводиться важлива роль у китайському стратегічному плані «Один пояс, один шлях». У відносинах з Іраном Росія продовжує лінію «на всебічний розвиток співробітництва» [4]. Необхідно зазначити, що для РФ Іран постає як не лише перспективний партнер, а й потужний конкурент на світовому ринку енергоносіїв. За умов пом'якшення санкцій проти нього, Іран намагається відігравати дедалі важливішу роль у регіональних процесах і тому зацікавлений в розвитку всебічного співробітництва з РФ. З Турецькою Республікою РФ є геополітичними конкурентами в басейні Чорного моря та на Кавказі. Однак, за сучасного погіршення відносин Туреччини із Заходом, між нею та Росією активізувалося різнобічна співпраця. За нашим припущенням, РФ прагне використати зміцнення свого співробітництва з Іраном, а також Туреччиною для того, щоби певною мірою збалансувати зростання китайського впливу в Південно-Західній Азії.

З геополітичних міркувань Росія зацікавлена в збереженні контролю над Сирією – своїм єдиним союзником у регіоні. Захід змушений враховувати потенціал РФ у справі спільної боротьби з ісламським тероризмом. Використовуючи свій вплив та ресурси, Росія забезпечує існування нинішнього режиму в Сирії, офіційно виступаючи за територіальну цілісність «світської, демократичної, плюралістичної держави» [4]. На прикладі Сирії РФ прагне наочно продемонструвати свою здатність захищати безпеку союзників.

У рамках «Великої Євразії» Росія намагається максимально наповнити новим змістом свій регіональний «Євразійський» проект на пострадянському просторі, геоекономічним стрижнем якого виступає ЄАЕС. Саме йому російська влада відводить дуже важливу роль «у справі гармонізації інтеграційних процесів у Європейському та Євразійському регіонах» [4]. Сформований насамперед завдяки зусиллям Росії ЄАЕС поки що не приніс ані їй, ані країнам-партнерам великих здобутків. Тому для РФ принципово важливо зберегти привабливість свого регіонального геоекономічного проекту. Задля інтенсифікації інтеграційних процесів в ЄАЕС Росія нині прагне залучити економічні ресурси партнерів з «Великої Євразії», особливо Китаю. Проте, у разі успішного розвитку китайського про-

екту ЕПШШ, Росія значною мірою втрачатиме свої унікальні можливості слугувати транзитним «мостом» між АТР та Європою. Лише один з трьох транспортних коридорів ЕПШШ пролягатиме територією РФ. Казахстан та інші країни Центральної Азії опиняться у значно вигіднішому становищі, обсяги їхньої співпраці з КНР дедалі збільшуватимуться. Як наслідок, вплив Китаю в ЄАЕС зростатиме, і той може перетворитися на допоміжну структуру для функціонування ЕПШШ. Влада РФ не має у своєму розпорядженні важелів, щоб збалансувати геоекономічний вплив Китаю в Центральній Азії. Геостратегія Росії в регіоні може бути спрямована на захист воєнно-політичної безпеки та боротьбу з тероризмом.

Висновки. Нинішня геостратегія РФ спрямована на формування багатопольярного світового порядку. За умов протистояння із Заходом, Росія прагне досягнути економічних успіхів та зростання впливу в Азії. Важлива роль у російській геостратегії належить реалізації макрорегіонального проекту «Велика Євразія». Модернізована та розширена ШОС може стати для «Великої Євразії» основоположною міжнародною інституцією. Китай, здійснюючи проект «Один пояс, один шлях», має посісти провідне місце у «Великій Євразії». Геостратегія Росії, спрямована на посилення співпраці з азійськими державами, передбачає здобуття економічних вигод, посилення свого політичного впливу, а також забезпечення геополітичного «збалансування» Китаю на континенті. РФ прагне використати співробітництво в рамках «Великої Євразії» для інтенсифікації розвитку ЄАЕС та зміцнення своїх позицій на пострадянському просторі.

Список використаних джерел

1. Российско-китайская совместная декларация о многополярном мире и формировании нового международного порядка (принята в г. Москве 23. 04. 97). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lawrussia.ru/texts/legal_743/doc743a830x878.htm
2. Ташкентская декларация 15-летия Шанхайской организации сотрудничества. 24 июня 2016 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/supplement/094>.
3. Военная доктрина Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 25 декабря 2014 года № Пр.–2976. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>.
4. Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 30 ноября 2016 г. № 640. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/acts/bank/41451>
5. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 года № 537. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.
6. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года № 683. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/40391>.
7. Стратегия экономической безопасности Российской Федерации на период до 2030 года. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 13 мая 2017 года № 208. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201705150001.pdf>.
8. Дергачев В. А. Геополитический словарь-справочник / В. А. Дергачев. – К. : КНТ, 2009. – 592 с.
9. Дисен Г. Россия, Китай и «баланс зависимости» в Большой Евразии / Г. Дисен // Россия в глобальной политике, 11 апреля 2017 года. – [Електронний ресурс]. – Режим до-

- ступу: <http://www.globalaffairs.ru/valday/Rossiia-Kitai-i-balans-zavisimosti-v-Bolshoi-Evrazii-18672>.
10. Караганов С. Евразийский выход из европейского кризиса / С. Караганов // Россия в глобальной политике. – 2015. – № 4. <http://www.globalaffairs.ru/number/Evroaziatskii-vykhod-iz-evropeiskogo-krizisa-17641>.
 11. Караганов С. С Востока на Запад, или Большая Евразия / С. Караганов // Россия в глобальной политике. – 25 октября 2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/pubcol/S-Vostoka-na-Zapad-ili-Bolshaya-Evraziya-18438>.
 12. Ли Синь. Китайский взгляд на создание Евразийского экономического пространства / Ли Синь / Доклад международного дискуссионного клуба «Валдай». – М., 2016. – 20 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.valdaiclub.com/a/reports/kitayskiy-vzglyad-evraziyskoye-prostranstvo>.
 13. Лунев С. И. Сравнительный анализ воздействия цивилизационных особенностей сверхкрупных стран на социально-политическое и экономическое развитие / С. И. Лунев, А. Д. Воскресенский // Сравнительная политика. – 2016. – Т. 7, № 3. – С. 85–106.
 14. Миллер А. И. Отстраненность вместо конфронтации: постевропейская Россия в поисках самодостаточности / А. И. Миллер, Ф. А. Лукьянов. – М., 2016. – 32 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://svop.ru/wp-content/uploads/2016/11/miller_lukyuanov_rus.pdf.
 15. Пленарное заседание Петербургского международного экономического форума. 17 июня 2016 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/52178>.
 16. Сорокин К. Э. Геополитика современности и геостратегия России / К. Э. Сорокин. – М. : РОССПЭН, 1996. – 168 с.
 17. Стратегия для России. Российская внешняя политика: конец 2010-х – начало 2010-х годов / Совет по внешней и оборонной политике. – М., 2016. – 24 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://svop.ru/wp-content/uploads/2016/05/%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D1%81%D1%8B_23%D0%BC%D0%B0%D1%8F_sm.pdf.
 18. Тренин Д. В. От Большой Европы к Большой Азии? Китайско-российская Антанта / Д. В. Тренин // Россия в глобальной политике, 14 мая 2015 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/ukraine_crysis/Ot-Bolshoi-Evropy-k-Bolshoi-Azii-Kitaisko-rossiiskaya-Antanta-17462.
 19. Art R. J. A Grand Strategy for America / R. J. Art. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2003. – 320 p.
 20. Dolman E. C. New Frontiers, Old Realities / E. C. Dolman // Strategic Studies Quarterly. – 2012. – Vol. 6, No. 1. – P. 78–96.
 21. Huntington S. P. Why International Primacy Matters / S. P. Huntington // International Security. – 1993. – Vol. 17, No. 4. – P. 68–83.
 22. Kaplan R. D. Eurasia's Coming Anarchy. The Risks of Chinese and Russian Weakness / R. D. Kaplan // Foreign Affairs – 2016. – March/April. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2016-02-15/eurasias-coming-anarchy>
 23. Niblett R. Liberalism in Retreat. The Demise of a Dream / Robin Niblett // Foreign Affairs. – 2017. – January / February. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-12-12/liberalism-retreat>.
 24. Sakwa R. The Cold Peace: Russo-Western Relations as a Mimetic Cold War / Richard Sakwa // Cambridge Review of International Affairs. – 2013. – Vol. 26, – No. 1. – P. 203–224.

References

1. *Rossiysko-kitayskaya sovmestnaya deklaratsiya o mnogopolyarnom mire i formirovanii novogo mezhdunarodnogo poryadka* (prinyata v g. Moskve 23.04.97) [Russian-Chinese Joint Declaration on a Multipolar World and the Establishment of a New International Order (adopted in Moscow on 23 April 1997)]. Available at: http://www.lawrussia.ru/texts/legal_743/doc743a830x878.htm
2. *Tashkentskaya deklaratsiya 15-letiya Shankhayskoy organizatsii sotrudnichestva. 24 iyunya 2016 goda* [The Tashkent Declaration of the Fifteenth Anniversary of the Shanghai Cooperation Organization. June 24, 2016]. Available at: <http://kremlin.ru/supplement/5094>
3. *Voyennaya doktrina Rossiyskoy Federatsii. Utverzhdena Ukazom Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 25 dekabrya 2014 goda* No. Pr.-2976 [The Military Doctrine of the Russian Federation. Approved by the President of the Russian Federation on December 25, 2014, No. Pr.-2976]. Available at: <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>
4. *Kontseptsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii. Utverzhdena Ukazom Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 30 noyabrya 2016 goda* No. 640 [Foreign Policy Concept of the Russian Federation. Approved by the Decree of the President of the Russian Federation of November 30, 2016 No. 640]. Available at: <http://kremlin.ru/acts/bank/41451>
5. *Strategiya natsional'noy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii do 2020 goda. Utverzhdena Ukazom Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 12 maya 2009 goda* No. 537. [The National Security Strategy of the Russian Federation. Approved by the Decree of the President of the Russian Federation of May 12, 2009 No. 537]. Available at: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>
6. *Strategiya natsional'noy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii. Utverzhdena Ukazom Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 31 dekabrya 2015 goda* No. 683 [The National Security Strategy of the Russian Federation. Approved by the Decree of the President of the Russian Federation of December 31, 2015 No. 683]. Available at: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/40391>
7. *Strategiya ekonomicheskoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii na period do 2030 goda. Utverzhdena Ukazom Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 13 maya 2017 goda* No. 208 [The Strategy of Economic Security of the Russian Federation for the period until 2030 by the Decree of the President of the Russian Federation of May 13, 2017 No. 208]. Available at: <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201705150001.pdf>
8. *Dergachev V. A. (2009) Geopoliticheskiy slovar'-spravochnik* [Geopolitical Reference Dictionary]. K.: KNT, 592 s.
9. *Diesen G. (2017) Rossiya, Kitay i "balans zavisimosti" v Bol'shoy Yevrazii* [Russia, China and the "Balance of Dependence" in Greater Eurasia], *Rossiya v global'noy politike*, 11 aprelya. Available at: <http://www.globalaffairs.ru/valday/Rossiya-Kitai-i-balans-zavisimosti-v-Bolshoi-Evrazii-18672>
10. *Karaganov S. (2015) Yevroaziatskiy vykhod iz yevropeyskogo krizisa* [Eurasian Way Out of the European Crisis], *Rossiya v global'noy politike*, No. 4. Available at: <http://www.globalaffairs.ru/number/Evroaziatskii-vykhod-iz-evropeiskogo-krizisa-17641>
11. *Karaganov S. (2016) S Vostoka na Zapad, ili Bol'shaya Yevraziya* [From East to West, or Greater Eurasia], *Rossiya v global'noy politike*, 25 oktyabrya. Available at: <http://www.globalaffairs.ru/pubcol/S-Vostoka-na-Zapad-ili-Bolshaya-Evraziya-18438>

12. *Li Xin.* (2016) Kitayskiy vzglyad na sozdaniye Yevraziyskogo ekonomicheskogo prostranstva [Chinese Perspective on the creation of a Eurasian Economic Space]. Doklad mezhdunarodnogo diskussionnogo kluba "Valday". M., 20 s. Available at: <http://ru.valdaiclub.com/a/reports/kitayskiy-vzglyad-evraziyskogoe-prostranstvo>
13. *Lunev S. I., Voskressenski A. D.* (2016) Sravnitel'nyi analiz vozdeistviia tsivilizatsionnykh osobennosti sverkhkrupnykh stran na sotsial'no-politicheskoe i ekonomicheskoe razvitie [Impact of Civilizational Specifics of the Biggest Countries on Their Social, Political and Economic Development: A Comparative Analysis], *Sravnitel'naya politika*, T. 7, No. 3, S. 85–106.
14. *Miller A., Lukyanov F.* (2016) Otstranennost' vmesto konfrontatsii: Postevropeyskaya Rossiya v poiskakh samodostatochnosti [Detachment Instead of Confrontation: Post-European Russia in Search of Self-Sufficiency]. M., 32 s. Available at: http://svop.ru/wp-content/uploads/2016/11/miller_lukyanov_rus.pdf
15. *Plenarnoye zasedaniye Peterburgskogo mezhdunarodnogo ekonomicheskogo foruma. 17 iyunya 2016 goda* [Plenary session of St. Petersburg International Economic Forum. June 17, 2016]. Available at: <http://kremlin.ru/events/president/news/52178>
16. *Sorokin K. E.* (1996) Geopolitika sovremennosti i geostrategiya Rossii [Geopolitics of Modernity and the Geostrategy of Russia]. M.: ROSSPEN, 168 s.
17. *Strategiya dlya Rossii. Rossiyskaya vneshnyaya politika: konets 2010-kh – nachalo 2010-kh godov* (2016) [Strategy for Russia. Russian foreign policy: the end of 2010 – the beginning of 2010-ies], Sovet po vneshney i oboronnoy politike. M., 24 s. Available at: http://svop.ru/wp-content/uploads/2016/05/%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D1%81%D1%8B_23%D0%BC%D0%B0%D1%8F_sm.pdf
18. *Trenin D. V.* (2015) Ot Bol'shoy Yevropy k Bol'shoy Azii? Kitaysko-rossiyskaya Antanta [From Greater Europe to Greater Asia? The Sino-Russian Entente], *Rossiya v global'noy politike*, 14 maya. Available at: http://www.globalaffairs.ru/ukraine_crysis/Ot-Bolshoi-Evropy-k-Bolshoi-Azii-Kitaisko-rossiiskaya-Antanta-17462
19. *Art R. J.* (2003) A Grand Strategy for America. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 320 p.
20. *Dolman E. C.* (2012) New Frontiers, Old Realities, *Strategic Studies Quarterly*, Vol. 6, No. 1, P. 78–96.
21. *Huntington S. P.* (1993) Why International Primacy Matters, *International Security*, Vol. 17, No. 4, P. 68–83.
22. *Kaplan R. D.* (2016) Eurasia's Coming Anarchy. The Risks of Chinese and Russian Weakness, *Foreign Affairs*, March / April. Available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2016-02-15/eurasias-coming-anarchy>
23. *Niblett R.* (2017) Liberalism in Retreat. The Demise of a Dream, *Foreign Affairs*, January / February. Available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-12-12/liberalism-retreat>
24. *Sakwa R.* (2013) The Cold Peace: Russo-Western Relations as a Mimetic Cold War, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 26, No. 1, P. 203–224.

УДК 327(470/6+8)

АФРИКАНСЬКИЙ ТА ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИЙ ВЕКТОР ГЕОСТРАТЕГІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

AFRICAN AND LATIN AMERICAN VECTOR OF GEOSTRATEGY OF THE RUSSIAN FEDERATION

АФРИКАНСКИЙ И ЛАТИНОАМЕРИКАНСКИЙ ВЕКТОР ГЕОСТРАТЕГИИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Кондратенко О. Ю.

Кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: olegva@ukr.net

Kondratenko O. Yu.

Ph.D. (historical sciences), Associate Professor, Senior Research Fellow of the Institute of International Relations of Kyiv Taras Shevchenko National University. E-mail: olegva@ukr.net

Кондратенко О. Ю.

Кандидат исторических наук, доцент, старший научный сотрудник Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: olegva@ukr.net

Анотація. Доведено, що Росія навіть попри економічні проблеми намагається демонструвати статус стратегічного партнера щодо країн африканського та латиноамериканського регіону через укладання різного роду партнерських угод. Виходячи з цього, Росія починаючи із 2000-х рр. прагне відновити свій вплив в даних регіонах, які були традиційною сферою присутності СРСР у період холодної війни. РФ намагається також здобути прихильність серед кола африканських країн через скасування колишніх радянських боргів та встановлення економічних зв'язків, переважно комерційного характеру. Участь у миротворчих місіях в африканських країнах також розглядається Росією як демонстрація присутності в регіоні. Проте Росія ризикує бути витісненою з регіону Китаєм, який як потужніший суперник розглядає Африку в ролі полігона для реалізації стратегії гео економічного «завоювання». Ключовими країнами для реалізації стратегії відновлення присутності Росії в зазначеному регіоні є: Куба, Венесуела, Нікарагуа та частково Бразилія. На тлі поодиноких маневрів російських ВПС та ВМФ Москва здійснює періодичні заяви про відновлення колишніх радянських військових баз у латиноамериканських країнах. Однак таку риторичку РФ можна розцінювати більшою мірою як геополітичний PR з метою репрезентації віртуальної величі Росії.

Ключові слова: Російська Федерація, геополітика, геостратегія, геополітичний вплив, Африка, Латинська Америка.

Abstract. It is proved that even despite economic problems, Russia is trying to demonstrate the status of a strategic partner for the African and Latin American countries through the conclusion of various types of partnership agreements. Therefore, since 2000, Russia has sought to reestablish its influence in these regions, which were the traditional sphere of the USSR's presence during the Cold War. The Russian Federation also tries to win favor among the circle of African countries through the abolition of former Soviet debts and the establishment of eco-

conomic ties, mainly of a commercial nature. Participation in peacekeeping missions in African countries is also considered by Russia as a demonstration of presence in the region. However, Russia risks to be pushed out of the region by China, which as a more powerful rival considers Africa as a landfill for the implementation of the geo-economic "conquest" strategy. The key countries for implementing the strategy of restoring Russia's presence in the region are Cuba, Venezuela, Nicaragua and partially Brazil. On the background of the individual maneuvers of Russian Air Force and Navy, Moscow makes periodic declarations on the restoration of former Soviet military bases in the Latin American countries. However, such rhetoric of the Russian Federation can be considered more to a degree as geopolitical PR in order to represent Russia's virtual grandeur.

Key words: *Russian Federation, geopolitics, geostrategy, geopolitical influence, Africa, Latin America.*

Аннотация. *Доказано, что Россия, несмотря на экономические проблемы пытается продемонстрировать статус стратегического партнера относительно стран африканского и латиноамериканского региона путем заключения различного рода партнерских соглашений. Исходя из этого, Россия начиная с 2000-х гг. Стремится восстановить свое влияние в данных регионах, которые были традиционной сферой присутствия СССР в период холодной войны. РФ пытается также получить популярность среди круга африканских стран благодаря отмене бывших советских долгов и установления экономических связей, преимущественно коммерческого характера. Участие в миротворческих миссиях в африканских странах также рассматривается Россией как демонстрация присутствия в регионе. Однако Россия рискует быть вытесненной из региона Китаем, который как мощный соперник рассматривает Африку в качестве полигона для реализации стратегии геозэкономического «завоевания». Ключевыми странами для реализации стратегии восстановления присутствия России в указанном регионе являются: Куба, Венесуэла, Никарагуа и частично Бразилия. На фоне редких маневров российских ВВС и ВМФ Москва осуществляет периодические заявления о восстановлении прежних советских военных баз в латиноамериканских странах. Однако такую риторику РФ можно расценивать в большей степени как геополитический PR с целью репрезентации виртуального величия России.*

Ключевые слова: *Российская Федерация, геополитика, геостратегия, геополитическое влияние, Африка, Латинская Америка.*

Постановка проблеми. *З розпадом СРСР Росія за порівняно короткий термін згорнула свою присутність у регіонах, що були свого часу об'єктом геостратегічного інтересу Кремля. Фактичне припинення співпраці із країнами третього світу в поєднанні з вимогами сплати радянських боргів і скинення комуністичного тягаря минулого, викликало різке невдоволення в їхнього керівництва. Однак уже з початку 2000-х рр. Росія, яка намагається повернутися у ролі потужного світового гравця, прагне відновити зв'язки з латиноамериканськими й африканськими країнами, які свого часу відзначалися про радянською орієнтацією або ж сповідують нині ліві чи лівоцентристські політичні ідеали. До того ж, компенсувати «втрату третього світу» Москва намагається за рахунок економічного проникнення у країни, що розвиваються, переважно за рахунок постачання їм зброї.*

Мета статті – *аналіз відновлення зв'язків Росії з країнами Африки та Латинської Америки, який був втрачений з розпадом СРСР. Саме завдяки встановленню тісних взаємин з такими країнами як Єгипет, Лівія, Куба, Нікарагуа, Венесуела, Бразилія РФ реалізує стратегію закріплення свого впливу в даних регіонах.*

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика, презентована у даній статті лишилася фактично поза увагою українських дослідників і обмежується передусім лише викладом матеріалу у підручниках та навчальних посібниках. Однак варто звернути увагу на публікацію незалежної української експертки О. Ковальнової [12], що стосується наростання військово-політичної активності РФ в Карибському басейні та Латинській Америці загалом. Назвемо також окремі роботи, представлені російськими та західними політологами. Зокрема таким аспектам як відновлення зв'язків з країнами цього регіону, котрі не сприймають або виявляють нейтралітет відносно політики США присвячене дослідження Р. Мухаметова [18]; питанню скасування Росією боргів африканським країнам, успадкованих від СРСР стосується публікація О. Аракелян [2]; стосункам Росії з колишнім союзником СРСР – Кубою та їх реальний потенціал присвячені статті В. Бородачова [4] та згаданого Г. Нуришева [21]; про можливе використання інфраструктури в Центральній Америці для російської стратегічної авіації та військових човнів відзначають у своїх публікаціях К. Богданов [3], О. Майоров [17], Н. Нікандров [19] та Ю. Ніколаєв [20]; політиці Росії в Арктиці присвячена монографія О. Александрова [1], а також статті В. Конишева та О. Сергуніна [13], Ю. Лукіна [16] тощо.

Зрештою, африканському геостратегічному вектору РФ присвячено і праці західних вчених, серед яких варто назвати статтю американського політолога-колумніста Б. Бірдна [29] у якій йдеться про відновлення стратегічного партнерства з африканськими країнами, а також про можливість відновлення радянських військових баз на південь від Сахари. Також питанням російсько-єгипетських відносин у контексті можливого розміщення військових баз РФ у Александрії чи Порт-Саїді присвячена стаття шведського експерта з питань Близького Сходу П. Йонссона [10]. Про можливе зіткнення інтересів РФ з Китаєм в Латинській Америці відзначає данський політолог Л. Паті [31].

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом РФ проявляє дедалі більшу зацікавленість в розширенні геополітичного спектра зв'язків із колишніми союзниками, головним чином країнами, які більшою або меншою мірою не сприймають політику США та Заходу загалом. Таким чином, Росія не відкидає формування геостратегічного блоку країн Африки та Латинської Америки як противаги Заходу з перспективою його очолення. В Африці РФ намагається імітувати реакцію на зміну політичної обстановки через маневри своїх збройних сил. Свого часу було ухвалено рішення про спрямування човнів російського ВМФ у район Африканського Рогу та Аденської затоки задля захисту цивільного судноплавства від сомалійських піратів [18, с. 135].

Участь у миротворчих місіях в африканських країнах розглядається Росією як демонстрація мінімальної присутності в регіоні. Так, ще в червні 1995 р. аеромобільний загін сухопутних військ було спрямовано в Анголу для підтримки Контрольної комісії ООН в Анголі III (КМООНА III). Разом зі Сполученими Штатами та Португалією РФ вела спостереження за станом мирного процесу в Анголі [9]. Також, починаючи із 2000 рр., для збереження свого престижу на міжнародній арені контингенти РФ відзначилися своєю миротворчою присутністю в Судані, Чаді, Бурунді, Сьєрра-Леоне, Конго тощо. У країнах Африки за різними даними перебуває до 500 російських військових інструкторів і радників, які допомагають в освоєнні нової військової техніки, яку Росія зокрема експортує цим країнам.

Про розширення геополітичної присутності в Африці було зроблено заяву тодішнім президентом РФ Д. Медведєвим у 2009 р. в ході африканського турне, який наголосив на поверненні Росії на «чорний континент» задля того, щоб «...разом із США та Китаєм розвивати співпрацю заради освоєння африканських багатств» [11]. У 2013 р. між РФ та Південно-Африканською республікою (ПАР) підписано Спільну декларація про встановлення

всеосяжного стратегічного партнерства. Наприкінці 2016 р. В. Путін запропонував відновити колишні закриті радянські військові бази в Африці на південь від Сахари, що в поєднанні з можливістю «ренесансу» російської присутності у В'єтнамі та на Кубі, має стримувати геополітичні амбіції США [29]. Мова йде зокрема про можливість відкриття російської військової бази у Судані для посилення контролю над виходом до Червоного моря.

У 2013 р. США різко зменшили військову допомогу Єгипту після перевороту генерала А. Ас-Сісі, що, у свою чергу, змусило Каїр звернутися за геополітичною підтримкою до Росії, після чого лідери держав обмінялися офіційними візитами. Результатом зближення стала угода із закупівлі Єгиптом зброї в Росії на суму 2 млрд. дол., до того ж Єгипет пообіцяв тоді зону вільної торгівлі в межах ЄАЕС. РФ же, зі свого боку, узяла зобов'язання побудувати першу в Єгипті атомну електростанцію. У 2014 р. Росія підписала з Єгиптом серію контрактів на постачання новітніх зразків озброєння, у тому числі винищувачів, ударних гвинтокрилів і ракетних комплексів С-300 на суму 3,5 млрд. дол. Водночас ведеться діалог між Москвою та Каїром щодо створення великої військово-морської бази в Александрії чи Порт-Саїді, оренди колишньої радянської військово-повітряної бази в єгипетському місті Сіді-Баррані із 2019 р., а також будівництва російського промислового району в економічній зоні Суецького каналу. Все це може дозволити Росії у підсумку встановити повітряний контроль над більшою частиною Середземномор'я [10].

Своєрідним шоком для РФ було усунення від влади єгипетського лідера Х. Мубарака, оскільки дії США були розцінені Москвою не інакше як зрада вірного союзника. Під час «арабської весни» найдраматичнішого характеру, як відомо, набули події в Лівії у 2011 р. коли було повалено антизахідний режим М. Каддафі. Проте в ході лівійських подій, як і під час бомбардування Белграда та спецоперації США в Іраці, Росія мусила лише спостерігати за діями Заходу. Така ситуація жодним чином не влаштовувала РФ, оскільки лівійський режим мав свого часу тісні відносини з СРСР, а згодом із Росією. Нині ж Росія обмежується окремими контактами офіційних її представників із лідерами різних політичних і військових сил у Лівії. Зокрема, РФ встановила тісні зв'язки з Х. Хафтаром, який протистоїть Уряду національної згоди, очолюваному Ф. Сараджем, котрий, у свою чергу, отримує підтримку з боку США. Подібна ситуація склалася також в Іраку й Афганістані, оскільки нові підтримувані США політичні режими в цих країнах не мали змоги чітко контролювати безпекову ситуацію після виведення військ НАТО. Усе це у підсумку сприяло терористичній експансії ІДІЛ до Іраку й активізації терористичної організації «Талібан» в Афганістані.

Як бачимо, присутність Росії, головню економічна, обмежується Північною Африкою, де ключовою точкою її геополітичної опори, як уже йшлося, розглядається Єгипет та меншою мірою Лівія. Москві вселяє надію розширення її політико-економічних зв'язків із ПАР у межах організації БРІКС. Росія планує посилити вектор своєї енергетичної геополітики в Африку. Російські компанії в ПАР ведуть розвідку з видобування корисних копалин, також у межах партнерства із БРІКС Росія зобов'язалася побудувати та ввести в дію вісім енергоблоків АЕС для ПАР. Також варто звернути увагу на угоду щодо будівництва АЕС в Судані за участю «Росатому».

Для підвищення свого іміджу як надійного стратегічного партнера та братньої держави Росія, на фоні нарощування постачання збіжжя на африканський континент, вдається до такої геополітичної тактики, як списання боргів країнам, «успадкованим» від колишнього СРСР. Так, Росія, як правонаступниця Радянського Союзу, упродовж останніх років списала борги африканським країнам на суму в розмірі понад 20 млрд. дол. [2].

Також РФ вдається до «м'якого» формування власного іміджу в Африканському регіоні через такі інструменти як надання освітніх послуг жителям африканських країн. Відомо, що на сьогодні в Росії навчається кілька тисяч студентів – вихідців із Африки на факультетах та вузах медичного і технічного профілю. Водночас до африканського континенту проникає російський бізнес, зокрема компанії по участі у розробці корисних копалин та видобуванні дорогоцінних матеріалів, зокрема алмазів. Однак не варто забувати, що африканську нішу упродовж останнього десятиліття невпинно займає Китай і скласти достойну геополітичну конкуренцію, а тим більше витіснити КНР із зазначеного регіону в Росії немає жодних шансів.

Так само Латиноамериканський регіон Росія розглядає як форпост розширення своєї глобальної геополітичної присутності. Візит В. Путіна наприкінці 2000 р. до Куби було спрямовано на повернення довіри цієї країни й інших держав Латинської Америки, втраченої упродовж 1990-х рр. Примітним є проведення спільних військових навчань РФ із країнами зазначеного регіону. Так, у грудні 2008 р. російські військові човни Північного флоту – ракетний крейсер «Петро Великий» та протичовновий корабель «Адмірал Чабаненко», здійснили океанічний рейд до берегів Венесуели та приймали участь у спільних навчаннях з венесуельськими збройними силами, демонструючи тим самим прапор РФ, а отже її військову присутність у цій ділянці світу.

Варто також додати, що відносини Росії та Венесуели були досить тісними за президента У. Чавеса та Д. Медведєва, коли сторони уклали низку дипломатичних угод щодо військово-технічної співпраці, а також співробітництва у сфері енергетики. Проте головним у їхніх стосунках стало вироблення солідарної позиції щодо спільних дій із консолідації багатополярного світового політичного устрою [22].

Росія впродовж другої половини 2000 рр. намагається хоча б мінімально відновити втрачені позиції в Карибському басейні. З цих умов особливу увагу у ключовому об'єкті геостратегії в регіоні було приділено Кубі. Як відомо, Куба була чи не головним союзником СРСР у Західній півкулі, що дозволило Радянському Союзу проникнути на «задній двір» Сполучених Штатів [4, с. 64]. З огляду на це, ще у 2009 р. Генштабом РФ була зроблена заява про розміщення на Кубі бази стратегічних бомбардувальників Ту-160 та Ту-95 МС, здатних нести ядерну зброю, задля створення бодай ілюзії повернення Росії у глобальну політику [17].

Разом із тим, примітним прикладом демонстрації Росією своєї військової могутності став переліт у 2013 р. двох російських стратегічних бомбардувальників з авіабази в Енгельс до Венесуели, а звідти до Нікарагуа. Такий крок був демонстрацією того, що РФ має можливість використання «аеродрому підскоку» в Центральній Америці задля підвищення можливості російської дальньої авіації і флоту та зниження рівня ядерної безпеки США. До того ж останнім часом з боку Росії лунають заяви про відкриття повітряно-морської бази на побережжі Венесуели. Усе ж така політика Росії є радше пропагандистським жестом, аніж реальним кроком до розширення геополітичного впливу в регіоні, оскільки для цього необхідно провести затратну роботу щодо поновлення у Світовому океані інфраструктури присутності: опорну мережу аеродромів, пункти матеріально-технічного забезпечення ВМС, які дозволять повноцінно забезпечувати морську та повітряну навігацію [3].

Упродовж останнього півтора десятиліття президент Росії шість разів відвідував країни Латинської Америки. Зокрема, однією з основних цілей латиноамериканських турне В. Путіна, що відбулися восени 2004 та влітку 2014 рр., а також Д. Медведєва у 2008 р. було прагнення заручитися підтримкою країн (насамперед лівих і лівоцентристських режимів) цього регіону в умовах наростання кризи відносин із Заходом. Крім

цього, Росія намагається вкотре демонструвати світу таким чином, що вона не перебуває в ізоляції та є глобальною, а не регіональною державою [32]. Тим самим В. Путін продемонстрував, що допомагає Кубі протидіяти американській блокаді. До того ж, у ході його візиту у 2014 р. з Кубою було укладено 10 різнопланових документів про співпрацю, серед яких і ті, що передбачали розгортання й експлуатацію на кубинській території об'єктів інфраструктури, у тому числі військової [15].

Актуальним стало питання поновлення роботи Лурдеського центру радіоелектронної розвідки, який використовувався до 2002 р. спочатку СРСР, а потім Росією, хоча саме російське керівництво і спростовує подібні заяви західної преси [8]. Напередодні свого латиноамериканського візиту в лютому 2015 р. міністр оборони РФ С. Шойгу зробив заяву про наміри Росії щодо розбудови інфраструктури баз технічного обслуговування в низці країн Латинської Америки. Останнє було необхідним для обслуговування військових човнів з метою їх базування в різних ділянках світу. Також ішлося про необхідність забезпечення дозаправки літаків дальньої авіації Росії [20]. РФ має наміри щодо будівництва наземних центрів для підтримки російської Глобальної навігаційної супутникової системи («ГЛОНАС») на Кубі, в Нікарагуа, Бразилії, Аргентині тощо. Цілком імовірно, що Росія створює подібні центри передусім із військовими цілями, прикриваючись при цьому лише наданням комерційних послуг у навігаційній сфері. Адже не випадково, що роком раніше Росією було підписано спільну Угоду про модернізацію нікарагуанської армії [24].

Власне, у Нікарагуа, якій свого часу симпатизував СРСР у зв'язку з перемогою Сандиністської революції, Росія підтвердила свою зацікавленість щодо створення стратегічного альянсу з нею. До речі, саме Нікарагуа визнала свого часу незалежність Абхазії та Осетії у 2008 р. й анексію Криму у 2014 р. Саме задля поглиблення двосторонньої співпраці Росія надає Нікарагуа безоплатну фінансову допомогу. За рахунок продажу зброї, що стало одним із ключових інтересів Москви в Латинській Америці, Росія отримала доступ до портів і повітряного простору цієї країни. До того ж, у 2016 р. вкотре було переобрано президента-диктатора Д. Ортегу від партії «Сандиністський фронт національного визволення», який відкрито займає проросійську позицію [5]. Таке зближення Росії з карибськими країнами викликало на Заході навіть занепокоєння з приводу того, що Москва має плани щодо створення в Латинській Америці у тому числі й у Нікарагуа бази для забезпечення свого військового флоту.

Примітно, що у 2010 р. Москвою було виділено Венесуелі кредит на суму 2,2 млрд. дол. для придбання великої партії російської зброї, зокрема танків, артилерії та стрілецької зброї на подальші роки. Також у 2013 р. РФ уклала з Венесуелою контракт на постачання зброї на суму 11 млрд. дол. зокрема багатоцільових винищувачів, бойових гвинтокрилів та зенітно-ракетних систем [20]. У ході візиту російського міністра оборони С. Шойгу у 2015 р. до країн Латинської Америки обговорювалася низка питань із приводу військово-технічної співпраці, що тим самим підтверджує наміри Москви зміцнювати обороноздатність країн цього регіону, особливо тих, які незадоволені політикою США. Загалом же, серія візитів російських високо посадовців була покликана продемонструвати, що навіть в умовах складних часів, санкцій та обмежень Росія не забуває про своїх латиноамериканських друзів. Водночас Москва давала зрозуміти, що її позиції цілком збігаються щодо архітектури багатопольярного світу та не сприйняття *Pax Americana* [28].

У 2014 р. в ході реструктуризації колишніх радянських боргів, Росія скасувала Кубі 90% боргу на суму 35,2 млрд. дол. та Нікарагуа в розмірі 5,9 млрд. дол., що було жестом доброї волі в контексті прагнення розширення стратегічного партнерства [25]. Також на 2017 р. російська компанія «Роснафта» надала Венесуелі фінансову допомогу у розмірі 10 млрд. дол., що допомогло Каракасу відтермінувати дефолт та зберегти режим Н. Мадуро,

який дедалі більше залежить від Москви. В обмін на кредитну лояльність РФ отримала доступ до родовищ дешевої венесуельської нафти та посилила вплив у регіоні. Також не виключено, що в обмін на збільшення терміну виплати боргу Росія буде вимагати розміщення у Венесуелі російських військових човнів з метою геостратегічного закріплення на американському «задньому дворі» [30].

Візит у 2015 р. до країн Латинської Америки очільника МЗС РФ С. Лаврова став прикладом використання Росією тактики часів холодної війни. Головний російський дипломат зробив акцент на неприпустимості політики тиску щодо Куби, втручання у внутрішні справи та запровадження санкцій щодо Венесуели, яку поряд із Кубою Москва вважає своїм стратегічним партнером. Тоді американське військове керівництво зазначило, що РФ домагається від Куби, Венесуели та Нікарагуа отримати доступ до їхніх військово-повітряних баз і портів з метою технічного забезпечення російських стратегічних бомбардувальників і суден, які Росія обіцяє відправляти для патрулювання територій Карибського моря та Мексиканської затоки, шантажуючи тим самим США [19].

Водночас РФ планує збільшувати економічне/енергетичне проникнення до Латинської Америки. Так, Росія мала плани інвестувати в розвиток Куби близько 3,5 млрд. дол., що стало би своєрідним викликом для США, оскільки західні компанії не можуть вести на Кубі свій бізнес через американське ембарго. Було також підписано низку угод щодо інвестицій, співпраці в енергетичній сфері. Зокрема, російська компанія «Зарубежнефть» активно розробляє поклади Бока де Харуко та має освоювати нові поклади нафти на карибському морському шельфі. Також компанія «Інтер РАО» розробляє плани щодо будівництва чотирьох енергоблоків для ТЕС «Максімо Гомес» та «Східна Гавана», загальною вартістю 1,2 млрд. дол. [19].

Низку домовленостей, переважно в енергетичній сфері, було виголошено в ході латиноамериканського візиту В. Путіна у 2014 р. до ще однієї латиноамериканської держави – Болівії [6]. У вересні 2016 р. «Газпром» увів у експлуатацію родовище «Інкауасі» в Болівії, запаси якого становлять 70,8 млрд. м³, де планується збільшити видобування до 6,5 млн. м³ за добу. До 2040 р. в Болівії за участю «Газпрому» («Gazprom International»), який представляє інтереси в цій країні, планується продовження видобування, переробка та транспортування енергоресурсів, зокрема скрапленого газу [7]. Разом із тим, під час свого візиту В. Путін підписав з Аргентиною угоду про співпрацю у сфері енергетики. Уже у 2015 р. «Газпром» відкрив своє представництво в Буенос-Айресі для реалізації спільних проєктів з аргентинською компанією «YPF» у сфері розвідки та пошуку нових покладів вуглеводнів, а також у сфері скрапленого газу. Також РФ заявила про участь в розробці найбільшого аргентинського сланцевого родовища «Vaca Muerta» [26]. У зв'язку з тим, що Аргентина потерпає від енергетичного дефіциту, що негативно позначається на її економіці, роком пізніше «Росатом» зробив заяву про готовність брати участь у будівництві третього енергоблоку АЕС «Atucha» [15].

Також Росія відзначилася участю в роботі саміту БРІКС, який було присвячено політичній координації глобального управління і підписанням Форталезької декларації та Форталезького плану дій, що передбачали створення нового банку розвитку БРІКС. Значений банк планує вкладати кошти в інфраструктурні проєкти країн, що розвиваються [23]. Візит до Бразилії В. Путіна ознаменувався узгодженням плану дій між РФ і Бразилією щодо торговельно-економічної співпраці на 2014–2015 рр., зокрема і в енергетичній сфері. Ураховуючи те, що Росія активно прагне вибудувати стратегічну вісь «Москва – Бразилія» в межах БРІКС, варто зауважити, що товарообіг між Росією та Бразилією упродовж 2008–2015 рр. скоротився із 6,7 млрд. дол. до 338 млн. дол., що говорить про фактичне згортання економічної присутності Росії навіть у найпотужнішій країні регіону [27].

Загалом же, Кубу, Венесуелу, Нікарагуа та Бразилію Росія розглядає як стратегічних партнерів та «опорні» країни для подальшого геополітичного проникнення в Латиноамериканський регіон. Проте для латиноамериканських країн співпраця з Росією є лише одним із геостратегічних векторів. Вони активно розвивають свої відносини з таким центрами політико-економічного впливу як США, ЄС та особливо Китай. З метою недопущення подальшого розширення військової присутності Росії в Центральній Америці та використання інфраструктури країн регіону як за часів холодної війни, США відновили дипломатичні відносини з Кубою, що, зокрема, засвідчив офіційний візит Б. Обама до Гавани та відкриття посольства цієї держави у Вашингтоні у 2015 р. Тож одним з останніх акордів президента Б. Обама по завершенню його другого терміну перебування у Білому домі стала дипломатична відповідь США на активізацію Росії на «задньому дворі» Вашингтона – Латиноамериканському регіоні [14].

Власні геоекономічні інтереси й амбіції в Латиноамериканському регіоні демонструє Китай, який кілька десятиліть поспіль підтримує тут свою присутність. Свідченням того є латиноамериканське турне китайського лідера Сі Цзіньпіна в межах саміту АТЕС у Лімі, який Пекін максимально використав для розширення своєї економічної присутності в Латинській Америці в межах співпраці «Південь – Південь». КНР надає мільярдні кредитні позики латиноамериканським країнам з метою підтримки їх економіки та розвитку інфраструктури регіону. Також Китаєм передбачено подвоєння обсягів торгівлі із цими країнами в межах забезпечення постачання дешевої сировини (бразильської сировини та венесуельської нафти) для власних потреб [31]. Зважаючи на це, можна констатувати, що в Росії є два потужні геополітичні конкуренти в зазначеному регіоні – США та Китай, які мають значно більший перелік безпекових і геоекономічних інструментів у забезпеченні проектування свого впливу. За таких обставин шанси РФ закріпитися в Латиноамериканському регіоні можна розцінювати як досить незначні, ураховуючи скорочення інструментарію геополітичного впливу, викликане внутріполітичною кризою.

Висновки. Виходячи з окресленої ситуації можна дійти висновку, що Росія посилює свій геостратегічний вектор на африканському та латиноамериканському напрямках з перспективою очолити за рахунок країн цих регіонів антизахідну геостратегічну протизавагу. РФ сподівається на інерційність успадкованих від СРСР стосунків із країнами, що розвиваються. Росія активно намагається розвивати співпрацю з ПАР, насамперед у межах організації БРІКС. Поліпшенню російського іміджу серед африканських режимів, які більшою чи меншою мірою симпатизують РФ, сприяло скасування Москвою значних обсягів радянських боргів. При всьому, присутність Росії в регіоні обмежується насамперед Північною Африкою – де опорними країнами для поширення впливу РФ слугують Єгипет та Лівія. Примітним є проведення спільних військових навчань РФ із країнами Латиноамериканського регіону. Задля демонстрації своєї військової присутності на «задньому дворі» США, РФ періодично проводить океанічні рейди своїх ВМС та польоти дальньої стратегічної авіації, а також робить періодичні заяви про створення/відновлення у регіоні військових баз. Повернення довіри латиноамериканських країн до Москви, втраченої на початку 1990-х рр., було чи не ключовим завданням для Росії в ході офіційних візитів перших осіб. Разом із тим РФ має контракти на постачання зброї до латиноамериканських країн. Ще одним інструментом посилення впливу Росії в Латинській Америці є зокрема енергетичне проникнення в регіон, передусім через сприяння будівництва ТЕС та АЕС, освоєння нових нафтових родовищ на карибському морському шельфі, а також участь у розробці сланцевих нафтогазових родовищ. Загалом же Кубу, Венесуелу, Нікарагуа та Бразилію Росія розглядає у якості стратегічних партнерів та геополітичного плацдарму для подальшого геополітичного проникнення в Латиноамериканський регіон. Усе ж можемо

констатувати, що значне розширення геополітичного впливу Росії в регіоні ускладнюється, передусім, через зниження її ресурсних можливостей на тлі наростання геополітичного суперництва Росії в Латиноамериканському регіоні зі США, ЄС та Китаєм.

Список використаних джерел

1. Александров О. Б. Северный вектор внешней политики России: внешняя политика России на Балтике, в регионе Северной Европы и в Арктике / О. Б. Александров. – М.: Изд-во «Спутник», 2012. – 205 с.
2. Аракелян Е. 10 стран, которым Россия списала больше всего долгов [Электронный ресурс] / Е. Аракелян, А. Морозов. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/26319.4/3198164>.
3. Богданов К. Возвращение на базу Российские военные восстанавливают форпосты за рубежом [Электронный ресурс] / К. Богданов. – Режим доступа: <https://lenta.ru/articles/2015/03/16/allyourbase>.
4. Бородачев В. Сохраняется крупный геополитический потенциал в отношениях с Кубой В. Бородачев // Международная жизнь. – 2001. – № 6. – С. 62–74.
5. В Никарагуа переизбрали «поклонника Путина» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hubs.ua/authority/mezhdunarodny-j-obzor-s-pobedoj-trampa-dlya-ukrainy-nevse-poteryano-95711.html>.
6. Встреча с президентом Боливии Эво Моралесом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/46234>.
7. «Газпром» ввел в эксплуатацию месторождение «Инкауаси» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sdelanounas.ru/blogs/?id=94>.
8. Григорьев А. Лурдес. Второе рождение [Электронный ресурс] / А. Григорьев. – Режим доступа: <http://www.golos-ameriki.ru/a/ft-it-ag-lurdes/1959153.html>.
9. Завершенные операции ООН по поддержанию мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/peacekeeping/missions/past/angola3.htm>.
10. Йонссон П. Неожиданный миротворец на Ближнем Востоке [Электронный ресурс] / П. Йонссон. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/politic/20160713/237182304.html>.
11. Итог африканского турне Президента Дмитрия Медведева: Россия возвращается в Африку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.ltv.ru/news/2009/06/28/169692-itog_afrikanskogo_turne_prezidenta_dmitriya_medvedeva_rossiya_vozvraschaetsya_v_afriku.
12. Ковальова О. І. Російська військово-стратегічна загроза домінуванню США в Латинській Америці: наміри та реальність [Електронний ресурс] / О. І. Ковальова // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2015. – № 5. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2515/2245.
13. Коньшев В. Арктика на перекрестке геополитических интересов / В. Коньшев, А. Сергунин // Мировая политика и международные отношения. – 2010. – № 9. – С. 43–53.
14. Куба и США официально восстановили дипломатические отношения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://slon.ru/posts/54225>.
15. Латиноамериканское турне президента Путина: первые итоги [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.inopressa.ru/article/14jul2014/inopressa/putin_la.html.
16. Лукин Ю. Геополитические тренды и вызовы национальным интересам России в Арктике / Ю. Лукин // Геополитика и безопасность. – 2014. – № 2 (26). – С. 29–34.

17. Майоров А. «Белый лебедь» поселится на Острове свободы? [Электронный ресурс] / А. Майоров // Известия. – 2009. – 26 февраля. – Режим доступа: <https://www.aviaport.ru/digest/2008/07/21/153474.html>.
18. Мухаметов Р. Инструменты внешней политики России: сущность и формы реализации / Р. Мухаметов // ARS ADMINISTRANDI (Пермский гос. нац. исслед. ун-т). – 2010. – № 2. – С. 133–139.
19. Никандров Н. Сергей Лавров в Латинской Америке [Электронный ресурс] / Н. Никандров. – Режим доступа: <http://politobzor.net/show-49627-sergey-lavrov-v-latinskoj-amerike.html>.
20. Николаев Ю. Марш-бросок Шойгу за океан [Электронный ресурс] / Ю. Николаев. – Режим доступа: http://inosmi.ru/op_ed/20150216/226303227.html.
21. Нурышев Г. Н. Россия и Латинская Америка в современной геополитике / Г. Н. Нурышев // Геополитика и безопасность. – 2015. – № 1 (29). – С. 46–52.
22. Отношения России и Венесуэлы под пристальным вниманием США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/politic/20151124/234545194.html>.
23. Официальный визит в Бразилию. Саммит БРИКС [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/catalog/countries/BR/events/46239>.
24. По итогам визита Владимира Путина на Кубу подписан пакет документов о двустороннем сотрудничестве [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2014/07/12/37153-po_itogam_vizita_vladimira_putina_na_kubu_podpisan_paket_dokumentov_o_dvustoronnem_sotrudnichestve.
25. Россия списала Кубе 90% долга [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/573723>.
26. СМИ Латинской Америки: американские спутники-шпионы и снятие запрета на поставку С-300 в Иран [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/overview/20150420/227605781.html#ixzz3YGHlBZov>.
27. Торгово-экономическое сотрудничество между Россией и Бразилией [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://www.google.com.ua/#q=торгово-экономическое+сотрудничество+Россия-Бразилия+\(2014-2015\)](https://www.google.com.ua/#q=торгово-экономическое+сотрудничество+Россия-Бразилия+(2014-2015)).
28. Эксперт: визит Сергея Шойгу в Латинскую Америку стал очередной демонстрацией [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://regnum.ru/news/polit/1895457.html>.
29. Birdnow В. The Russians Are Coming Back [Electronic source] / В. Birdnow // American Thinker. – 2016. – 18th October. – Access mode: http://www.americanthinker.com/articles/2016/10/the_russians_are_coming_back.html.
30. Kraus С. Russia Uses Its Oil Giant, Rosneft, as a Foreign Policy Tool [Electronic source] / С. Kraus // The New York Times. – 2017. – 29th October. – Access mode: https://www.nytimes.com/2017/10/29/business/energy-environment/russia-venezuela-oil-rosneft.html?_r=0.
31. Patey L. Trouble Down South Xi Jinping's Latin American Tour [Electronic source] / L. Patey // Foreign Affairs. – 2016. – 21th November. – Access mode: https://www.foreignaffairs.com/articles/south-america/2016-11-21/trouble-down-south?cid=nlc-twofa-20161124&sp_mid=52843938&sp_rid=b2xlZ3ZhQHVrci5uZXQS1&spMailingID=52843938&spUserID=MjEwNDg3NjEzNDE3S0&spJobID=1047222005&spReportId=MTA0NzIyMjAwNQs2.
32. Vladimir Putin kicks off Latin America tour with Cuba stop [Electronic source]. – Access mode: <http://www.politico.com/story/2014/07/vladimir-putin-cuba-raul-castro-108834.html>.

References

1. *Aleksadrov O. B.* (2012) 'Severnyj vektor vneshnej politiki Rossii: vneshnjaja politika Rossii na Baltike, v regione Severnoj Evropy i v Arktike. Moskva: Izd-vo "Sputnik+" [Northern vector of Russia's foreign policy: Russia's foreign policy in the Baltic, in the region of Northern Europe and in the Arctic]
2. *Arakeljan E., Morozov A.* (2017) '10 stran, kotorym Rossija spisala bol'she vsego dolgov' [10 countries to which Russia has written off the most debts], 20 Ijunja. Available at: <<http://www.kp.ru/daily/26319.4/3198164>>
3. *Bogdanov K.* (2015) 'Vozvrashhenie na bazu Rossijskie voennye vosstanavlivajut forposty za rubezhom' [Return to the base Russian military rebuild outposts abroad], 17 Marta. Available at: <<https://lenta.ru/articles/2015/03/16/allyourbase>>
4. *Borodachev V.* (2001) 'Sohranjaetsja krupnyj geopoliticheskij potencial v otnoshenijah s Kuboj' [Great geopolitical potential is preserved in relations with Cuba], *Mezhdunarodnaja zhizn'* 6: 64.
5. *V Nikaragua pereizbrali "poklonnika" Putina* (2016) [Nicaragua was re-elected "admirer" of Putin], 13 Nojabrja. Available at: <<http://hubs.ua/authority/mezhdunarodny-j-obzor-s-pobedoj-trampa-dlya-ukrainy-ne-vse-poteryano-95711.html>>
6. *Vstrecha s Prezidentom Bolivii Jevo Moralesom* (2014) [Meeting with the President of Bolivia Evo Morales], 17 Ijulja. Available at: <<http://www.kremlin.ru/events/president/news/46234>>
7. *"Gazprom" vvel v jekspluataciju mestorozhdenie "Inkauasi"* (2016, 16 sentjabrja) ["Gazprom" has put into operation the deposit "Inkauasi"], 17 Ijulja. Available at: <<http://sdelanounas.ru/blogs/?id=94>>
8. *Grigor'ev A.* (2014) 'Lurdes. Vtoroe rozhdenie [Lurdes. Second birth], 17 Ijulja, Available at: <<http://www.golos-ameriki.ru/a/ft-it-ag-lurdes/1959153.html>>
9. *Zavershennye operacii OON po podderzhaniju mira* (1997) [Completed UN peacekeeping operations]. Available at: <<http://www.un.org/ru/peacekeeping/missions/past/angola3.htm>>
10. *Jonsson P.* (2016) 'Neozhidannyj mirotvorec na Blizhnem Vostoke' [Unexpected peacemaker in the Middle East], 13 Ijulja. Available at: <<http://inosmi.ru/politic/20160713/237182304.html>>
11. *Itog afrikanskogo turne Prezidenta Dmitrija Medvedeva: Rossija vozvrashhaetsja v Afriku* (2009) [The outcome of the African tour of President Dmitry Medvedev: Russia is returning to Africa], 28 Ijunja. Available at: <https://www.1tv.ru/news/2009/06/28/169692-itog_afrikanskogo_turne_prezidenta_dmitriya_medvedeva_rossiya_vozvrashaetsya_v_afriku>
12. *Koval'ova O. I.* (2015) 'Rosijs'ka vijs'kovo-strategichna zagroza dominuvannyu SShA v Laty'ns'kij Amery'ci: namiry' ta real'nist'' [Russian military-strategic threat to US dominance in Latin America: intentions and reality], *Mizhнародni vidnosini. Serija "Politichni nauki"* 5, Available at: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2515/2245>
13. *Konyshhev V., Sergunin A.* (2010) 'Arktika na perekrestke geopoliticheskikh interesov' [Arctic at the crossroads of geopolitical interests], *Mirovaja politika i mezhdunarodnye otnoshenija* 9: 43–53.
14. *Kuba i SShA oficial'no vosstanovili diplomatscheskie otnoshenija* (2015) [Cuba and the United States have officially re-established diplomatic relations], 20 Ijulja. Available at: <<https://slon.ru/posts/54225>>

15. *Latinoamerikanskoe turne prezidenta Putina: pervye itogi* (2014) [The Latin American tour of President Putin: the first results], 14 Ijulja. Available at: <http://www.inopressa.ru/article/14jul2014/inopressa/putin_la.html>
16. *Lukin Ju.* (2014) 'Geopoliticheskie trendy i vyzovy nacional'nym interesam Rossii v Arktike' [Geopolitical trends and challenges to the national interests of Russia in the Arctic Latin American tour of President Putin: first results], *Geopolitika i bezopasnost'* 2 (26): 29–34.
17. *Majorov A.* (2009) '"Belyj lebed'" poselitsja na Ostrove svobody?' ["White Swan" will settle on the Isle of Freedom?], *Izvestija*, 26 Fevralja. Available at: <<https://www.aviaport.ru/digest/2008/07/21/153474.html>>
18. *Muhametov R. S.* (2010) 'Instrumenty vneshnej politiki Rossii: sushhnost' i formy realizacii' [Instruments of Russia's foreign policy: the essence and forms of implementation], *Ars administrandi* 2: 133–139.
19. *Nikandrov N.* 'Sergej Lavrov v Latinskoj Amerike' (2015) [Sergey Lavrov in Latin America], 2 Aprilja. Available at: <<http://politobzor.net/show-49627-sergey-lavrov-v-latinskoy-amerike.html>>
20. *Nikolaev Ju.* (2015) 'Marsh-brosok Shoigu za okean' [Shoigu's overseas throw], 16 Fevralja. Available at: <http://inosmi.ru/op_ed/20150216/226303227.html>
21. *Nuryshev G. N.* (2015) 'Rossija i Latinskaja Amerika v sovremennoj geopolitike' [Russia and Latin America in modern geopolitics], *Geopolitika i bezopasnost'* 1(29): 46–52.
22. *Otnoshenija Rossii i Venesujely pod pristol'nym vnimaniem SshA.* (2015) [Relations between Russia and Venezuela under the close attention of the United States], 24 Nojabrja. Available at: <<http://inosmi.ru/politic/20151124/234545194.html>>
23. *Oficial'nyj vizit v Braziliju. Sammit BRICS* (2014) [Official visit to Brazil. BRICS Summit], 11 Ijulja. Available at: <<http://www.kremlin.ru/catalog/countries/BR/events/46239>>
24. *Po itogam vizita Vladimira Putina na Kubu podpisan paket dokumentov o dvustoronnem sotrudnichestve* (2014) [Following the visit of Vladimir Putin to Cuba, a package of documents on bilateral cooperation was signed], 12 Ijulja. Available at: <https://www.1tv.ru/news/2014/07/12/37153-po_itogam_vizita_vladimira_putina_na_kubu_podpisan_paket_dokumentov_o_dvustoronnem_sotrudnichestve>
25. *Rossija spisala Kube 90 % dolga* (2014) [Russia has written off 90% of its debt to Cuba.], 11 Ijulja. Available at: <<http://izvestia.ru/news/573723>>
26. *SMI Latinskoj Ameriki: amerikanske sputniki-shpiony i snjatje zapreta na postavku S-300 v Iran. Rossija spisala Kube 90 % dolga* (2015) [Latin American media: American spy satellites and the lifting of the ban on the supply of S-300 to Iran], 20 Aprilja. Available at: <<http://inosmi.ru/overview/20150420/227605781.html#ixzz3YGHLBZov>>
27. *Torgovo-jekonomicheskoe sotrudnichestvo mezhdu Rossiej i Braziliej* (2015) [Trade and economic cooperation between Russia and Brazil]. Available at: <[https://www.google.com.ua/#q=торгово-экономическое+сотрудничество+Россия-Бразилия+\(2014-2015\)](https://www.google.com.ua/#q=торгово-экономическое+сотрудничество+Россия-Бразилия+(2014-2015))>
28. *Jekspert: vizit Sergeja Shoigu v Latinskuju Ameriku stal ocherednoj demonstraciej* (2015) [Expert: Sergey Shoigu's visit to Latin America was another demonstration], 14 Fevralja. Available at: <<https://regnum.ru/news/polit/1895457.html>>
29. *Birdnow B.* (2016) 'The Russians Are Coming Back, American Thinker, 18th October. Available at: <http://www.americanthinker.com/articles/2016/10/the_russians_are_coming_back.html>
30. *Kraus C.* (2017) 'Russia Uses Its Oil Giant, Rosneft, as a Foreign Policy Tool, The New York Times, 29th October. Available at: <https://www.nytimes.com/2017/10/29/business/energy-environment/russia-venezuela-oil-rosneft.html?_r=0>

31. Patey L. (2016) 'Trouble Down South Xi Jinping's Latin American Tour, Foreign Affairs, 21th November. Available at: <<https://www.foreignaffairs.com/articles/south-america/2016-11-21/trouble-down-south?cid=nlc-twofa>>
32. *Vladimir Putin kicks off Latin America tour with Cuba stop* (2014), 11th November. Available at: <<http://www.politico.com/story/2014/07/vladimir-putin-cuba-raul-castro-108834.html>>

УДК 271.2.327(477+470)

SOFT POWER CONCEPT IN FOREIGN POLICY: RUSSIAN VIEW

КОНЦЕПЦІЯ М'ЯКОЇ СИЛИ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ: РОСІЙСЬКЕ БАЧЕННЯ

КОНЦЕПЦИЯ МЯГКОЙ СИЛЫ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ: РОССИЙСКОЕ ВИДЕНИЕ

Oleksin Y. P.

Doctor of pedagogical sciences, professor. Head of the Department of Public Disciplines, Educational and Scientific Institute of Law, The National University of Water and Environmental Engineering.

E-mail: oleksin_roippo@ukr.net

Олексін Ю. П.

Доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування.

E-mail: oleksin_roippo@ukr.net

Олексин Ю. П.

Доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедры общественных дисциплин Учебно-научного института права Национального университета водного хозяйства и природопользования.

E-mail: oleksin_roippo@ukr.net

Abstract. *The article looks into the soft power phenomenon in the foreign policy of the Russian Federation, determines measure of its influence in the adjacent regions and the opportunities for its use for implementation of Russia's geopolitical objectives. Particular attention is dedicated to the analysis of the structure of soft power as it is viewed and applied by Russia, which allows to draw conclusions about the appropriateness of using the term 'soft power' for defining the part of Russia's foreign policy and to establish the correlation between the conditions for applying soft power and its substance by comparing peculiarities of the influence of soft power in different countries.*

Based on the characteristics of the original concept of soft power the article justifies the expediency of the use of the term 'soft power' with regard to Russia's foreign policy; on these grounds the article determines the difference of soft power as an integral part of Russia's policy and the original concept, that allows to outline the structure of influence and determine the conditions for effective use of soft power instruments in Russia's foreign policy.

Key words: *Soft power, influence, foreign policy, Russian Federation, structure.*

Анотація. *Робота присвячена дослідженню феномену «м'якої сили» в зовнішній політиці РФ. Має визначити рівень її впливу в суміжних регіонах та можливості застосування для реалізації геополітичних цілей РФ, дослідження зв'язків між компонентами системи, через яку Росія реалізує т. з. м'яку. Особлива увага приділена аналізу структури «м'якої сили» в розумінні РФ і особливостей її застосування, що дозволяє зробити висновки щодо доцільності застосовування терміну «м'яка сила» по відношенню до складової частини зовнішньої політики Росії, а також встановити залежність між умовами застосування м'якої сили та її змістом, порівнявши особливості впливу «м'якої сили» в різних країнах.*

На основі характеристики оригінальної концепції м'якої сили обґрунтовується доцільність використання терміну «м'яка сила» по відношенню до зовнішньої політики Росії; на цій основі визначено відмінність «м'якої сили» як складової політики Росії та оригінальної концепції, що дозволяє окреслити структуру впливу та визначити умови ефективності застосування інструментів «м'якої сили» у зовнішній політиці РФ.

Ключові слова: м'яка сила, вплив, зовнішня політика, Російська Федерація, структура.

Аннотация. Работа посвящена исследованию феномена «мягкой силы» во внешней политике РФ. Направлена на определение уровня ее влияния в сопредельных регионах и возможности применения для реализации геополитических целей РФ. Особое внимание уделено анализу структуры «мягкой силы» в понимании РФ и особенностям ее применения, что позволяет сделать выводы о целесообразности применения термина «мягкая сила» по отношению к составной части внешней политики России, а также установить зависимость между условиями применения мягкой силы и ее содержанием, сравнить особенности влияния «мягкой силы» в разных ситуациях и регионах.

На основе характеристики оригинальной концепции мягкой силы обосновывается целесообразность использования термина «мягкая сила» по отношению к внешней политике России; на этой основе определены отличия «мягкой силы» как составляющей политики России и оригинальной концепции, позволяющей определить структуру влияния и определить условия эффективности применения инструментов «мягкой силы» во внешней политике РФ.

Ключевые слова: мягкая сила, влияние, внешняя политика, Российская Федерация, структура.

The important research results. The end of bipolar system and technical progress are the events that have in many respects defined the essence of the changes in international relations on the verge of twentieth and twenty-first centuries, leading to the loss of balance of power and emergence of the balance of opportunities, with one of its elements being the soft power.

XXI century has started the epoch of asymmetric threats. This became possible due to achievements of the scientific and technical progress and global ideological transformations. The asymmetric nature of relations stimulates states to increasingly use soft power as an instrument of its foreign policy along with the classical power. Even the biggest proponents of the classical power confrontations on the world arena have not managed to avoid this.

The foreign policy strategy of the Russian Federation of 2013 recognizes soft power as an integral part of the modern foreign policy, emphasizing on its complexity. In the context of Russia's military activity in Eastern Europe and, as a result, deterioration of its relations with western countries, effective use of soft power the instruments of which can help to achieve the same objectives with less resources is a priority for Russia. The issue whether the term soft power appropriately defines the instruments of Russia's foreign policy is debatable, notwithstanding its use in the official document.

Eastern European region may be viewed as such that lies within the area of interest of Russia. Eastern Europe, according to many geopolitical concepts, is a key region for strengthening of the Russia's role on international arena. From the perspective of Russia's foreign policy interests, Eastern European region can be conditionally divided into several parts, one of them being post-soviet states. Another not least important sub region are the former member-states of the Warsaw pact, particularly the Visegrad Group – Poland, Czech Republic, Slovak Republic and Hungary.

Analyzing the influence of Russia's soft power on countries' policies allows to understand geopolitical objectives and motives of Russia in the region and to predict its further steps, which is extremely important for Ukraine at the moment and other opponents of Russia on international arena in terms of theoretical and practical application.

The concept of soft power was developed by Joseph Nye Jnr. This term in its modern sense first appears in early 1990-ies in the book of J. Nye «Bound to lead: the changing nature of American power» [1]. In the same year the Foreign Policy Journal published the essay of J. Nye titled 'Soft power', which was based on ideas from this book that were directly related to the concept of soft power.

Speaking about one of the aspects of power in international relations, Nye gives of the first definitions of soft power: "The second aspect of power comes when one country is taking steps to make other country want what it wants – this can be described as cooperative of soft power unlike the rough commanding power, when others are being order to do what is needed" [2]. As a result of increasing practice of using non-military methods of influence, the term soft power gradually started to become more popular and consequently the concept of soft power required further development and definition.

Notwithstanding the fact that soft power as a factor that allows to create the so called balance of opportunities in the context of disproportionality of actor's power gained relevance only in the end of 1990-ies, as a phenomenon soft power had always been present in the policies of nation states and other actors.

Soft power foresees to make others strive for the same results as you. It is based on the capacity to formulate choice for others. Nye states that there are there main sources of power for the country: its culture, its political values, its foreign policy (in case the latter is viewed as legitimate and has authority abroad).

In the modern system of international relations there are countries which prepare the agenda for others. It is natural that these are the countries who are global leaders, first and foremost the countries characterized by the high level of economic development. However, taking into account the achievements in technological development, social and political system, religious or historical role of some countries, small countries can also be successful in setting the agenda for other countries.

If we imagine the situation that is characterized by the absence of pressure of the system (for instance the system of the bipolar world) and absence of competition for influence in the region between other actors, we can consider that countries have a possibility to freely chose the direction for their development – another country or group of countries. The degree of attractiveness of one or the other country is determined with the success of use of the soft power instruments. However, in practice, existence of only one factor determining the direction is an extremely rare phenomenon.

Notwithstanding the considerable deterioration of economic and social situation within the country, Russia has preserved the potential to be considered as a direction considered by the countries in the region and its allies on different continents (as a rule, these are the countries of anti-West convictions).

Taking this fact into account, as well as the increased popularity if the soft power on the brink of XX and XXI centuries, it is possible to consider that the use of soft power by Russia in the situation of scarce resources and regaining direct control on territories which used to be under its influence, is objective and predictable.

Beginning of the 1990-ies of the XX centuries was the period of strengthening of Russia and western world. However, already in several years under the pressure of the neo-isolationist political elites, the priorities of Russia in the field of foreign policy has changed. This is confirmed

in the essence of the document “The main provisions of the concept of the foreign policy of Russian Federation”, approved by the Resolution of the President of Russian Federation Yeltsin on 23 April 1993. [4, p.19]

Ensuring Russia’s role in the world balance of influence, in multi-lateral processes in international relations, that corresponds to the status of a great power, becomes one of the priorities. Instead of integrating into the western world, development of relations with the states within the region, in particular members of the Commonwealth of Independent states, became of key importance.

Within the declared foreign policy priorities, we can clearly see the characteristics of the national interest of a state. It is natural that the soft power instruments are destined to support these interests.

As Russia has chosen its own “the particular way” and trying to meet its geopolitical ambitions and reclaim the role of a global player, the use of soft power instruments and development Russia’s soft power as a whole has particular differences from the original concept, built on American experience.

During one of its public statements, J. Nye says that soft power has to be in line with the interests of others for it to be successful [6]. To identify regaining of Russia’s role as a global power as one of the interests of other states – is an extremely difficult task, taking into account that Russia’s leadership role is based largely on its military potential.

Use of soft power instruments by Russia has a range of peculiarities, general nature of which is best characterized by the phrase of one of the most influential ideologists of Russia’s modern foreign policy Oleksandr Dugin “I believe that we also need to use art to achieve military objectives” [7].

The use of soft power instruments by Russia is a sign of its own reactive policy to the western trends of instruments of influence evolution. Russia’s soft power is largely holding on its own intentions and declarations and not on social and political practices which may be of interest to other countries. Thus, the main actor that forms the essence of soft power is the state and not society.

Contemplating in his article about the use of soft power by Russian and China, J. Nye says that they are wrong when they think that the Government is the main instrument of soft power. In order to achieve success, Russia and China will have to be accountable for its words and actions in their policy, be self-critical and develop all talents of the civil societies. Summarizing, he says that regrettably this will not happen in the near future.

Historical and geographical context also play a considerable role in the nature of Russia’s soft power. Having become the successor of the Soveit Union, Russia automatically obtained a number of “states-followers” among the third world countries and anti-West wing. Attractiveness of Russia for these countries was attributed to considerable military potential and Russia’s industrial achievements. Thus, we can say about voluntary attractiveness of Russia for such geographically far-flung countries.

Quite a different situation is observed in the regions bordering with Russia, in particular in Eastern Europe, where Russia’s strengthening threatens the countries in the region with the loss of sovereignty. This fact, and thus, the absence of common doctrinal foreign policy interests among the countries in the region and Russia justifies doubts about appropriateness of the term soft power in relation to Russia’s foreign policy in this region, in particular when recalling the original concept of soft power. This difference between the Russian soft power and the original soft power concept allows to speak about so called Russian soft power when speaking about the use of a range of foreign policy instruments of non-military nature in relation to the countries of Eastern Europe.

However, according to the authors of *The Washington Post*, due to the excessive emphasis on hard aspects of Russia's power, there is a risk of Russia's manipulation with soft power going unnoticed [9]. There are several reasons to speak about the Russia's use or intention to use the soft power instruments.

Firstly, this is evidenced by the official recognition of the soft power phenomenon in international politics. The Russia's Foreign Policy Concept of 2013 indicates that the soft power is becoming an integral part of the modern foreign policy. The document defines soft power as the complex set of instruments for addressing foreign policy objectives by relying on the capacity of the civil society, informational, communication, humanitarian and other methods and technologies alternative to classic diplomacy [10].

Together with the definition, the document outlines risks of destructive and illegal use of soft power "with an aim to exert political pressure on the sovereign states, interference in their internal affairs, destabilizing the situation there, manipulating public opinion, including as a part of financing of humanitarian projects and projects related to human rights protection abroad" [10]. Thus, Russia recognizes the threats deriving from the use of soft power instruments. Knowing the reactivity in the foreign policy of any state, recognition of a threat usually envisages future opposition and prevention.

The chapter of the concept dedicated to the informational accompaniment of the foreign policy activities emphasizes the importance of conveying to broad public circles full and precise information about Russia's position on the main problems of international relations, its initiatives and actions in foreign policy, processes and plans for its internal socio-economic development and Russia's cultural and technological achievements [10]. The concept also states the importance of developing own effective means of information influence on the public opinion abroad, ensuring strengthening of the position of Russian media in the world media space by providing them with required state support [10].

Russia's military doctrine of 2015 lists among threats "use of information and communication technologies to achieve military and political objectives for committing actions contrary to the international law, aimed against sovereignty, political independence, territorial integrity of states and threaten international peace, security and global and regional stability". Separately from threats, the document highlights "activities to exert information influence on population, in particular on young citizens of the country, which is aimed at undermining of the historical, spiritual, and patriotic traditions in the field of protection of the Motherland" [11].

The peculiarity of the modern armed conflicts, according to the Military doctrine, is the complex use of military force, political, economic, informational and other measures of non-military character, which is implemented through use of a broad range of protest potential of the population and use of special operations forces [11].

In addition to recognizing the existence of soft power as a phenomenon and the intent to use its instruments, the fact of use of soft power instruments takes place by engaging networks of organizations, individual organizations and individuals abroad to protection and advancement of Russia's interests. It is appropriate to say, that the use of soft power instruments by Russia has several dimensions. In order to use soft power instruments more effectively in one or the other social or political area, Russia as a rule prepares background – by starting with the use of propaganda instruments to allow for more effective use of soft power instruments in the future.

If a state can take actions, that its power is seen as legitimate by others, it will encounter less resistance on the way of implementation of its plans [2]. Thus, the main task of Russia's foreign policy is legitimizing its own actions on international arena. Some social and political practices of the western world are attractive (for instance, in Sweden: liberal values, sustainable development and functional society, implementing IT achievements into everyday life) and are fol-

lowed abroad, while Russian practices are attractive only after discrediting the alternatives (for instance, discrediting European values, creating a figure of external enemy, etc.).

The use of the term soft power in relation to the Russian policy is appropriate. However, it is important to remember that Russia's soft power is possible in most cases soft power remains secondary to other instruments. Effectiveness of Russia's soft power instruments is directly linked to preliminary use of propaganda (or launching of advocacy or smearing campaigns).

Nevertheless, J. Nye believes that the hard power can create myths about invincibility or irreversibility, which attract others [3, c.25]. In this context, it is possible to speak about the primary nature of the soft power, however the question raises about the actors interested in this. Russia can be attractive to authoritarian regimes. Thus, undemocratic nature of Russia's soft power through its attractiveness for non-democratic regimes allows to use the term soft power precisely due to the fact that this example can be followed voluntarily.

This allows to say that one of the preconditions if not for existence as such, than for effectiveness of Russia's soft power is functioning of non-democratic regimes in the world, for which Russia is a guide. Authors of *The Washington Post* say that underestimating the true degree of Russia's attraction for different audiences creates the risk of further mistakes on the part of western decision makers regarding Russia's intentions [9].

The difference of Russia's soft power from the original concept and its own vision of this phenomenon stipulate weak positions of Russia in western ratings of effective use of soft power, which is confirmed by the relevant ratings and indexes.

One of the first indicators of soft power is the Institute for Government-Monocle Soft Power Index, which is being compiled since 2010. Its methodology is based on objective data – statistics and subjective data – interviews. The index is based on three soft power pillars which were broadened to include 5 criteria against which the countries were compared: government, culture, diplomacy, education, business/innovations. This annual index illustrates well the trends in development of Russia's soft power: 2010 – 26 place [12], 2011 – 28 place [13], 2012 – 28 place [14], 2014–2015 – 29 place [15]. In different years the top places were taken by USA, UK, France and Germany. Detailed data on indexes for 2013 [16] and 2015–2016 [17] is not available in open access.

One of the most complex indexes of the effectiveness of soft power of states in the world today is the Index «softpower 30», developed by Portland Communications. This indexes evaluates each country by using separate indicators and is the most “precise and current picture of the global distribution of soft power” [18]. Based on the main resources of soft power – culture, political values and foreign policy – authors have developed methodology that consists of 70% of objective data (statistics) and 30% – subjective (interviews). Altogether, 65 indicators were used. Based on objective data, six subcategories of indexes were identified, according to which countries were assessed: quality of governance, culture, international presence, education, use of digital technology, entrepreneurship. Based on the general rating according to the main criteria, Russia was not included in Top-30. The list was topped by UK, Germany, US, France and Canada.

By comparing Monocle and Portland Communications indexes and taking into account Russia's positions, we can say that the scale of Russia's use of soft power is not global. Also, Russia's soft power is characterized by particular traditionality, which is confirmed by Russians' lower position in rating, where the criteria of use of digital technology was considered.

Another interesting rating, taking into account its greater comprehensiveness is the Elcano presence report 2015 [19], developed by the Elcano Royal Institute (Spain), where the General Global Presence index includes countries' economic, military and soft presence in the world. Elcano rating is built upon diverse statistical data. The category of soft presence has the largest

number of criteria: migration, tourism, sport, culture, information, technology, science, education and cooperation for development.

In the rating of global presence Russia is on the six position, while the absolute leader is the USA. In rating's subcategories Russia has the following positions: economic presence – 4, military presence – 2, soft presence – 7, which reflects that Russia's hard power instruments prevail over the instruments of the soft power.

Thus, notwithstanding, the traditionality of Russia's soft power, as well as attractiveness due to its nondemocratic nation and peculiar secondary nature of Russia's soft power, soft power instruments are still being used by Russia in its foreign policy, and therefore, can be the subject of research.

In his preface to *Research Portland Communications* J. Nye said that successful use of soft power relies on trust: "when government's actions are perceived to be manipulative and information is viewed as propaganda, the trust is ruined. The best propaganda – is not propaganda" [18]. Secondary use of soft power by Russia, particularly in the region of Eastern and Central Europe shows that propaganda may be a precondition for successful use of soft power instruments.

"Soft power speaks to people and societies, and not to governments and elites", – points out one of the most prominent theorists of international relations in Russia Andriy Teigankov. He distinguishes three schools in Russian theory and practice which differently view objectives and methods of soft power use in Russia's foreign policy: westernizers, stabilizers and imperialists. Objectives of soft power use are respectively western type democracy, stability and security, political and economic domination; methods: silent cooperation, combination of cooperation and coercion and coercion: political pressure, economic sanctions and support of separatists [20]. As of 2013 in his analysis of the current use of soft power by Russia, the author concedes Putin to be a stabilizer, however as of today his assessment can be objectively considered outdated.

As it was noted about, Russia declared itself to be a great power almost immediately after its independence. Gradual recognition of importance of use of soft power instruments for boosting Russia's competitiveness has justified the development of world-view concepts. The concept of "Russian world" became one of the mainstream concepts in Russia, which, according to Putin's 2006 speech, "Can ensure unite everybody, who deeply cares about Russian language and Russian culture wherever they live – in Russia or beyond its borders [21]. One of the first steps towards the implementation of the concept became establishment of the foundation "Russkiy mir" 2007 [22] and Federal Agency for CIS, countrymen living abroad and on international humanitarian cooperation "Rossotrudnichestvo" [23]. Establishment of this structures was preceded by establishment in 2005 of the Office of the President of the Russian Federation on Interregional and cultural relations with foreign countries, which confirmed that authorities have started to take soft power more seriously.

Although after dissolution of Soviet Union Russia has inherited great military potential, it has largely lost its cultural and ideological attractiveness [24], which cost weakening of Russia's positions as a guide for other states. According to the Polish researcher Cwiek-Karpowicz J. Russia maintains its resources for attractiveness which are linked for at least 4 elements: waste employment market, language and general cultural similarity, as well as reach energy resources [24]. However outside Russia the prevailing idea is that Russia's attractiveness to a greater extent is built upon artificial needs and past greatness, which must be allowed to achieve new ambitious geopolitical goals in the absence of sufficient reassures. According to authors of the *Washington Post* Russia's soft power is based on a peculiar blend of the state supported ideol-

ogy of national exclusiveness, manipulation with symbols and nostalgia about the carefree base of soviet past [9].

Taking into account the particular content of soft power, which makes its universal attractiveness impossible and its oriented on a relatively narrow range of actors, one can say about existence of conditions for effectiveness of Russians soft power. The author believes that it is worthwhile to speak about a background that has particular structure. Components of this background are reworked for effective use of soft power by Russia (for communication of certain ideas and priorities).

Population. Use of soft power instruments by Russia is especially effective in the areas with Russian-speaking population. This simplifies the process of conveying key messages of the Russia-oriented mindset. Use of Russian-speaking population of other countries and population of Russian origin as an environment where the use of Russia's soft power is possible (when the foreign country and its citizens are the target) actualized in early 2000-ies, particularly after Putin was elected President. According to Artem Kureyev, expert of the Moscow analytical centre "Helsinki+", Kremlin realized that countrymen living abroad are a source of influence and can be instruments of soft power. Russia strives to reclaim its status of a great world power and thus should demonstrate its readiness to take care of the former Soviet citizens, who have cultural or linguistic ties with Russia [25].

Media component. Russian media presence is one of the key components of successful use of soft power. Regular communication channels are established with the societies of respective countries through a media network and social media pages. The central role in the strategy of Russia's influence on neighbors aimed at popularizing of the worldview that is in line with Russia's national interests belongs to state control on popular media and availability of Russian state channels for Russian-speaking viewers abroad [9]. One of the most popular Russian media oriented at the foreign audience is the channel "Russia today" which broadcasts in all most common languages (English, Spanish, Arabic, Russian, German and French). Russian social network Vkontakte remains the most popular social media network in post-Soviet countries with the largest number of users. Regular communication and exchange of ideas and opinions takes place within this social network, as well as others (Facebook, twitter etc.), through a large number of pro-Russian communities, groups and pages.

Cultural and education component. Reactive nature of Russia's policy to the world trends allows to foresee formats of Russian presence abroad. Cultural and education component of the foundation consists of a network of pro-Russian NGOs, foundations, Russian cultural centers, Russian departments in Universities etc. The latter do not necessarily have to be pro-Russian, unlike others, but substantial attention to and engagement in Russia's information space makes them a target for soft power influence and often makes them repeaters of Russia's messages. The most influential organizations and structures in Russia which are a part of a cultural and educational component are the abovementioned Foundation "Russkiy mir" and Federal Agency for CIS, countrymen living abroad and on international humanitarian cooperation "Rossotrudnichestvo". This structures support and communicate with pro-Russian organizations abroad.

N. Penro, Carnegie Council author says that "For many analysts the term "Russian mir" encompasses expansionist and messianistic foreign policy of Russia, as well as intertwined confluence of the interests of Russian state and Russian orthodox church[26]. Thus, the religious network of Russian orthodox church of Moscow patriarchate can be also considered as a part of cultural and educational component.

Economic component. Economic component includes Russian business abroad or local business linked to Russian capital. Russians presence in energy sector plays a key role. Russians expert Andriy Teigankov rises this issue in his research titled "If not with tanks then with banks?"

The role of soft power in Putin's foreign policy" [20], where he particularly speaks about control over energy sector and about economy support to no recognized separatist state formations in post soviet countries

Political component. Political component as a rule derives from economic or population components. Pro-Russian political parties and individuals act with an objective to protect interests of population groups, capital or implementation of geopolitical planes of the center (Russia). Russian lobby can exert substantial influence on decisions in energy sector and on political decisions regarding how to view Russians actions on international arena, in a country where this lobby exists.

The degree of availability of the above components defines effectiveness of the use of soft power instruments of Russia. It should be also noted that this components are interconnected and are often contributing to each other's existence. So we can speak of existence of a network or system, the elements of which are interconnected, have common goals and envisage regular opportunity for communication and influence. Taking into account that some elements act at the same time as actors and targets of influence, the interrelated influence makes communication (transfer) of ideas through this system less resource intensive and allows to use one element of the system for primary transfer of a message or idea (repeaters). Taking into account the common objectives, elements of the system are also characterized by the high level of endorsement and acceptance of each other's actions and ideas. This takes us back to the question of a nature of Russians soft power and allows to say that it is based not on the objective attractiveness or universality, but on a commonality through alternatively and collective distinction which is based on certain common features: Russian language, orthodox religion and anti-western view.

Use of soft power by Russia in Europe is done under difficult conditions, taking into account the anti-Russian (or anti-communist) convictions of the society in some countries, related to a range of historic events. It is particularly relevant for those European countries that used to belong to the Soviet area of influence and have particularly acute lack of acceptance of Russia's goals for reclaiming the position of a world leader, which is linked to the absence of a broad foundation for effective use of soft power instruments.

Russia's achievements in the use of soft power influence in the countries of Visegrad group are related to history and first and foremost are explained by the knowledge of the context, existence of Russian-speaking population (or people who learned Russian), existence of anti-western views, objective wish to stay out of the zone of potential conflicts, etc.

Important objectives of soft power use are firstly, building of a public opinion, policies loyal towards Russia and in the context of the armed conflict in Ukraine and deterioration of relations with western states – strengthening of anti-Ukrainian positions and positions that justify Russia's actions on international arena, as well as strengthening of counter-integrative ideas within the EU.

Today soft power is a factor that allows to create the so called balance of opportunities in a situation of asymmetric weight of the actors. The nature of soft power lies in the voluntariness to follow the example, which derives from objective leadership, progress and universal values. In practice, one factor rarely defines the direction.

The term soft power today stands in one row with term hard power as an foreign policy instrument, which have different nature. Taking into account that completely different actions of military nature of different countries are qualified as hard power, it can be stated that soft power as a term can define a broad phenomenon and have different manifestations and formats and not always stay within the frame of the original concept (which in author's opinion is neither full nor final).

The use of soft power by Russia in a situation of lack of resources for restoration of the direct control over the territories that used to belong to its sphere of influence is objective and predictable. If Russia continued to integrate to the western world, and to associate its own interests with the interests of western countries, Russia's soft power would develop in different direction and would have a less conflict potential (in particular along the line Russia – West).

The use of soft power instruments by Russia is a result of reactivity of its own policy to western trends and instruments of influence. Russia's soft power is largely based on intentions and declarations, and not on social and political practices, which can be attractive to other countries. Effectiveness of Russia's use of soft power instruments in one or the other area depends on the existing or preliminarily prepared background.

The use of term soft power in relation to the policy of Russian Federation is appropriate, however, there is a need to remember that Russia's soft power can exist in most cases only along other instruments and is secondary in its nature. This testifies to the secondary nature of Russia's soft power and secondary use, when its use depends on the background prepared through the use of other instruments, for instance advocacy or smear campaigns).

One of the conditions if not for existence as such, but at least for effectiveness of soft power of Russia, is the functioning of non-democratic regimes in the world, which view Russia as a guide. Another pre-condition for Russia's soft power in the countries which are considered non-democratic is the relevant background.

The difference between Russia's soft power from the original concept and its own vision of this phenomenon explains Russia's weak positions in western ratings measuring effectiveness of soft power instruments, which is confirmed by the data in relevant ratings. Russia uses soft power not on a global scale. Also, Russia's soft power can be characterized by a certain degree of traditionality.

Taking into account the particular substance of Russia's soft power which makes impossible its universal attractiveness and makes it oriented at a narrow circle of actors, it can be stated that there are certain conditions in which Russia's soft power can be effective. It would be appropriate to say that there is a background system which has particular structure: population, media component, cultural and education component, economic and political component. Parts of this background are required for effective use of soft power by Russia.

References

1. Nye J. Bound to lead: The changing nature of American power / J. S. Nye // New York: *Basic Books*. – 1990. URL: <http://www.kropfpolisci.com/exceptionalism.nye.pdf>
2. Nye J. Soft Power / J. S. Nye // *Foreign Policy*. – 1990. # 80. – P. 153–171. URL: <http://www.istor.org/stable/1148580>
3. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics / J. S. Nye // New-York: *Public Affairs*, 2004 – 191 p.
4. Torkunov A. V. Vneshniaia polytyka y bezopasnost sovremennoi Rossyy 1991–2002 / Pod. red. A. V. Torkunova, A. D. Bohaturova y dr. // Moskva: *MHYMO*, 2002. – 538 s. URL: <http://window.edu.ru/resource/986/46986/Mes/mion-ino--centerQ9.pdf>
5. Nye J. What China and Russia Don't Get About Soft Power / J. S. Nye // *Foreign Policy*. – 2013.
6. Joseph Nye on global power shifts / YouTube video. URL: <https://youtu.be/796LfXwzIUk>
7. Heopolytyka postsovetskoho prostranstva: ytohy semynara / Tsentr konservatyvnykh yssledovanyi. URL: http://konservatizm.org/konservatizm/geopolitika/22041_1212811_xhtml
8. Parshyn P. B. Problematyka miahkoi sylы vo vneshnei polytyke Rossyy / P. B. Parshyn // Moskva: *MHYMO*, – 2013. № 36. URL: <http://www.twirpx.com/file/1Q99542/>

9. Lankina T. What Putin Gets about Soft Power / T. Lankina, K. Niemczyk // *The Washington Post*. – April 15, 2014. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkev-gagg/wp/2014/04/15/what-putin-gets-about-soft-power/Kontseptsyia vneshnei polytyky Rossyiskoi Federatsyy 2013 h. / Ofytsyalnyi sait MYD RF. URL: http://archive.mid.ru/ bdomp/ns-Psndpcmsl7e2f289bea62097f9c325787a0034c255/c32577ca0017434944257b 160051bf7f! OpenDocument>
10. Voennaia doktryna Rossyiskoi Federatsyy 2014 h. / *Ofytsyalnyi sait MYD RF*. URL: <http://archive.mid.ru/bdomp/ns-osndQc,nsf/e2f289bea62097f9c325787a0034c255/ 2a959a74 c d7ed01f432569fb 004872a3 IQOpenDocument>
11. McClory J. The New Persuaders: An international ranking of soft power / J. McClory // *Institute for Government*. – 2010. URL: <http://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/The%20New%20PersuadersII O.pdf>
12. McClory J. The New Persuaders II: A 2011 Global Ranking of Soft Power / J. McClory // *Institute for Government*. – 2011. URL: <http://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/The%20New%20PersuadersII O.pdf>
13. McClory J. The New Persuaders III: A 2012 Global Ranking of Soft Power / J. McClory // *Institute for Government*. – 2011. URL: <http://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/The%20new%20persuaders%20III O.pdf>
14. Soft Power Survey 2014/15 / Monocle. URL: <https://monocle.com/film/affairs/solt-power-survev-2014-15/>
15. Soft Power Survey 2013 / Monocle. URL: <https://monocle.com/film/affairs/soft-power-survev-2013/>
16. Soft Power Survey 2015/16 / Monocle. URL: <https://monocle.com/film/affairs/soft-power-survev-2015-16/>
17. McClory J. The Soft Power 30: A Global Ranking of Soft Power / J. McClory // *Portland Communications*. – 2015. URL: <http://dutchcreati veindustries.nl/wp-conterit/uploads/ 2015/ 07/thesoft power30.pdf>
18. Olivie I. Elcano Global Presence Report 2015 / I. Olivie // *Elcano Royal Institute*. – 2015.
19. Tsygankov A. If Not by Tanks, Then by Banks? The Role of Soft Power in Putin's Foreign Policy / A. Tsygankov // *Europe-Asia Studies*. – 2006. Vol. 58, # 7. – P. 1079–1099. URL: <https://www.Tantiana.ru/eu4u/Summerschool2013/f%20not%20bv%20tanls.fr<£0then%20 by%20banks%20The%20role%20of%20soft%20power%20in%20Putins%20for-eign%20policv.pdf>
20. Vyktor Shudehov. Neobkhodymo s novoi syloi vziatsia za problemu podderzhky russkoho yazyka / *Ynformatsyonnyi portal Fonda «Russkyi myr»*. URL: <http://www.ruskiymir.ru/fund/press/83728/>
21. Ynformatsyonnyi portal Fonda «Russkyi myr». URL: <http://www.ruskiymir.ru/>
22. Россогрудничество / Официальный сайт. URL: <http://rs.gov.ru/>
23. Cwiek-Karpowicz J. Limits to Russian Soft Power in the Post-Soviet Area / J. Cwiek-Karpowicz // *DGAPanalyse*. – 2012. URL: <https://dgap.org/en/article/getFullPDF/21791>
24. Kureev A. Russian Diaspora: A tool of soft power? / A. Kureev // *Russia Direct*. – 2015. URL: <http://www.russia-direct.org/opinion/russian-diaspora-tool-soft-power>
25. Petro N. Pravoslavnaia "miahkaia syla" Rossyy / N. Petro // *CarnegieCouncil*. – 2015. URL: <http://www.CarnegieCouncil.org/publications/articles papers reports/727>

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 330.1

EUROPEAN VALUATION STANDARDS EVS–2016 AND THEIR INTERRELATION WITH EU LEGISLATION

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ОЦІНКИ EVS–2016 ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ЄВРОПЕЙСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

ЕВРОПЕЙСКИЕ СТАНДАРТЫ ОЦЕНКИ EVS–2016 И ИХ ВЗАИМОСВЯЗЬ С ЕВРОПЕЙСКИМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ

Yakubovsky V. V.

Doctor of Science, Professor at the Department of International Business of the Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: vyakubovsky@ukr.net

Якубовський В. В.

Доктор технічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: vyakubovsky@ukr.net

Якубовский В. В.

Доктор технических наук, профессор кафедры международного бизнеса Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: vyakubovsky@ukr.net

Abstract. *The article is devoted to analysis of new edition of European Valuation Standards EVS–2016 and the interrelation with European Legislative and Normative basis. Reviewed are structure and content of so called “Blue Book” of EVS–2016 standards issued by The European Group of Valuer’s Associations (TEGoVA) which are enforced from 01 June 2016. Underlined is the fact that these standards are highly structured and include not only five basic valuation standards but also some sets of supporting documents such as Guidance Notes and Technical Documents.*

Close interrelation of TEGoVA’s standards with European legislation is demonstrated and analyzed as one of the important and specific their peculiarity in comparison with other international valuation standards. This is specially marked by the fact that standards itself are already included into several European Directives and Regulation of mandatory character. This remarkably increase role and significance of EVS–2016 standards both for international and domestic valuation practice and should be closely considered during process of actualization of national property valuation standards.

Key words: *valuation, property, assets, European legislation, national standards, valuation standards, guidance notes, technical documents.*

Анотація. *Дана стаття присвячена аналізу нової редакції Європейських Стандартів Оцінки EVS–2016 та їх взаємозв'язку з Європейською законодавчо-нормативною базою. Виконаний аналіз структури та змісту так званої «Блакитної Книги» стандартів EVS–016, які вийшли у світ під егідою Європейської Групи Асоціацій Оцінювачів (ТЕГоВА) та вступили в дію з липня 2016 р. Підкресленим є той факт, що дані стандарти є високо-*

© Якубовський В. В. 2018

структурованим документом, який включає до себе не тільки безпосередньо п'ять базових стандартів вартісної оцінки майна, але й низку інших документів до яких відносяться Керівництва та Технічні документи.

Тісна взаємопов'язаність стандартів ТЕГоВА з Європейською законодавчою базою яка притаманна цим стандартам є їхньою відмінною особливістю у порівнянні з іншими міжнародними стандартами в цієї галузі. Це особливо підкреслює той факт, що самі стандарти вже увійшли в законодавче поле Європейського Співтовариства, включаючи відповідні Директиви та Регламенти, які мають обов'язковий характер. Це суттєво підвищує роль та значущість стандартів EVS–2016 як в міжнародній так і в вітчизняній практиці виконання робіт з вартісної оцінки що в свою чергу має бути врахованим при розробці наступної редакції національних стандартів оцінки.

Ключові слова: вартісна оцінка, майно, активи, Європейське законодавство, національні стандарти, стандарти оцінки, керівництва, технічні документи.

Анотація. АСтатья посвящена анализу новой редакции Европейских Стандартов Оценки EVS–2016 и их взаимосвязи с Европейской законодательно-регулирующей базой. Выполнен анализ структуры и содержания так называемой «Синей Книги» стандартов EVS–2016, вышедших под эгидой Европейской Группы Ассоциаций Оценщиков (ТЕГоВА) и вступивших в действие с июля 2016 г. Подчеркнуто, что данные стандарты является высокоструктурированным документом, который включает в себя не только собственно пять базовых стандартов стоимостной оценки, но также содержит серию других сопровождающих документов, к числу которых относятся руководства и технические документы.

Отличительной особенностью стандартов EVS–2016 является их тесная взаимосвязь с Европейской законодательной базой, что существенно выделяет эти стандарты от аналогичных им других международным стандартам стоимостной оценки. Подтверждением этой взаимосвязи является тот факт, что сами стандарты EVS–2016 в законодательное поле Европейского Сообщества, включая соответствующие Директивы и Регламенты, которые носят обязательный характер. Это существенно повышает роль и значение стандартов EVS–2016 для международной и отечественной практики проведения работ по стоимостной оценке. В свою очередь это обстоятельство необходимо учитывать при разработке следующей редакции национальных стандартов оценки.

Ключевые слова: стоимостная оценка, имущество, активы, европейское законодательство, национальные стандарты, стандарты оценки, руководства, технические документы.

The current problem. Beginning of the year 2016 European Group of Valuer's Associations TEGoVA announced edition of new 8-th version of European Valuation Standards EVS-2016. Official presentation of these standards was done at TEGoVA's annual General Assembly and International Conference, which took place on May 14–15 this year in Brussels. Hereat, the date of these standards enforcement is June 01, 2016.

Before to start direct review of structure and content of EVS–2016 standards it seems reasonable to describe briefly TEGoVa as an umbrella organization which develops and publish all-european valuation standards. This is also grounded because of evident lack of information available in native resources on TEGoVA's structure and activity.

The TEGoVA abbreviation itself appeared in the mid of 1997 instead of previously known EUROVAL. Uniting as of to-day 3 national valuer's associations of 34 first of all european countries, in its current status TEGoVA, as an international organisation, represents professional in-

erst of 70 thousands of valuer's of these countries. This is important to mention that apart of valuer's associations of leading european countries TEGoVA includes also such well-known organisations of other global regions as:

- Appraisal Institute of Canada – AIC, Canada;
- Appraisal Institute – AI, USA;
- Dubai Land Department – TAQYEEM, UAE.

This is not less important to indicate that from ex-soviet camp in this most meaningfull international organisation, which unites national valuer's associations, also participate:

- Georgia – Independent Valuers' Society of Georgia;
- Latvia – Latvian Association of Property Appraisers;
- Lithuania – Lithuanian Association of Property Valuers;
- Russian Federation:
 - Partnership of the Russian Society of Appraisers;
 - Russian Board of Appraisers;
 - Russian Society of Appraisers.

Such a broad interest to participation in TEGoVA's activity from professional valuation circles of leading european and non-european countries confirms significance of this important international organisation, its growing influence in formation of european and global policy in the valuation area. Hence, analysis of a new edition of TEGoVA's standards is important for national and international practices in assets valuation services.

The aim of the article is to analyze structure and content of the EVS–2016 valuation standards and their interrelation with the European general legislation related to the property.

The important research results. Last years TEGoVA initiated important move to close cooperation with leading sructures of the European Community with the mail purpose to reflect in the european legislation common rules and requirements on different assets valuation, first of all for investment activities, mortgage credit and taxation applications.

Main accent in the TEGoVA activity is laid down on development and dissemination of unified valuation standards with prospects of their utilization as all-european norms. Hence, content of new version of TEGoVA valuation standards EVS–2016 draws special attention to those who are involved in valuation area.

All-european group TEGoVA develops and publishes valuation standards from yearly 80-th of last century. Traditionally they are printed with cover sheet in dark blue color and hence named oftenly as “Blue Book” as distinct from Royal Institute of Chartered Surveyors (RICS) standards usially printed with red cover sheet and hence named for simplicity as “Red Book”.

As for the structure, standards EVS–2016 “Blue Book” consist of 4 main parts [1]. Its first part includes namely standards EVS–2016 (part 1A) and Guidance Notes to them (part 1B). Second part is occupied by European Code of Conduct and Ethics and European Code of Measurement. Third part is devoted to analysis of interrelations between European legislation and property valuation. And, finally, forth part accommodated Technical Documents, which are oriented to look more closely at some aspects of valuation activity. General structure of European valuation standards “Blue Book” last edition in more details is given in table 1.

General overview of table 1 shows high level of structuring of documents included in the “Blue Book”. It includes not only standards themselves but also several additional documents which specify their certain statements. Those are 10 Guidance Notes, 2 Codes and Technical Documents. As a separate part description of EU legislative documents related to property valuation is included.

Being a conceptual part of “Blue Book” valuation standards are devoted to high level principles in relations to key elements of valuation activity. First of these standards is completely de-

voted to fundamental for valuation activity concept of “market value” and related to that issue questions. Already in the introduction of the standard main definitions of market value and market rent are given. They are as follows:

Table 1

General Structure of the EVS–2016 “Blue Book”

Part	Part Title	Doc №	Doc title
1 A	European Valuation Standards	EVS 1	Market Value
		EVS 2	Valuation Bases other than Market Value
		EVS 3	The Qualified Valuer
		EVS 4	The Valuation Process
		EVS 5	Reporting the Valuation
1 B	European Valuation Guidance Notes	EVGN 1	Valuation for the Purpose of Financial Reporting
		EVGN 2	Valuation for Lending Purposes
		EVGN 3	Property Valuation for Securitization Purposes
		EVGN 4	Assessment of Insurance Value and Damages
		EVGN 5	Assessment of Investment Value
		EVGN 6	Cross-border Valuation
		EVGN 7	Property Valuation in the Context of the Alternative Fund Managers Directive
		EVGN 8	Property Valuation and Energy Efficiency
		EVGN 9	EMF and TEGoVA Commercial Loan Specification
		EVGN 10	Valuation: Compliance with EVS
2	European Codes	EC 1	European Valuers’ Code of Ethics and Conduct
		EC 2	European Code of Measurement
3	European Union Legislation and Property Valuation		
4	Technical Documents	EVIP 1	Sustainability and Valuation
		EVIP 2	Valuation Certainty and Market Risk
		EVIP 3	Apportionment of Value between Land and Buildings
		EVIP 4	Valuation and other issues for Recurrent Property Tax Purposes
		EVIP 5	Valuation Methodology
		EVIP 6	Automated Valuation Models (AVM)
		EVIP 7	European Property and Market Rating: A Valuer’s Guide
		EVIP 8	Fair Value Measurement under IFRS 13

“Market value – the estimated amount for which the property should exchange on the date of valuation between a willing buyer and a willing seller in an arm’s length transaction after proper marketing wherein the parties had each acted knowledgeably, prudently and without being under compulsion”.

“Market rent – the estimated amount of rent at which the property should be leased on the date of valuation between a willing lessor and willing lessee on the terms of the actual or assumed tenancy agreement in the arm’s length transaction after proper marketing wherein the parties had each acted knowledgeably, prudently and without being under compulsion”.

These definitions practically are identical with those given in the International Valuation Standards IVS–2013 with the only exception that in the last case definition of market value cover not only property but also expands to assets liability [2].

Explaining both terms EVS 1 standards underlines that they do not mean actual sums which will be paid between specific parties. In open market this sum will depend on specific expecta-

tions and preferences of both particular buyer and particular seller as well as from influence of other exogenous market factors. Hence this terms are rather an estimates of the amounts reasonably expected to be paid or the most probable price at the market conditions t the date of valuation. By this, perhaps, first time in the international standards of valuation practice, probabilistic nature of market value is recognized and formulated.

Current European legislation in force contain several definitions of “market value”. It concerns, first of all, European legislation in relation to financial instruments and capital requirements regulation. One of the basic document is the Regulation № 575/2013 on prudent requirements for credit institution and investment firms which materialize classes of international banking agreement Basel III [3].

Market value definition given in par. 4.1 (76) of this Regulation is identical to that formulated in EVS 1. Hence, it could be stated that as of to-day, mentioned above common definition of market value is composed in most respectfull international standards and key European directives. This should be taken into consideration when reviewing current publication of national valuation standards issued in 2003–2007.

Aside from mentioned above market value definition is resent also in several other legislative documents related to financial markets. Shorten list of these documents includes:

- State Aid Communication OJ C 209, 10/07/1997 and Insurance Accounts Directive 91/674/EC;
- Solvency II Directive (2009/138/EC);
- Directive 2006/112/EC on the Common System of Value Added Tax;
- Requation 2909/2000 on the Accounting Management of the European Communities’ non-financial fixed assets.

With all editorial differences of these definitions of market value their meaning in its essence is relevant to that given in the EVS 1 standard, which could be recommended for utilisation in most general cases.

Valuation Bases other than Market Value are described in the standard EVS 2. It includes following valuation bases different from market value:

- Fair Value;
- Special Value;
- Investment Value;
- Mortgage Lending Value;
- Insurable Value;
- Valuers for Taxation Purposes;
- Values for Compulsory Purchase and/or Compensation.

Standard allows also utilization of other types of value if required by law, circumstances or a client’s requirements which should be grounded and clearly stated in the valuation report. The result will not be a market value.

Definition “Fair Value” is normally used in two distinct contexts:

- for identified pair of buyer-seller rather than assuming the wider market place of possible bidders;
- for the accounting purposes.

In first case fair value reflects individual character of actual or potential transaction between specific buyer and specific seller which leads to difference between fair value and market value.

Necessity of second case is determined by its utilization in the International Standard of Financial Reporting IFRS 13 enforced from 01 January 2013. By its meaning this definition is oriented to the property valuation based on the principle of highest and best use. Hence, it’s much closer to the market value comparing to the first case with fixed pair of buyer-seller.

Definition “Special Value” is defined for the cases when property by its characteristics attracts an increased interest to a Special Purchaser which is ready to pay a price higher than market value. Separately as a particular class of special value in this chapter is given definition of “Synergistic Value” also known in some countries as “Marriage Value” which appears when total value of several properties combined is greater than simple arithmetic sum of values of their parts.

“Investment Value”, included in the standard EVS 2, corresponds to its commonly used definition for specific investment project and for known investor.

Definition “Mortgage Lending Value” initially appeared in the Directive 2006/48/EC in the context of real estate collateral for the capital requirements and risk management of credit institutions. Afterwards it was incorporated into mentioned above Regulation 575/2013, named shortly as Capital Requirements Regulation – CRR.

By these documents Mortgage Lending Value is recognized as a valuation basis for the calculation of the risk-weighted exposures of credit institutions secured by mortgages on immovable property. As Mortgage Lending Value is normally used for certain period which corresponds to credit period, it should exclude any speculative elements and hence cannot be higher than market value which in contrast is to be determined for given point in time according to EVS 1 standard.

Three last value bases including insurance value, value for taxation purposes and value for compulsory purchase and compensation do not differ from common meaning and therefore do not require any additional explanations.

Main requirements to qualification and activity conduct of valuers are specified by EVS 3 standard. Underlined is unconditionable necessity of valuation performance by qualified valuer or under his strict supervision. Job performance at all times should follow highest standards of honesty and integrity being not detrimental to the clients, the public and profession.

For confirming high level of professionalism TEGoVA introduces 2 following valuers status:

- Recognised European Valuer - REV;
- TEGoVA Residential Valuer - TRV.

Requirements of valuer’s independence, sufficient competence and responsibility for the valuation results are included in several European legislative documents, namely:

- Communication on State Aid OJ C 209 II.2(a);
- The Capital Requirements Regulation CRR;
- European Banking Administration ID 2014_1056;
- Bank Recovery and Resolution Directive 2014/59/EU;
- Mortgage Credit Directive 2014/17/EU.

In a separate chapter of EVS 3 standard, valuer’s liability clauses, including professional indemnity insurance issues are presented.

EVS 4 standard describes main stages of valuation process and requirements to them presented in a general format. Activity should start from discussion and fixing of terms and conditions of jobs to be done being followed by collecting necessary information, site visit, analysis and generalization of data, preparation of final report.

Presented in a very general format these requirements are of minimum needed. They could be enlarged at national level.

Trailing of basic list standard EVS 5 reflects main requirements to valuation reporting and in this sense is logical extension of previous EVS 4 standard (table 1). Two types of valuation reports are foreseen: complete and short. Short version of valuation report could be used in case of actualization of previously performed valuation. Standard does not permit to exclude site vis-

its from the scope of initial valuation procedure. Their avoidance is possible for repeat valuation or valuation actualization if valuer received sufficient evidence absence of changes since last on site inspection which could influence valuation results.

Short examination of basic EVS standards show their conceptual character with clear orientation on high level principles. Content of some key elements and specific points is further reflected Guidance Notes and Technical Documents (table 1).

Main requirements to valuation for financial reporting are described in Guidance EVGN 1. European Regulation EC 1606/2002 requires publicly quoted companies to prepare and publish their consolidated accounts for each financial year starting from 01 January 2005. Entities with other legal status may disclose their yearly financial results voluntary.

European Union has not sought to provide separate European Accounting Standards preferring to use for consistency normative documents of International Accounting Standards Board (IASB). Most important among them are:

- International Accounting Standards - IAS;
- International Standards of Financial Reporting - IFRS.

Main clauses of these international documents related to assets value directly included in respective EU Directives and Regulations. As an example, Regulation 1255/2012 contains main clauses of IFRS 13 standards in respect of reporting on the basis of fair value. In more general form current European rules and requirements to financial reporting are present in Directive 2013/34/EU [4].

Regulation EVGN 2 «Valuation for Lending Purposes» to the great extent is also directly linked with European legislative documents which stipulate requirements to the credit institutions being aimed to reduce credit risks. In first turn it concerns Capital Requirements Directive 2013/36 and supporting her Regulation 575/2013, as well as Directive 2014/17/EU on credit agreements [5]. Moreover, article 29 of the last Directive directly refers to the European valuation standards developed by the TEGoVA.

One more example of such interrelation is instructive documents issued by the European Central Bank as a reaction to the last financial crisis. According to these decisions starting from May 2014 all main European banks should prepare and present their Assets Quality Review – AQR [6]. In this document priority for the valuation purposes is also given to EVS standard.

By all these feedback link is demonstrated between European valuation standards EVS and European legislation. This indicates direct incorporation of EVS standards into the legislation framework of European Community. Significance and further prospects of mentioned above should be specially underlined.

Implementation of the last group of regulative documents is a preventive reaction to the last global economic crisis. The main starting reason for that was growing portion of unsecured mortgage credits in the US real estate industry which rapidly initiated global crisis [7].

Following three Guidance Notes including :

EVGN 3 «Property Valuation for Securitization Purposes»,

EVGN 4 «Assessment of Insurable Value and Damages»,

EVGN 5 «Assessment of Investment Value»,

as for their character are close to each other because they include main requirements to the corresponding valuations basis envisaged by EVS 2 standard in addition to the market value.

In accordance with its specificity most capacious among them is Guidance Note EVGN 4, which covers requirements to the valuation process for the insurance purposes including assessment of losses caused by damages or destructions. It also considers the value of compensation or restoration needed for destroyed or damaged assets.

Appearance of Guidance Notes EVGN 6 «Cross-Border Valuation» to great extent is determined by general EC policy on breaking all kinds of barriers between countries. This policy fully covers exercise services which include valuation services in full scope. Directive 2006/123/EC which is called Directive on Services is specially devoted to this question. According to this Directive any limitations on services provision inside EC market should be taken away.

This paves a way for qualified valuers to provide services not only if the country of residence but also in any other EC country. This is also one of the goals of introduction of mentioned above REV and TRV valuers statuses made by TEGoVA.

At the same time legislation basis, market conditions and existing practice of assets valuation in countries still differ. This required unification of general requirements to valuation services in cross-border cases being the subject of consideration of EVGN6.

Energy consumption is often one of the most significant costs of occupying of real estate and commercial property directly influencing costs of buildings purchase and rent. Moreover, analysis show that buildings are source of 40% of CO₂ total emissions in EU. So, energy concerns are now a major factor driving legislation affecting property in the United Europe.

One of the basic European documents in this respect is Directive 2010/31/EU on the Energy Performance of Buildings. Certain development and detailization of this regulation is given in another Directive 2012/27/EU which is called Energy Efficiency Directive. As a general purpose a 30% reduction till 2030 of green houses gases emission in this sector of European economy which is not covered by the European Emission Trading System [8].

All this was the reason of appearance of Guidance Notes EVGN 8 «Property Valuation and Energy Efficiency». Its main content is directly run out from the Directive 2010/31/EU and determine the necessity to consider energy efficiency during valuation process including review of Energy Performance Certificates introduced in Eurozone from 2002.

Guidance EVGN 9 is a joint document prepared by the European Mortgage Federation and TEGoVA. Unlike the Guidance EVGN 2, this document specifies general requirements to the valuation process of non-residential property of commercial type which is used for the purpose of secured lending. Appendixes to this document include general requirements to the scope of site visits, content of valuation reports and types of risks to be considered.

The last Guidance Notes EVGN 10 in a very general form describes requirements of EVS standards to the valuation process and reporting. It is indicated that valuations could be recognised as being compliant with European standards only when they have been conducted strictly in accordance with requirements of EVS 1–5 standards and European Valuers' Code of Conduct and Ethics.

Namely this Code of Conduct and Ethics EC 1 opens next chapter of standards EVS 2016 «Blue Book» (table 1). In accordance with Charter of Fundamental Rights of the EU and specifying recitals of EVS 3 standard, this Code determines main principles and rules which should be followed by European valuer in his professional activity.

Second document in this chapter of EVS–2016 standards «Blue Book» is European Code of Measurement marked as EC 2. It embraces general principles of geometrical measurements of buildings and land where they are erected. EC 2 Code does not substitute national detailed rules of such measurements. Its intention is to describe in generalizes form main requirements to such measurements including metric system and units to be used, rules of measurement of linear, area and volume parameters with their classification.

Chapter 3 of the EVS–2016 standards «Blue Book» in a summarizing format describes interrelation of European legislation with valuation of property. The big volume of this chapter itself confirms a tightness of this link. This analysis was done at the level of EC Directives and Regulations which should be followed by national legislative acts of each country-member.

When describing separate basic EVS–2016 standards documents, some questions of their interrelations with all-European legislative acts were also mentioned. In more general form their enlarged but not exhausted list is given in table 2.

Table 2

Main EC legislative-normative documents related to property

Doc №	Title
Valuation of Property for Financial Reporting	
Directive 78/660	4-th Directive on Annual Accounts of certain Types of Companies
Drective 83/349	7-th Directive on Consolidated Accounts
Directive 86/635	Directive on the Annual Accounts and Consolidated Accounts for Banks and other Financial Institutions
	Directive amending Directives 78/660, 83/349 и 86/335 with Regards to the Valuation Rules for the Annual and Consolidated Accounts.
Directive 2001/65	
Directive 91/674	Directive on the Annual Accounts and Consolidated Accounts for Insurance Undertakings
Regulation 2000/2909	Regulation on the Accounting Management of Non-financial Fixed Assets
Regulation 2002/1606	Regulation on the Application of International Accounting Standards
Property Valuation for Financial Institutions	
Directive 2013/36	Directive on Access to the Activity of Credit Institutions and Prudential Supervision of their Activity
Regulation 575/2013	Capital Requirements Regulation on Prudential Requirements for Credit Institutions and Investments Firms
Directive 2014/17	Mortgage Credit Directive
Directive 2009/138	Directive on the Taking-up and Pursuit of the Business of Insurance and Reinsurance (Solvency II)
Directive 2011/61	Alternative Investments Fund Managers Directive
Property Valuation for State Aid Rules	
Document 97/C209/03	Commission Communication on State Aid Elements in the Sale of Land and Buildings by Public Authorities
Value Added Tax and Property	
Directive 2006/112	7-th Value Added Tax Directive
Directive 2009/47	Directive on Reduced Rate of Value Added Tax
Occupational Health and Safety	
Directive 89/391	Directive on the Introduction of Measures to encourage Improvements in the Safety and Health of Workers at Work
Directive 2012/18	Директива по основным видам опасностей некоторых секторов промышленности
Energy and Energy Efficiency	
Directive 2009/28	Energy from Renewable Sources Directive
Directive 2010/31	Energy Performance of Buildings Directive
Directive 2012/27	Energy Efficiency Directive
Environment Protection	
Directive 2004/35	Environment Liability Directive
Directive 2011/92	Environmental Impact Assessment Directive
Directive 75/440	Surface Water for Drinking Directive
Directive 76/464	Water Pollution by Discharges of Dangerous Substances Directive
Directive 2000/60	Water Framework Directive
Directive 2004/35	Environmental Liability Directive
Directive 2008/105	Environmental quality Standards Directive
Directive 2008/1	Integrated Pollution Prevention and Control Directive
Directive 84/360	Framework Directive on Emissions from Industrial Plants

First of all volume of linked with property issues European legislative documents already in force is impressive. In their structure two major groups might be indicated. One of them is represented by documents related to formation of common European market and second is addressed to environment protection, energy efficiency and occupational safety.

From the time of the Treaty of Rome in 1957 which is a starting point of European Community formation as a main idea was a creation of common economical space with free movement of goods, services, people and capital which could be reached only with unification of legislative and normative basis of all member-states.

Despite of the fact that term “free movement” is not applicable to the immoveable property, country barriers removal for capital changed remarkably influenced general situation in the European property market. According to DTZ Research data, cross-border investments into residential and commercial property within Eurozone grew from very modest figure 20 years ago up to 21.4 bln Euros in 2010.

Growing concern of environmental picture leads to necessity of implementation of control and regulation mechanisms. This includes questions of power sources, energy consumption, raw materials depletion, water supply, pollution level, biodiversity, land contamination, etc. Measures provided are putting additional financial pressure both on stages of property erection and servicing. As an example it could be indicated that within the European Trading System, acting from the Year 2005, level of legally fixed penalty for emission of 1 t of CO₂ extra of the allocated quota costs for the company 100 Euros [8]. This, as well as several other environmental protection measures lead to additional investments to be provided for production facilities modernization influencing their market value. Hence, it should be considered during valuation process of these assets.

First among series of Technical Documents which is EVIP 1 «Sustainability and Valuation» is directly linked with the environmental questions as a key elements of the term “sustainability” itself. Origination of this document goes back to the Vancouver Valuation Accord signed in 2007 [9]. Within this representative international valuers’ forum decision was taken to include sustainability issues into the valuation standards.

Number of influencing factors related to sustainability and in particular linked with environmental issues are very big. In addition to that their exposure depends on particular asset under consideration. Moreover all these factors are acting simultaneously with other factors influencing property value.

Hence, it’s quite difficult to rely on any recommendations on level of discounts or premiums to be taken in respect of sustainability factors. To much extent it is the valuer qualification and competence to be applied keeping in mind also that these factors exposure is of long-term nature. That means that possible changes of their influence over time should be considered as well.

Technical Document EVIP 2 contains conceptual provisions on certainty level of valuation results and market risks related to that. General situation is such that valuer fulfilling his activity accumulates and summarizes information related to the valuation object, taking into consideration also market tendencies and personal expertise, determines expected market value at the valuation date. In this process he faces a heap of existing uncertainties which are caused by precision of information collected and its volatility. Valuation results to the great extent depend on qualification and professionalism of valuer himself. That is why it is stated in this document that «... value has no independent objective existence but is the summary of a property’s circumstances and market’s evaluation of expectations into a single figure at a particular moment in time...».

And generally speaking valuation as any expert assessment activity contains some elements of uncertainty that returns us to the EVS 1 standard which underlines probabilistic nature of valuation services. The potential certainty of a valuation is challenged where markets are non-existent, dormant, thin or volatile. In this connection assessment reliability for such markets depends on valuer competence to a much greater extent, including his ability to consider all influencing uncertainties and risks related to them.

Apportionment of the value between land and buildings allocated on land or so called “land improvements” is the topic of the Technical Document EVIP 3. Being rather compact in its volume and informative by its nature, this document describes following general approaches to apportionment used mainly for the purpose of financial reporting according to requirements of IFRS:

- determination of the value of the land in its current utilization, then deducting it from the object value or price to get a value of improvements/buildings;
- determination of depreciated value of the buildings then deducting it from the object total value or price to arrive to the value of the land;
- calculating both values, then determining the apportioned amounts on a pro-rata basis.

Utilization of any of these approaches is subject of assets particulars and market information necessary availability with consideration of its validity.

Technical Document EVIP 4 «Valuation and Other Issues for Recurrent Property Tax Purposes» is also of informative nature. Its appearance is mainly linked with accepted within Eurozone policy on transfer of tax burden away from taxation of labour towards recurrent taxes on property, environmental taxes and consumption taxes. Expediency and practical reasons of such transfer is the fact that property is easier identifiable and immovable to compare with free movement of people that makes taxation system functioning more complicated.

Utilization of property as a basis for recurrent or periodically repeated and more simply annual property taxation requires creation and support of the efficient national property registers including land cadastres. When for countries with developed economy it does not face any big problem, for countries with economy in transition these questions are still to be solved.

Methodology of valuation processes is reviewed in the Technical Document EVIP 5 (table 2). It's not a kind of a regulatory document which stipulates an order of valuation process to be followed. Rather this document is oriented to describe basic principles which should be followed during valuation processes. Namely in this sense three basic valuation approaches, i.e. income approach, cost approach and comparative approach are considered including main valuation methods within these approaches.

Utilization of Automated Valuation Models (AVM) is briefly discussed in the Technical Document EVIP 6. Growing interest to practical application of such models is caused by necessity of processing during valuation activity growing volume of information and from the other side by fast progress in information technologies we are facing nowadays. Advantages which gives AVM utilization in speed of data processing and sharp decrease in cost of valuation are among main factors stimulating growing interest to them.

Usage of such automated models is most efficient for typical types of property for which cost critical parameters are known and statistically assessed. Based on that AVM tools are most efficient for mortgage credit valuation, securitization purposes, taxation, audit and credit risk level determination, etc. As utilization of AVM models usually does not include site visits of assets, their direct usage cannot be considered as compliant with requirements of EVS–2016 standards.

Developed by TEGoVA in 2004 system of property rating is the subject of Technical Document EVIP 7 «European Property and Market Rating: A Valuer's Guide». Initially rating tools

were developed by rating agencies for risk assessment purposes on capital markets. Later on they are also spread out to other sectors of economy like banking supervision and real estate.

The main purpose of TEGoVA rating, which got a name “Property and Market Rating” (PaM), is to assess the quality of real estate coming from middle-term period for value. It shows that PaM is oriented to foreseeable future.

PaM rating covers 4 property types: residential, retail, office, warehousing and distribution. General rating structure includes 10 levels from top to the low. Main rating criteria are divided to clauses and sub-clauses. Recommended weighted coefficients are given for 4 main groups of them: location, marketing, property characteristics and commercial parameters.

The last document of this “Blue Book” section – EVIP 8 is dedicated to the fair value determination in accordance to the IFRS 13 standard. This Technical Document supplement provisions of fair value assessment for financial reporting purposes given in the EVS 2 standard and EVGN 1 guidance notes.

Finally “Blue Book” of EVS–2016 standards includes description of TEGoVA’s minimum educational requirements for valuers and summary of recognition of qualifications of TEGoVA’s Recognised European Value and TEGoVA Residential Valuer statuses.

Conclusions. Summarizing analysis of standards EVS–2016 “Blue Book”, the following should be concluded.

By its content “Blue Book” is comprehensive highly structured document which includes not only valuation standards itself but also set of several supplemental documents including Guidance Notes and Technical Documents which detail certain provisions of the standards.

According to their structure and content European Valuation Standards EVS–2016 to greater extent in comparison with their previous edition EVS–2012 are oriented on the European Legislative and Normative Basis. Being a distinctive feature of the EVS–2016 standards this is underlined by including special chapter of “Blue Book” which describes main elements of interrelation between the European Valuation Standards and the European Legislation.

Important particular of such interrelation is its two-sided character when European legislative documents already contain several references to the European Valuation Standards. This also concerns documents of the European Central Bank. All this remarkably increase significance of the European Valuation Standards revealing the prospects of their growing utilization in national and international valuation practice.

References

1. European Valuation Standards EVS–2016. 8-th edition. TEGoVA. – Gillis nv/sa, 2016. – 370 p.
2. International Valuation Standards IVS–2013. Framework and Requirements. IVSC, 2013. – 47 p.
3. Regulation (EU) No. 575/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on prudential requirements for credit institutions and investment firms and amending Regulation (EU) No.648/2012.
4. Directive 2013/34/EU on the Annual Financial Statements, Consolidated financial Statements and Related Reports of Certain Types of Undertakings.
5. Directive 2014/17/EU of the European Parliament and of the Council on credit agreements for consumers relating to residential immovable property.
6. European Central Bank. Assets Quality Review. Manual. – ECB. March 2014.
7. Mizhnarodniy Biseness / Vergun V. A., Kredisov A. I., Stupnitsky A. I., Yakubovsky V. V. and others (in ukrainian).– K. VPC “Kievskiy Universitet”, 2009. – 623 p.

8. *Yakubovsky V. V.* Systemnyie Metody Menedzhmenta v mezhdunarodnom bisnese. – K.: Vyd-vo “Osvita”, 2014. – 735 p.
9. Vancouver Valuation Accord, March 2, 2007. – Vancouver, B C, Canada. – https://www.google.com.ua/?gws_rd=cr&ei=AZF8Uqz3JMW14AS_qoH4DA

УДК 341.231.14 : 341.17

КОНЦЕПЦІЯ «БЕЗПЕЧНОЇ ТРЕТЬОЇ КРАЇНИ» У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

THE CONCEPT OF “THIRD SAFE COUNTRY” IN THE EUROPEAN UNION LAW

КОНЦЕПЦИЯ «ТРЕТЬЕЙ БЕЗОПАСНОЙ СТРАНЫ» В ПРАВЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Мушак Н. Б.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Київського університету права НАН України, докторант кафедри європейського і порівняльного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

E-mail: natali_mushak@ukr.net

Mushak N.

PhD, Associate Professor, Kyiv University of Law of National Academy of Sciences of Ukraine, doctoral student of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

E-mail: natali_mushak@ukr.net

Мушак Н. Б.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права и сравнительного правоведения Киевского университета права НАН Украины, докторант Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: natali_mushak@ukr.net

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню концепції «безпечної третьої країни» у праві Європейського Союзу. Проаналізовано низку міжнародно-правових документів, які визначають зміст концепції «безпечної третьої країни».*

Надано визначення «безпечної третьої країни». Зокрема, безпечною третьою країною слід визначено країну, територію якої перетинала особа по дорозі до тієї держави, у якій вона клопоче про надання притулку, з можливістю такої особи клопотати про надання притулку і скористатися відповідними процедурами. По-суті, концепція «безпечної третьої країни» застосовується державами-членами ЄС лише в тих випадках, коли можна з упевненістю гарантувати, що іноземці зможуть використовувати справедливі процедури надання притулку на території, через яку вони проїхали, а також таким особам буде гарантовано ефективний захист їх правам.

Статтею також встановлено випадки застосування державами-членами ЄС даного поняття. Зокрема, їх компетентні органи впевнені в тому, що у відповідній третій країні: життя і свобода заявника не наражаються на небезпеку за ознакою раси, віросповідання, національності, належності до певної соціальної групи або політичних переконань; у державі дотримується принцип заборони висилання відповідно до Женевської конвенції про статус біженців 1951 р.; у країні застосовується принцип заборони на висилання в разі порушення права на незастосування тортур, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, передбаченого міжнародним правом; існує можливість клопотати про надання статусу біженця і, в разі надання такого статусу, отримувати захист відповідно до Женевської конвенції про статус біженців 1951 р.

Ключові слова: спільна імміграційна політик, угоди про реадмісію, безпечна третя країна, держави-члени ЄС, політика надання притулку.

Abstract. *The article investigates the concept of "safe third country" in the law of the European Union. The article analyzes a number of international legal instruments that define the content of the concept of "safe third country".*

The research provides the definition of "safe third country". In particular, the safe third country should be determined as the country whose territory a person is crossing through the territory of the state where such person is seeking for the asylum, with the ability of that person to apply for asylum and use proper and relevant procedures. In fact, the concept of "safe third country" is applied by the EU Member States only when it is safe to guarantee that foreigners will be able to use the fair asylum procedures on the territory through they passed, and such persons shall be provided the effective protection of their rights.

The article also determines the cases of the concept application by the EU Member States. In particular, the competent authorities of the EU Member States are confident that the third country the following aspects should be guaranteed: the life and liberty of the applicant are not at risk due to race, religion, nationality, membership to a particular social or political group; the principle of prohibition of expulsion under the Geneva Convention on the Status of Refugees, 1951 shall be observed; the principle of prohibition of expulsion in case of violation of the right to be subjected to torture, cruel, inhuman or degrading treatment envisaged by international law is been respected; there is the possibility to apply for a refugee status and to receive protection under the Geneva Convention on the Status of Refugees 1951.

Key words: *Common Immigration Policy, Readmission Agreements, Third Safe Country, EU Member States, Asylum Policy.*

Аннотация. *Статья посвящена исследованию концепции «безопасной третьей страны» в праве Европейского Союза. Проанализирован ряд международно-правовых документов, определяющих содержание концепции «безопасной третьей страны».*

Дано определение «безопасной третьей страны». В частности, безопасной третьей страной является страна, территорию которой пересекало лицо по дороге к тому государству, в котором она ходатайствует о предоставлении убежища, с возможностью такого лица ходатайствовать о предоставлении убежища и воспользоваться соответствующими процедурами. По сути, концепция «безопасной третьей страны» применяется государствами-членами ЕС лишь в тех случаях, когда можно с уверенностью гарантировать, что иностранцы смогут использовать справедливые процедуры предоставления убежища на территории, по которой они проехали, а также таким лицам будет гарантирована эффективная защита их правам.

Статьей также установлены случаи применения государствами-членами ЕС данного понятия. В частности, компетентные органы уверены в том, что в соответствующей третьей стране: жизнь и свобода заявителя не подвергаются опасности по признаку расы, вероисповедания, национальности, принадлежности к определенной социальной группе или политических убеждений; в государстве соблюдается принцип запрета высылки в соответствии с Женевской конвенции о статусе беженцев 1951 г.; в стране применяется принцип запрета на высылку в случае нарушения права на неприменение пыток, жестокого, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения, предусмотренного международным правом; существует возможность ходатайствовать о предоставлении статуса беженца и, в случае предоставления такого статуса, получить защиту в соответствии с Женевской конвенции о статусе беженцев 1951 г.

Ключевые слова: *общая иммиграционная политика, соглашения о реадмиссии, безопасная третья страна, государства-члены ЕС, политика предоставления убежища.*

Постановка проблеми. Важливою складовою спільної імміграційної політики Європейського Союзу у боротьбі з нелегальною імміграцією є угоди про реадмісію, укладені Європейським Союзом з третіми країнами, як правило, країнами транзиту та походження нелегальних іммігрантів. У доктрині та практиці міжнародного права під реадмісією розуміють взаємні зобов'язання держав, які закріплюються в міжнародних угодах, прийняти назад власних громадян, а також громадян третіх країн та осіб без громадянства, які незаконно прибули на територію однієї із договірних сторін, або після прибуття законно втратили підстави для легального там перебування [1, с. 380]. Угоди про реадмісію укладаються для спрощення передачі осіб, які вже не виконують умови в'їзду, перебування або проживання у відповідній державі]. Для ефективної реалізації угод про реадмісію ЄС укладає спеціальні документи, спрямовані на їх імплементацію. Йдеться про спеціальні угоди – (Statements – правові акти) про реадмісію іммігрантів. При цьому потрібно зазначити, що ЄС укладає такі угоди лише з т.зв. «безпечними третіми країнами».

Мета статті. Стаття має на меті дослідити зміст концепції «безпечної третьої країни»; її правове регулювання у Європейському Союзі; визначити переліки безпечних третіх країн у ЄС та його державах-членах; проаналізувати практику поширення концепції «безпечної третьої країни» у Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання аналізу та дослідження концепції «безпечної третьої країни» є предметом наукового інтересу як західних, так і вітчизняних вчених. Так, зміст концепції «безпечної третьої країни» детально досліджено у наукових працях С. Пірса, юридичну оцінку концепції «безпечної третьої країни» запропоновано С. Караньї, Дж. Паркін та Р. Фішером. У свою чергу, в українській науці європейського права лише у працях В. Муравйова, З. Макарухи, О. Стрельцової та А. Шендеровської приділена увага окремим аспектам концепції «безпечної третьої країни».

Виклад основного матеріалу дослідження. У Європі концепція безпечної третьої країни виникла у 90-х рр. у зв'язку з ухваленням Дублінської конвенції та розвитком політики надання притулку у державах-учасниках Шенгенського простору. В той період держави Шенгенського простору зіштовхнулися з великою кількістю клопотань, в результаті чого європейські держави почали проводити політику недопущення на свою територію нелегальних іммігрантів і відмови їм у наданні притулку. У той час, як заходи недопущення на свою територію спрямовані на те, щоб перешкодити доступу нелегальних іммігрантів на територію ЄС насамперед за допомогою візової політики, політика відмови у наданні притулку ґрунтується на визначенні «захисту в іншому місці» [5, с. 38]. Наріжним каменем цього поняття стала концепція «безпечної третьої країни» [6, с. 124].

Спочатку концепція «безпечної третьої країни» була закріплена в Дублінській конвенції 1990 року, яка надала державам-членам ЄС можливість «зберегти за собою право, відповідно до національних законів, направляти особу, яка клопоче про надання притулку, до третьої держави, дотримуючись при цьому положень Женевської конвенції про статус біженців 1950 р. та Протоколу 1967 р.» (ст. 3) [7]. В той же час, Дублінська конвенція передбачає, що всі її держави-учасниці є безпечними країнами, до яких можуть направлятися особи, які шукають притулок.

Таким чином, у розумінні Дублінської конвенції 1990 р. безпечною третьою країною є країна, у якій гарантується право громадян третіх країн клопотати про надання притулку. Крім того, кожна держава-член ЄС має можливість самостійно вирішувати, які ще країни вважати «третіми безпечними країнами».

Пізніше визначення «безпечної третьої країни» було передбачено у Директиві Ради ЄС 2005/85/ЄС від 01 грудня 2005 року про мінімальні стандарти процедур в державах - членах з надання та позбавлення статусу біженця [8]. Згідно з документом безпечною третьою країною слід вважати демократичну країну, у якій відсутні будь-які форми переслідування; тортури, або нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання; немає жодної загрози насильства та збройного конфлікту [8].

Більш широке значення дефініції «безпечної третьої країни» і її ознак міститься у Директиві Ради ЄС 2004/83 від 29 квітня 2004 р. про мінімальні стандарти для кваліфікації та статусу громадян третіх країн та осіб без громадянства як біженців чи осіб, які в інший спосіб потребують міжнародного захисту, а також зміст гарантованого захисту [9]. Документом встановлено, що особа підлягає процедурі реадмісії до третьої безпечної країни лише за умови, коли така країна гарантуватиме ефективний доступ цієї особи до захисту своїх прав (ст. 38).

Документом також передбачено, що держави-члени ЄС застосовують зазначене поняття лише у випадку, коли їх компетентні органи впевнені в тому, що у відповідній третій країні: життя і свобода заявника не наражаються на небезпеку за ознакою раси, віросповідання, національності, належності до певної соціальної групи або політичних переконань; у державі дотримується принцип заборони висилання відповідно до Женевської конвенції про статус біженців 1951 р.; у країні застосовується принцип заборони на висилання в разі порушення права на незастосування тортур, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, передбаченого міжнародним правом; існує можливість клопотати про надання статусу біженця і, в разі надання такого статусу, отримувати захист відповідно до Женевської конвенції про статус біженців 1951 р.

Що стосується національного законодавства України, то Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 р. також містить визначення «третьої безпечної країни» [10].

Відповідно до ст. 1 (п. 22) третя безпечна країна – це країна, в якій особа перебувала до прибуття в Україну, крім випадків транзитного проїзду через територію такої країни, і могла звернутися з клопотанням про визнання біженцем чи особою, яка потребує додаткового захисту [10].

При цьому третя безпечна країна має дотримуватися міжнародних стандартів з прав людини у сфері притулку, встановлених міжнародно-правовими актами універсального та регіонального характеру, включаючи норми про заборону тортур, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; дотримуватися міжнародних принципів стосовно захисту біженців, передбачених Конвенцією про статус біженців 1951 року і Протоколом щодо статусу біженців 1967 року, та стосовно осіб, які потребують додаткового захисту. До того ж, така країна має національне законодавство у сфері притулку та біженців і її відповідні державні органи визначають статус біженця та надають притулок. Врешті-решт, країна погоджується прийняти особу і забезпечити їй доступ до процедури визначення статусу біженця чи надання додаткового захисту.

Враховуючи вищезазначене, на нашу думку, безпечною третьою країною слід вважати державу, на території якої гарантуються наступні принципи:

- 1) життя та свобода іноземця, який клопоче про надання притулку, не наражаються на небезпеку за ознакою раси, віросповідання, національності, належності до певної соціальної групи або політичних переконань;

- 2) у державі дотримується принцип заборони висилання чи примусового повернення відповідно до Женевської конвенції про статус біженців 1951 р. та Протоколу 1967 р.;

3) у країні застосовується принцип заборони на висилання в разі порушення права на незастосування тортур, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, передбаченого міжнародним правом; існує можливість клопотати про надання статусу біженця і, в разі надання такого статусу, отримувати захист відповідно до Женевської конвенції про статус біженців 1951 р.;

4) у країні дотримується встановлена міжнародним правом заборона на примусове виселення іноземців, якщо їх життю загрожують тортури або інше жорстоке, нелюдське або таке, що принижує людську гідність поводження;

5) іноземець має можливість клопотати про надання статусу біженця і, в разі надання такого статусу, отримати захист відповідно до Женевської конвенції про статус біженців 1951 р.

Іншими словами, безпечною третьою країною слід вважати країну, територію якої перетинала особа по дорозі до тієї держави, у якій вона клопоче про надання притулку, з можливістю такої особи клопотати про надання притулку і скористатися відповідними процедурами. По-суті, концепцію «безпечної третьої країни» слід застосовувати державам-членам ЄС лише в тих випадках, коли можна з упевненістю гарантувати, що іноземці зможуть використовувати справедливі процедури надання притулку на території, через яку вони проїхали, а також таким особам буде гарантовано ефективний захист їх правам.

Для того, щоб допомогти державам-членам ЄС більш оперативніше і послідовніше обробляти заяви про надання притулку, Європейський Союз визначає загальний перелік безпечних третіх країн. Зокрема, повноваженнями у цій сфері наділена Комісія ЄС, яка щороку встановлює такий перелік. Так, у 2016 р. Комісією ЄС було перераховано треті країни, які є безпечними [11]. Серед них: Албанія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Чорногорія, Туреччина. Однак такий перелік не є вичерпний, оскільки Комісія ЄС може в майбутньому його розширювати.

Окрім загального переліку безпечних третіх країн, визначених ЄС, держави-члени ЄС самостійно встановлюють для себе власні національні переліки безпечних третіх країн. Наприклад, Австрія серед безпечних третіх країн у своєму національному переліку визнала Албанію, Боснію і Герцеговину, Македонію, Косово, Чорногорію, Сербію, держави ЄП, Швейцарію, Канаду, Австралію та Нову Зеландію; Бельгія – Албанію, Боснію і Герцеговину, Македонію, Косово, Чорногорію, Сербію та Індію; Франція – Албанію, Боснію і Герцеговину, Македонію, Чорногорію, Молдову, Бенін, Кабо-Верде, Гану, Маврикій, Сенегал, Танзанію, Вірменію, Грузію, Індію, Монголію; Німеччина – Боснію і Герцеговину, Македонію, Сербію, Гану та Сенегал [11].

Щодо визначення «безпечної третьої країни» також існують певні національні відмінності. Так, у Швейцарії, Бельгії, Данії, Норвегії хоча це поняття і застосовується, проте вважається розумним, якщо особа, яка має родинні чи інші зв'язки з відповідною країною, клопоче про притулок саме в ній, а не в тій країні, яку вона проїжджала транзитом. Правило безпечної третьої країни здебільшого не застосовується також у випадку простого транзиту шукача притулку через територію іншої держави. Наприклад, особа, яка перебувала у транзитній зоні аеропорту не вважається такою, що знаходилася на території іншої держави. Законодавство деяких країн встановлює термін, в межах якого перебування вважається транзитним. У Швейцарії – це до 20 днів, тоді як у Бельгії – до 3 місяців.

Що стосується України, Грузії та Білорусії, то більшість європейських країн не вважає їх безпечними третіми країнами. Це означає, що, якщо біженці з будь-якої іншої третьої країни, перетинали територію зазначених держав, то повернути таких біженців на територію останніх не можна.

07 липня 2016 року Комітет з питань громадянських свобод, правосуддя та внутрішніх справ (LIBE – Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs) – (КГСПВС) Європарламенту ухвалив рішення, згідно з яким загальний список безпечних третіх країн ЄС повинен у майбутньому замінити національні списки безпечних третіх країн протягом трирічного перехідного періоду [12].

На практиці дане рішення буде реалізовуватися наступним чином. Протягом трьох років, починаючи з 07 липня 2016 р., перш ніж національні списки зникнуть, держави-члени ЄС не матимуть права розглядати у якості безпечної третьої країни будь-яку країну, яка раніше була вилучена з загального переліку безпечних третіх країн, сформованих ЄС. Натомість, держави матимуть змогу запропонувати Комісії ЄС ті безпечні треті країни, що можуть бути додані до загального списку ЄС. У свою чергу, лише Комісія ЄС оцінюватиме, які країни повинні бути включені, видалені або тимчасово призупинена їх участь у загальному переліку третіх країн.

Таким чином, ЄС, визнавши Туреччину безпечною третьою країною, уклав з останньою відповідну угоду про повернення нелегальних іммігрантів на її територію.

Згідно з угодою Греція також має визнати Туреччину безпечною третьою країною походження мігрантів [13]. (Відповідно до Висновків Ради ЄС від 22 липня 2015 р. безпечними країнами походження мігрантів визнано Албанію, Боснію та Герцеговину, Македонію, Чорногорію, Сербію та Косово). У свою чергу, Туреччина бере на себе зобов'язання із реадмісії усіх біженців з Греції, починаючи з 20. 03. 2016 р., тобто з набрання чинності документу. Положення угоди передбачають повернення до Туреччини всіх нових нелегальних іммігрантів, які прибудуть до Греції та не подаватимуть там заяву на отримання притулку. Це стосується і тих біженців, заяву яких на отримання притулку в Греції буде відхилено. Туреччина також бере на себе зобов'язання надавати відповідний захист іммігрантам та біженцям відповідно до положень Женевської конвенції про біженців 1951 р.

Справа кожного біженця у Греції має бути розглянутою в індивідуальному порядку за прискореною процедурою.

Водночас в обмін на кожного сирійця, якого буде відправлено з Греції, ЄС забиратиме собі одного сирійця з Туреччини. На практиці це означає, що майже у всіх заявках на отримання статусу біженця в Греції може бути відмовлено з посиланням на те, що ці особи прибули із безпечної третьої країни – Туреччини.

Загалом, у Європейському Союзі прийматимуть не більше 72 тисяч сирійських біженців, яких буде перерозподілено серед усіх держав-членів ЄС [13].

Уклавши угоду з Європейським Союзом, Туреччина, у свою чергу, отримає від ЄС шість мільярдів євро. Відповідно до попередньої домовленості між ЄС та Туреччиною інші три мільярди євро будуть спрямовані виключно на потреби утримання біженців із Сирії, що перебувають у Туреччині. Зокрема, йдеться про спорудження шкіл, консультативну та іншу підтримку біженців, а також забезпечення їх необхідними товарами.

У рамках реалізації угоди між ЄС і Туреччиною 26 квітня 2016 р. 18 мігрантів на поромах вже були депортовані з грецького острова Лесбос до турецького міста Дікілі (13 осіб), та ще 5 з острова Хіос до міста Чешме. Загалом, починаючи з квітня до серпня 2016 р. близько 500 осіб було повернуто з Греції до Туреччини [11].

При цьому існують деякі складнощі, пов'язані з імплементацією угоди. Зокрема, мігранти, які приїжджають у Грецію з 20 березня 2016 р., мають бути зареєстровані і утримані у центрах для біженців до моменту розгляду їх заяв про надання притулку. Ті особи, яким буде відмовлено у наданні притулку, або ті, хто відповідної заяви не надає, мають повернутися до Туреччини. Однак через неефективність притулку з боку Греції, кількість таких клопотань лише зростає.

Невирішеною проблемою залишається також питання щодо забезпечення процедури надання притулку, зокрема наявність відповідного персоналу, суддів та перекладачів. До того ж, всі країни ЄС, за винятком Угорщини та Словаччини, готові прийняти сирійських мігрантів. Але для цього європейським країнам потрібно затвердити механізм легального прибуття біженців до Європи. Консенсусу наразі на рівні ЄС не досягнуто.

Висновки. Таким чином, серед ефективних засобів боротьби з нелегальними іммігрантами є ухвалення як Євросоюзом, так і його державами-членами, угод про реадмісію з третіми країнами. При цьому, держави укладають такі угоди самостійно, не перешкоджаючи тим самим Європейському Союзу укладати угоди у цій сфері з третіми країнами. Для реалізації угод про реадмісію Європейський Союз укладає спеціальні договори лише з тими третіми країнами, які ЄС визнаються безпечними. Зміст «безпечної третьої країни» розкривається крізь відповідні гарантії іноземцям, які мають право скористатися справедливими процедурами надання притулку на території тієї держави-члена ЄС, через яку вони проїхали, а також забезпечення таким особам належного ефективного захисту їх прав.

Список використаних джерел

1. Шендеровська А. В. Характеристика угоди про реадмісію осіб між Україною та ЄС та її виконання Україною. – Часопис Київського університету права 2013. – № 4. – С. 379–383.
2. Green paper on a community return policy on illegal residents /COM/2002/0175 final. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52002DC0175>
3. EU–Turkey statement, 18 March 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18-eu-turkey-statement>.
4. European Commission – Fact Sheet – EU–Turkey joint action plan, Brussels, 15 October 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5860_en.htm.
5. Vedsted-Hansen Jens. New Asylum Countries? Migration Control and Refugee Protection in an Enlarged European Union / Jens Vedsted-Hansen. – London, 2002. – 432 p.
6. Lassen Nina, Hughes Jane. Safe Third Country Policies in the European Countries / Nina Lassen, Jane Hughes. – Copenhagen, 1997: Harvard Human Rights Journal, 1996. – 271 p.
7. Конвенция, определяющая государство, ответственное за рассмотрение ходатайств о предоставлении убежища, поданных в одном из государств-членов Европейского сообщества, от 15. 07. 1990 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memo.ru/hr/refugees/sem7rus/Chapter19.htm>
8. Council Directive 2005/85/EC of 1 December 2005 on minimum standards on procedures in Member States for granting and withdrawing refugee status. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:326:0013:0034:EN:PDF>.
9. Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualifications and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted // Official Journal of the European Union, No L 304 of 30. 09. 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0083:en:HTML>

10. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08. 07. 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>
11. European Commission, 2016. An EU “Safe Countries of Origin”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-wedo/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/2_eu_safe_countries_of_origin_en.pdf.
12. Decision of the Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs, 7 July 2016”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/committees/en/libe/press-releases.html>.
13. Conclusions of the Council of the European Union “On Safe Countries of Origin” of 22 July 2015”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/committees/en/libe/press-releases.html>.

References

1. *Shenderovska A.* Description of the agreement on readmission between Ukraine and the EU and its implementation by Ukraine. - Journal of the Kiev University of Law 2013. – № 4. – С. 379–383.
2. Green paper on a community return policy on illegal residents /COM/2002/0175 final. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52002DC0175>
3. EU–Turkey statement, 18 March 2016. Available at: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18-eu-turkey-statement>
4. European Commission – Fact Sheet – EU–Turkey joint action plan, Brussels, 15 October 2015. Available at: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5860_en.htm
5. Vedsted-Hansen Jens. New Asylum Countries? Migration Control and Refugee Protection in an Enlarged European Union / Jens Vedsted-Hansen. – London, 2002. – 432 p.
6. Lassen Nina, Hughes Jane. Safe Third Country Policies in the European Countries / Nina Lassen, Jane Hughes. – Copenhagen, 1997: Harvard Human Rights Journal, 1996. – 271 p.
7. Convention that determines the state responsible for the asylum applications filled in one of the Member States of the European Community on 15 June 1990. Available at: <http://www.memo.ru/hr/refugees/sem7rus/Chapter19.htm>
8. Council Directive 2005/85/EC of 1 December 2005 on minimum standards on procedures in Member States for granting and withdrawing refugee status. – Available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:326:0013:0034:EN:PDF>
9. Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualifications and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted // Official Journal of the European Union, No L 304 of 30.09.2004. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0083:en:HTML>
10. Law of Ukraine "On Refugees and Persons who need the additional or temporary protection" on July 8, 2011. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>
11. European Commission, 2016. An EU “Safe Countries of Origin”. Available at: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/2_eu_safe_countries_of_origin_en.pdf
12. Decision of the Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs, 7 July 2016”. Available at: <http://www.europarl.europa.eu/committees/en/libe/press-releases.html>

13. Conclusions of the Council of the European Union “On Safe Countries of Origin” of 22 July 2015”. Available at: <http://www.europarl.europa.eu/committees/en/libe/press-releases.html>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЄВ

УДК 339.91

THINK TANKS ТА ІНСТИТУЦІЙНІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

THINK TANKS AND UKRAINIAN INSTITUTIONAL REFORMS

**THINK TANKS И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ РЕФОРМЫ
В УКРАИНЕ**

Stupnytskyy O. I.

PhD in Economics, Professor, Department of International Business of Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: a.stupnitsky@ukr.net

Ступницький О. І.

Кандидат економічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: a.stupnitsky@ukr.net

Ступницкий А. И.

Кандидат экономических наук, профессор кафедры международного бизнеса Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: a.stupnitsky@ukr.net

Abstract. *The purpose of this article is to analyze the particularities of activities of modern “Think Tanks” in the USA as non-governmental scientific research and information analytics organizations, which generate ideas and develop recommendations for national governmental and international institutions providing constructive dialogue on the solution of social, economic and political problems in the “state-business-society” link. They are creative research groups engaged in in-depth investigation of public policy issues and thanks to which it became possible to turn intellectual activity from an individual creative act into a collective effort to create new meanings. In Ukraine, the concept of a “Think Tank” is relatively new for representatives of the scientific community, who still create the majority of significant analytical and forecasting, and political and theoretical concepts. The lack of a full-fledged network of civil society institutions and a sufficient accessibility to media resources and sites for their promotion with the aim of influencing economic decision-making and political processes is associated with the lack of transparency in the activities of state establishment and the rejection of political elites still professing the principle of statism (concentration of economic controls and planning in the hands of a highly centralized government). Nowadays, the use of the symbiosis of the potential of the scientific community and the developments of Think Tanks, as analytical centers, is one of the critical conditions for institutional reforms in Ukraine, an effective domestic economic and foreign political strategy for the country’s development. Unfortunately, the process of realizing that the very modern Think Tanks are the means of social engineering in general and in political counseling in particular, and of the provision of independent political and socio-economic expertise, is slow and contradictory.*

Key words: *Think Tank, Brains Trust, institution, institutional reform, social engineering.*

Анотація. У статті аналізуються особливості діяльності сучасних аналітичних і девелоперських центрів США («Think Tanks») як недержавних науково-дослідних та інформаційно-аналітичних організацій, що генерують ідеї і розробляють рекомендації для національних урядових та міжнародних інститутів, забезпечуючи конструктивний діалог з рішення соціально-економічних та політичних проблем у ланцюгу «держава-бізнес-суспільство». Це креативні дослідницькі колективи для поглибленого розгляду питань публічної політики, завдяки яким стало можливим перетворення інтелектуальної діяльності із індивідуального творчого акту у колективну роботу по створенню нових засад. В Україні для представників наукового співтовариства, що створюють основну частину значущих аналітико-прогнозних і політико-теоретичних концепцій, поняття «Think Tank» є відносно новим. Відсутність повноцінної мережі інститутів громадянського суспільства і достатньої доступності до медійних ресурсів та прощадок для їх просування з метою впливу на практику прийняття економічних рішень і політичні процеси пов'язано із непрозорістю діяльності державного істеблішменту та відторгненням політичних еліт, що до цього часу додержуються принципу етатизму (верховенство держави). Сьогодні використання симбіозу потенціалу наукового співтовариства і розробок «Think Tank», як аналітичних центрів, є однією із найважливіших умов інституційних реформ в Україні, ефективної внутрішньоекономічної та зовнішньополітичної стратегії розвитку країни. Однак, на жаль, процес усвідомлення того, що саме сучасні «Think Tank» є засобом соціальної інженерії у цілому і політичного консультування зокрема, забезпечення незалежної політичної та соціально-економічної експертизи, відбувається повільно та суперечливо.

Ключові слова: Think Tank, Brains Trust, інститут, інституційна реформа, експертно-аналітичні центри, соціальна інженерія.

Аннотация. В предлагаемой статье анализируются особенности деятельности современных аналитических и девелоперских центров США («Think Tanks») как негосударственных научно-исследовательских и информационно-аналитических организаций, генерирующих идеи и разрабатывающих рекомендации для национальных правительственных и международных институтов, обеспечивающих конструктивный диалог по решению социально-экономических и политических проблем в звене «государство-бизнес-общество». Это креативные исследовательские коллективы, занимающиеся глубоким рассмотрением вопросов публичной политики и благодаря которым стало возможным превращение интеллектуальной деятельности из индивидуального творческого акта в коллективную работу по созданию новых смыслов. В Украине для представителей научного сообщества, по-прежнему создающих основную часть значимых аналитико-прогнозных и политико-теоретических концепций, понятие «Think Tank» является относительно новым. Отсутствие полноценной сети институтов гражданского общества и достаточной доступности к медийным ресурсам и площадкам для их продвижения с целью оказания воздействия на практику принятия экономических решений и политических процессы сопряжено с непрозрачностью деятельности государственного истеблишмента и отторжением политических элит, по-прежнему исповедующих принцип этатизма (господства государства). Сегодня использование симбиоза потенциала научного сообщества и разработок Think Tanks, как аналитических центров, одно из важнейших условий институциональных реформ в Украине, эффективной внутриэкономической и внешнеполитической стратегии развития страны. К сожалению, процесс осознания того, что именно современные Think Tanks являются средством социальной инженерии в целом и политического консультирования в частности, обеспечения неза-

висимой политической и социально-экономической экспертизы, происходит медленно и противоречиво.

Ключевые слова: *Think Tank, Brains Trust, институт, институциональная реформа, экспертно-аналитические центры, социальная инженерия.*

The current problem. Today, in Ukraine, which forms part of a complex, interdependent and informationally saturated world, state structures and politicians are facing the problem of attracting expert knowledge to the development of state decisions, since they must take into account the multitude of political interests of various social groups when formulating domestic and foreign policies. Ukrainian politicians and state institutions are increasingly feeling the need for prompt, systematic and objective information about the world and society, on how effective their course is, what are the possible alternatives, the likely costs and consequences. In the leading industrial countries and, especially in the United States, the so-called Think Tanks have been of a great importance in the development of domestic and foreign policies for a long time. The level of their effectiveness depends, firstly, on the level of development of democratic institutions, market relations and civil society, since the nature of their activities implies the possibility of free expression of ideas, scientific approaches, concepts and proposals.

The aim of the article is to analyze the experience and peculiarities of the US Think Tanks activities in the context of possibilities of their use in the practice of institutional reforms in Ukraine.

Analysis of the latest publications. Quite a lot of foreign and domestic scientists investigate Think Tanks. The American school is represented by D. Smith, D. Abelson, R. Haass [*Abelson*, 2002a], E. Rich, D. Stone, E. Johnson, J. McGann, who have been engaged in this problematics for quite some time. Among the foreign publications of the CIS countries should be mentioned such authors as A. Balayan [*Balayan, Sungurov*, 2016], L. Bogatyreva [*Bogatyreva, Fillipov*, 2016], E. Kamshibaev [*Kamshibaev*, 2012], N. Medushevskiy [*Medushevskiy*, 2011], A. Sungurov [*Sungurov*, 2015]. In Ukraine, V. Granovsky, Y. Kolomiets [*Kolomiets*, 2014], I. Petrenko [*Petrenko*, 2015], L. Chernyavskaya, N. Shernova [*Shernova*, 2013] and others, analyze the specific aspects of Think Tanks activity. Most researchers analyze the peculiarities of the formation and development of Think Tanks, their typology, the practice of their activities depending on the specifics of national legislation, the features and differences between Think Tanks and other organizations. However, the justification for the special role of Think Tanks in the process of implementing of institutional reforms in new market-oriented countries (in particular, Ukraine) is not sufficiently reflected.

The important research results. In the context of increasing competition in the intellectual services market, Think Tanks create their own specific niche. Thus, the American researcher *Richard Haass* defines Think Tanks as an independent analytical institute of “objective knowledge”, which operates for the joint research of academic organizations and the sphere of state power [*Haass*, 2005: 29; 10]. *Donald Abelson* treats Think Tanks as a non-profit, non-partisan research institute whose goal is to develop mechanisms for influencing public opinion and state policy [*Abelson*, 2002b: 8; 12].

According to the systematization criteria adopted in the United States (the time of creation, the mission, the specialization of activity and the way of the structural organization, the specific nature of interaction with the government), there are five stages in the formation and development of Think Tanks:

1) analytical structures focused on the military-industrial complex (first half of the 20th century);

2) organizations associated with the research on the problems of the future (60th of the XX century);

3) public institutions of the advocate type, specializing in protecting the interests of civil society;

4) analytical centers of local orientation (institutes of urban studies and regional development);

5) networking virtual communities of highly skilled specialists in social development issues [McGann, 2011].

The latter are considered the Think Tanks of the “fifth” generation, and are virtual expert networks that dynamically review strategic issues in real time, do not have restrictions on the number of experts and areas of activity. The most famous ones are international organizations such as Technet, Volunteers in *Technical Assistance and One World*.

In the “state-business-civil society” chain, Think Tanks are subdivided into the following forms of positioning: non-governmental, governmental, independent university research centers, commercial, independent non-for-profit organizations of public policy [Ladi, 2005: 22].

The distinctive features of the Think Tanks’ activities are:

- high level of competence of the expert “team” – of scientists and specialists in a certain field of knowledge with their subsequent practical application;
- independent choice of research topics and the possibility of their results’ impact on the political process in the context of parity of interaction with governmental, commercial and non-for-profit structures;
- search for vectors of advanced social development and political technologies (including anti-crisis ones);
- continuous updating and improvement of the methodological arsenal of social sciences.

The spectrum of Think Tanks’ intelligent “products” is quite wide – from contract researches related to the implementation of orders of state and government agencies, commercial and non-for-profit organizations, to “legal” expert assessments of certain conflict issues of public life and ready studies for orders of individual political forces [Lindquist, 1997].

Being public institutions that intentionally set themselves the task of social engineering, Think Tanks advise on state and corporate contracts in the field of assessing the possible socio-economic consequences of political decisions, and their intellectual products are practical economic research, political expertise, and fundamental theoretical works. In fact, Think Tanks act as, on the one hand, generators of ideas, analysts of alternatives and forecasts (which are based on certain ideas about desired socio-economic and political outcomes), on the other hand, moderators of public communication, designers of specific legislative or executive decisions and lobbyists of general publicly expressed interests. Therefore, Think Tanks are considered to be the “fifth power” (after the legislative, executive, judicial and media) [Dunn, 1996].

About a third of all Think Tanks existing in the world today are concentrated in the US, which are the largest actors and have a quite long history of formation and development. Over the period from the first “Brains Trust” group of professors advisers that contributed to the victory of F. Roosevelt in the presidential elections of 1932 to this day, there have been formed several generations of Think Tanks. Thus, everything began with the formation of research centers within the largest universities of the country (for example, the *Brookings Institution*, 1916), which were then gradually transformed into separate institutions of civil society. Historically, many American Think Tanks were created to solve very specific problems, that is, they had a mono-problem nature of activity (*RAND Corporation*, 1946). However, over time, the range of issues falling under their competence increased, and, at the moment, all major Think Tanks work

in ten or sometimes even more longer-term strategic directions (*CSIS, PIIE, WWICS, Cato Institute, Heritage Foundation, American Enterprise Institute, Reform Institute*).

Government Think Tanks are concentrated in the field of security and defense (*Institute for National Strategic Studies, Institute for Homeland Security Studies, Center for Technology and National Security Policy, The MITRE Corporation, The Institute for Defense Analyzes*). At the same time, the US federal budget finances about 30 large Think Tanks, which operate under the general name of the *Federally Funded Research and Development Centers (FFRDCs)*. However, most Think Tanks in the US usually receive funding from private investors, which gives them the status of independence in discussing controversial issues and non-engagement in relation to government policy guidelines and a general government course [*Bubnova, 2017*].

In the last decade, the activities of all American Think Tanks have several common development trends. The first one is the shift of their orientation to informational and analytical (it is conducted at the preparatory stage, and the final product is proposals and conclusions for solving problems arising in various spheres of society), and advisory spheres. The latter, usually, has a commercial nature and always has an addressee, and the executed order is considered to be exclusively a scenario of future events or an action program aimed at solving the problem.

Another common trend for the US Think Tanks today is the shift in the orientation of activity from an exclusively analytical work towards a direct assistance in solving a number of problems that often belong to the social policy sphere. This is a new level of ensuring the fairness of American democratic processes, improving the quality and effectiveness of public discussions, continuous and uninterrupted monitoring of socio-economic and political processes in American society, improving the work of scientific research institutions.

Finally, an entirely new trend of intellectual globalization in the 2000s was the participation of the US Think Tanks in non-national think tanks, which act in a form of regional and global networked associations with the following functions:

- a) mutual researches;
- b) information exchange;
- c) creation of collective resources;
- d) thematic division of labor;
- e) development of ideological and political positions on various issues using the Internet and relevant network platforms for the implementation of strategic programs and the promotion of supranational projects.

The specificity of the European “Brains Trusts” is their focus on the preparation of research materials for regularly held roundtables, since in modern European politics many issues can be solved only through the discussion and subsequent agreement of the representatives of EU states [*Akopyan, 2010*].

The situation is different in the US. An important component of the US Think Tanks’ activities is their focus on the practical applicability of research results. They, in fact, “form bridges” between science and practice, generate thoughts and ideas not in the form of abstract theorizing, but in the form of project counseling, where the strategic and current management of real state policy receive accompanying consultations within the same project rather than ideological paradigm. And the fundamental nature of developments always has an applied value. It is no accident that the main motto of the *Brookings Institution* is “Building bridges between academic science and public policy”.

For example, in the US, Think Tanks’ additional influence on real politics is provided by the widespread practice of “revolving doors”: the transition of leading experts from Think Tanks to the government apparatus and back to science. This corresponds to the social constructivist ap-

proach, according to which in the process of constant communication the state and Think Tanks mutually form (constitute) each other's identities in the political and academic spaces ("civil servant is a representative of the scientific sphere") [Makarychev, 2015].

An example of the cooperation between Think Tanks and government agencies in the United States is the invitation of Think Tanks analysts to the presidential "team" to receive posts in government offices. Thus, *Jimmy Carter* after winning the presidential election in 1976, offered work in the administration to many employees of the *Brookings Institution* and the *Council for international relations*. When *Ronald Reagan* joined the White House, he attracted more than 150 experts from the *Heritage Foundation*, *Hoover Institution on War, Revolution and Peace*, *American Enterprise Institute* to public offices. *Henry Kissinger*, *Madeleine Albright*, *Condoleezza Rice* came to the position of the Secretary of State from the scientific circles, *Rose Gottemoeller*, from the *Carnegie Endowment for International Peace*, was appointed Deputy Secretary of State for Arms Control, three of the five Assistant Secretaries of State were invited to this a post from Think Tanks and other analytical centers. As for Ukraine, during the administration of five presidents in the country there were practically no rational attempts to build "independent teams" from representatives of Think Tanks with the rights and authority to make nationwide decisions and implement specific macroeconomic programs and projects.

Realizing that quality political analysis is the result of joint intellectual interdisciplinary creativity, as well as the limited and fragmented nature of traditional expert studies for the development of promising solutions, American Think Tanks increasingly use the technology of informal communications ("second track of diplomacy"). This makes it possible to bring ideas, sometimes contradictory to special interest groups and single-issues groups to the broad population strata.

In the US, the public policy sphere could be institutionalized as a stable and basic platform for developing legislative and executive decisions thanks to the very "strategic diversification" of the functional areas of the research portfolios of Think Tanks projects. This diversification also helps Think Tanks to maintain the optimal balance between scientific and practical in the system of making and implementing political decisions.

Today, the genesis of the US Think Tanks has made a change in the very concept of "counseling", putting its consultations into a separate field of activity. Instead of the narrative content of analytical reports, political populism in the form of "reportage-journalistic" rhetoric, public interpretation of information using the methods of articulation of binding tendencies, Think Tanks offer a fundamentally new concept – scenario forecasting, specific technologies of organizational design, strategic planning, instrumental engineering for operational intervention, image-making and brand building.

The consulting segment forms its own level of relations of complex intersectoral management and interaction as an external communicator to determine the balance of interests between the public (state) and corporate spheres. In the US, Think Tanks widely use classical models of theories of state, information and communication management, theories of systems and transactional costs, theories of behaviorism and public choice for solving individual particular problems. In addition, they use the methods of "issues management". They develop strategic solutions to specific issues or make preventive forecasting of potential risks associated with them in the legislative field.

In recent years, in the US, Think Tanks are actively introducing a so-called "balance" concept of consulting (symbiosis of information, analytical and communicative functions), instead of a comprehensive one. At the same time, the duration of the stages of the consulting cycle – formulation of the terms of reference, definition of subjects and forms of cooperation, structuring of tasks, making a strategy of activities and definition of tactics – is justified by the foresight

technology. The latter presupposes a preventive definition of the directions of the society development and the formation of priorities for technological, economic and social growth. In fact, this is a synthesis of planning, targeting, and forecasting methods, aimed at uniting the efforts of the state, business, public organizations and the scientific community in the questions of definition of the development priorities.

The consultative content of the analytical summaries offered by US Think Tanks includes (as opposed to the limitations of traditional expert studies) preliminary study of the audience, its segmenting as a target, positioning relatively to each segment and generating message content and optional solutions for each addressee. They use the technologies of the deliberation process of communication – global consultations in the field of public policy with open and programmable content, initiation of “public dialogue projects”, making the ranking of importance of preferences, programming of research orders for a specific legislative or executive decision. The work of Think Tanks analysts is based on the form of project recommendations and their specifically targeted character (presentation strategy). They contain the processes of designing the subject and the practice of their implementation, a conventional communication strategy, and optimization of the sources of financing for the recommendations that are being implemented.

In this regard, it should be noted that in many countries of the world, including Ukraine, there is a significant lack of experience in writing qualitative and effective analytical reports and, as a result, the weakness of the conclusions and recommendations resulting from them. The lack of the necessary skills of drawing up consulting texts, and not the presentation of simple analysts, unfortunately, characterizes many national Think Tanks.

The experience accumulated by the US Think Tanks as a unique link in the sphere of interaction between the state and civil society can and should be used in Ukraine in the process of institutional reform of the structure-forming components of the entire vertical of power.

Today, based on modern concepts of institutional development, the stages of structural institutional reforms in Ukraine can, with a certain historical convention of periodization, be divided as follows: “institutional vacuum” [Domazet, 2010; Yerznkyan, Gassner 2010] of the first half of the 1990s, “institutional nihilism” [Draskovic, Draskovic, 2012] in the second half of the 90s., and “institutional constructivism” [Petrenko, 2011; Glazev, Naumov, 2012; Naumov, Benua, 2012] of the first two decades of the 21st century.

The “institutional vacuum” period in Ukraine was characterized, firstly, by the ruling “elites” lacking motivation to search for mechanisms for selecting alternative and effective institutions in an undeveloped market environment. Secondly, by the destructivism and mutation of the “old” institutional structures, which were based on the erroneous principles of potential institutions selection. Thirdly, by the atrophy of forms of institutional “transplantation” in conditions of low efficiency of the technologies used.

The peculiarities of the period of “institutional nihilism” was that, on one hand, the ruling elite did not accept and blocked real institutional changes (and sometimes acting directly in anti-institutional and anti-constitutional ways), based on a mercenary motivation of the alleged promotion of “quasi-institutional modernization” of the transition economy. On the other hand, the process of national centralization of the opportunities for unpunished appropriation of rent by interested groups of people and the informal distribution of executive centers of power (“pyramids” and “schemes” for enriching the state-political elite and financial-industrial groups) intensified. In fact, institutional changes in Ukraine were linked with scenarios of splicing financial and oligarchic clans with governmental institutions.

The transition to “institutional constructivism” in Ukraine coincided with the tenth anniversary of the “long cycle” of the nationwide system of pseudo-market discussions, the collapse of social values and the high ratio of “political fatigue” of society from total discrepancies

between rhetoric and real reforms. In general, as the logic of neo-liberal market and institutional reforms presupposes, the current process of Ukraine's development should be considered taking into account the laws of the theory of long-wave dynamics. Thus, according to the theory of synchronization and periodization of political cycles (modern political cycles in the United States last for 8 years, in the UK – 10 years), Ukraine today gravitates toward the European political space – the “independence revolution” (1991), the orange revolution” (2004) and the “revolution of dignity” (2014) and have a periodicity of about a decade.

The genesis of bureaucracy in Ukraine is not a historical phenomenon, since this phenomenon is typical for countries that have embarked on a path to market transformation; therefore, the transition from institutional monism to institutional pluralism is extremely painful and mostly unsystematic. An analysis of the dynamics of the institutional state that has developed in Ukraine over the past few years indicates a systemic crisis – the dysfunction of public administration, which lies at the following.

First, the opportunities for accelerated economic development in Ukraine turned up to be largely exhausted under the conditions of uncertain economic policy priorities in the context of the choice between monetary and budgetary (fiscal) instruments. In fact, the entire anti-inflationary policy of the Government during the last decade boils down to the fact that the fight against inflation has turned into a fight... against money by all available means. While most European banks finance business at 0.5% per annum (Japanese companies receive money for 10 years at 0.01%!), Ukrainian businesses have to borrow at a rate of 30-40% per annum. The US Federal Reserve System accelerated the third round of the quantitative easing program (QE3), in which the participants of the financial market sold government and mortgage bonds at \$ 85 billion a month, the key goal of which was to reduce unemployment. In Japan, the monetary policy is the basis of “abonomics” (the economic policy of Prime Minister Shinzo Abe), providing the “pumping” of the economy with long and cheap money.

Secondly, the attempts to implement institutional transformations due to the rigidity of state regulation led to a reduction in the “economies of scale” effect for economic incentives, replaced by administrative ones (and this, in turn, leads to the conservation of even existing imperfect specialized and public institutions). It is estimated that an increase in the quality of basic state institutions by only one point (on the 10-point scale of the Vienna Institute of Management IMD rating) ensures an annual increase in GDP growth rates of at least 0.31% (other things being equal). It is a significant effect, given that the gap between Ukraine and developed countries in this indicator is 4-5 points. At the same time, the amount of losses from insufficient level of competition (the potential economic effect of implementing institutional measures aimed at its development) reaches, by some estimates, 2.5% of GDP. [Yasin, Akindinova, 2013: 32].

Today there are about 7 thousand Think Tanks in more than 170 countries, more than 30% of them are in the USA. In Ukraine, about 100 analytical centers have been officially registered, with the first five being the Ukrainian Center for Economic and Political Studies named after A. Rozumkov, the NGO “Ukrainian Forum”, the Center for Political and Legal Reforms, the Institute of Global Strategies, the International Center for Advanced Studies. In 2017, according to the Think Tanks World Ranking “*The Global Go To Think Tanks Report*” held annually by the University of Pennsylvania (USA), the Ukrainian Center for Economic and Political Studies named after A. Razumkov took position No. 29 [7].

However, the historical peculiarity of the formation and development of Think Tanks in Ukraine is that they were not created from scratch, but changed, growing from the depths of already existing structures serving the state policy. And although domestic Think Tanks have significant intellectual potential, the main reasons for their inefficient operation today are:

- weak mobility of the structure and simplified market strategy (they are more concerned with commercial interest than with the formation of an appropriate branch of their professional activities);
 - lack of project management that would allow to bring analytical studies to the commercially acceptable form of the product, as well as new promising concepts, fundamentally new positions in the intellectual market;
 - lack of skills and experience of the implementation of a targeted deliberating process and the formation of a public policy area, preferring to participate in shadow state and corporate orders;
 - lack of knowledge to use the latest models and technologies of consulting when preparing analytical texts and formulating recommendations for their projects, which significantly reduces the practicality of their research;
 - lack of presentation strategies to promote their intellectual products, monitor the results and the professional level of institutional orders.

In this regard, on the part of the state, their inefficiency is related to the lack of a legislative basis to finance external consultations on a contract basis (the corresponding items of expenditure in the state budget).

From the side of civil society, Think Tanks are perceived as vehicles of a state policy, which society does not trust, and consequently, they do not receive adequate support for the proposed projects.

On the part of corporations, there is a lack of understanding of the ability to solve their current and practical tasks of an intellectual profile through external consulting on a contract with Think Tanks.

The international recognition of Think Tanks as “growth centers” is based on a unique symbiosis of permanent interdisciplinary scientific thinking and mechanisms for improving the policy-making process as a unifying link between authority and knowledge. Today in Ukraine, the interaction between Think Tanks and public authorities is irregular and limited to the involvement of individual experts to participate in the work of advisory bodies and the development of separate documents. Without the necessary potential to influence politicians, Think Tanks and academics mainly use a different segment – corporate and intra-party orders, mechanisms for corporate and party lobbying for the indirect transfer of their developments to the highest echelons of power.

As for the educational institutions and the competent part of the humanitarian scientific community in Ukraine, firstly, the majority of scientific schools have been destroyed, since a significant number of scientists and practitioners emigrated – a “demographic failure” arose in the country’s scientific and pedagogical potential. Secondly, under the conditions of chronic underfunding, the development of most promising areas has been “frozen”, while a significant part of the fundamental research has been eliminated at all. Third, science began to be actively replaced by all sorts of charlatan “academies” and institutions of “extrasensory perception” with pseudoscientific, paranormal and cult popular publications, etc.

Therefore, in today’s Ukraine, the scientific community of economists is divided into two categories. The first is the one that performs the social order of power, “evidentially” predicts the scenario, and then, again “evidentially”, explains why everything occurred the other way around. The second one professionally criticizes the inconsistent, amateur approach to the basic principles of “market fundamentalism”, the illusions of “market institutionalization” (the rhetoric of reforms, instead of real reforms), competently offers market tools and mechanisms, but their proposals regularly stay in the “settler” of presidential administrations, government institutions and organizations.

As for the nearest perspective of Think Tanks' activities in Ukraine, although the crisis creates conditions and an impetus for their expansion, development will have a sectoral nature. Thus, for example, there is a project of several large inter-bank associations creating two Think Tanks to influence the state's financial policy. In the sphere of education and strategic studies, there is no reason to speak about serious prospects yet – Ukraine lacks financial resources for this. The danger is different. The trajectory of the development of Ukrainian companies in the field of media indicates what, perhaps, the Ukrainian Think Tanks may face, namely, media companies could not create either independent radio or television, nor effective legislation protecting the independence of editorial policy.

What advantages can Ukraine get from the possibility of using the positive experience of the US Think Tanks?

Firstly, Think Tanks do not pretend to be a power structure, but the extensive research activity reveals broad horizons for understanding the underlying nature of political processes, the direct communication of which to the interested and thinking part of society is often necessary. Meanwhile, in the process of severing public policy in Ukraine from the state administrative, party and corporate ones, a separate area of “expert knowledge” of Think Tanks, based on the “mission statement”, is being formed. At the same time, on one hand, the link “politician – expert consultant” turns into an effective and absolutely necessary component of a successful public policy, and therefore, of the state policy as a whole. On the other hand, in the sphere of development and application of intelligence to private structures of civil society (corporations), Think Tanks act as the main instrument of public activity (legislative and executive decisions, public-private partnerships, corporate projects).

Secondly, Think Tanks are not the subject of reforms, changes or transformations in society, but their agent, along with other participants. Their role of a generator of ideas, a presenter of research results, a moderator of communication in public policy and an adviser to institutional policy does not give them the right to manipulation of public consciousness or any preferential influence on certain segments of the audience. The main audience of Think Tanks are state officials – high-ranking politicians, and not the people as a whole, and therefore their active political activity (through independent implementation of proposed projects) does not “outweigh” the internal research activities of Think Tanks.

Thirdly, Think Tanks' activities are based on the concept of “key to success”, which consists in the ability to find a balance between scientific activity and an active public position. The point is that Think Tanks do not work with the mass consciousness, using the state as an instrument for promoting some ideology, but with the communicative process in the state, seriously and largely-deploying and supporting a particular sphere – public policy.

Fourth, the advantage of Think Tanks' activities is the transformation of any analytical material into a final advisory product that can not only be delivered directly to the customer, but also deserves to be published in open sources or presented during meetings with representatives of parliament (Verkhovna Rada) – depending on research topics.

Fifth, the results of Think Tanks' research can be transformed into independent journalistic works, which in the future can become part of their own presentation strategy with great public resonance and criticism. The latter in turn helps to adjust certain aspects of Think Tanks' activities, to effectively monitor the attitude towards their activities in the media, and this, in turn, allows for more efficient planning of the directions of work and its further improvement.

Conclusions. Modern Ukrainian capitalism requires a careful special scientific research – as a unique phenomenon, which has no analogues in economic history. Looking retrospectively today at the process of restoration of capitalism in Ukraine during 27 years of independence, we can state that Ukraine has always been a “project” state and the peculiarity of the current Ukrain-

ian situation is the fact that only the future will confirm how Ukrainian elites are ready to seek consensus with the social community on the basis of long-term mutual interests. Economy of the XXI century. requires multi-aspectual and multi-vector interactions of a multitude of subjects in the conditions of their independence, responsibility and civil self-organization. The latter should be based on changing the model “the state takes a tribute from society” (the second model of M. Olson) to the model “the state serves society” (the first model of M. Olson).

The level of perception of institutional reforms is measured by the behavior of people, and not by simple facts of state changing the “game rules” and laws. Therefore, the realization that the practical efficiency of Think Tanks’ activities in the US is based primarily on the concept of close relationship of intellectual resources with the quality of the state policy in the research (and especially academic) sector, the recognition the state needs a free search for ideas by the university community at the individual scientific centers and private experts level, will be extremely useful for the Ukrainian authorities. It is thanks to two factors – a consistent state policy and a private initiative stimulated by the state – that the US has formed a well-developed Think Tanks network that allows the government, by accumulating scientific and intellectual resources, to successfully meet the challenges of a long-term domestic and foreign policy.

References

1. *Abelson D.* (2002a) Do think tanks matter? Assessing the impact of public policy institutes. Kingston and Montreal: McGill–Queen’s university press.
2. *Abelson D.* (2002b) Think tanks and U.S. Foreign Policy: as historical view, <<http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpe/pj73abelson.htm>>
3. *Akopyan O.* (2010) Vedushchie mirovye fabriki mysli segodnya: novye smysly na sluzhbe gosudarstva [Well-know international modern think tanks: new concepts serving for government]. Tsentr gumanitarnykh tekhnologiy, <<http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2010/2760>>
4. *Balayan A, Sungurov A.* (2016) *Fabriki vysli i ekspertnye soobshchestva* [Think tanks and expert associations]. St.Peterburg: Aleteyya.
5. *Bogatyreva L., Fillipov V.* (2016) *Analiticheskie tsenry vchera i segodny* [Analitical centers yesterday and today]. Moskva: Lenand.
6. *Bubnova N.* (2017) “Mozgovye tsenry” kak aktor sovremennoi politiki [“Think tanks” as an actor of modern policy], *Comparative Politics Russia* 3: 8–19.
7. *2017 Global Go To Think Tank Index Report. Think Tanks and Civil Societies Program (2018)*, University of Pennsylvania, January, <<http://gotothinktank.com/2015-global-go-to-think-tank-index-report/>>
8. *Domazet T.* (2010) *Facing the Future of Economic Policy-Causes of the Crisis from the Political Economy Point of View. Facing the Future of South East Europe*. Croatian Institute of Finance and Accounting, Zagreb.
9. *Draskovic V. Draskovic M.* (2012) Institutional Nihilism as a Basis for Anti-/Development Policy. *Montenegrin Journal of Economics* 8 (1): 110–136.
10. *Dunn W.* (1996) A Look Inside think tanks, <<http://www.cipe.org/e21/dune21.html>>
11. *Glazev S., Naumov E.* (2012) Intellektualnaya ekonomika v teorii i praktike institutsionalnogo konstruktivizma [Intellectual economy in theory and practice of institutional constructivism], *Sbornic nauchnykh trudov*. 24: 34–38.
12. *Haass R.* (2002) Think tanks and U.S. Foreign Policy: A Policy-Marcés Perspective. *A Policy-Maker’s Perspective*, <<http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpe/pj73haass.htm>>
13. *Haass R.* (2005) *The Opportunity: America’s moment history’s course*. New York: Public affairs.

14. Kamshibaev E. (2012) *Intellektualnyy kanital. Kontseptsii, metody i analiz* [Intellectual capital. Conceptions, methods and analysis]. Izd-vo: Kniga po Trebovaniyu.
15. Kolomiets Y. (2014) Analysis of the global practice of think tanks in the informational and analytical support of public authorities, *Efficacy public administration*. Collection of scientific works 40, <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe>
16. Ladi S. (2005) *Globalisation, policy transfer and policy research institutes*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
17. Lindquist E. A. (1997) Beyond the myth: new challenges for think tanks, <<http://www.nira.go.jp/publ/review/97autumn/alind.htm>>
18. Makarychev A. (2015) Gosudarstva, ekspertnye soobshchestva i rezhimy znaniya-vlasti [Governments, expert associations and regimes of knowledge-power], *Politicheskaya Nauka* 5: 16-26.
19. McGann J. (2011) *Global Think Tanks: Policy networks and Governance*. Routledge.
20. Medushevskiy N. (2011) *Fabriki mysli. Amerikanskaya model i podkhody k ee adaptatsii za predelami USA* [Think tanks. American model and its out-of-the-US adaptation methods]. Moskva: LAP Lambert Academic Publishing.
21. Naumov E., Benua A. (2012) Ustoychivoe rasvitiye i teoriya institutsionalnogo konstruktivizma [Sustainable development and the theory of institutional constructivism], *Mezhdunarodnyy elektronnyy zhurnal*. Ustoychivoe razvinie: nauka i praktika 2 (9), <<http://www.yrazvitie.ru>>
22. Petrenko I. (2015) “Fabryky dumok” yak instrument zastosuvannya intelektu do vyrishennya skladnykh suspilno-politychnykh problem [“Think tanks” as an instrument for use of intelligence for complex social and political problems solution], *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka*, Ser. Filosofiya/Politologiya 1 (119): 121–124.
23. Petrenko V. (2011) Konstruktivizm kak novay paradigma v nauke o cheloveke, [Constructivism as a new paradigm of human science], *Voprosy filosofii* 6: 31–36.
24. Shernova N. (2013) Fabryka dumok v Ukraini yak skladova formuvannya zovnishnopolitychnogo kursu krainy [Think tanks in Ukraine as a component of country’s foreign policy], <<http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2241>>
25. Sungurov A. (2015) Kak vznikayut politicheskie innovatsii. “Fabriki mysli” i drugie instituty-mediatory [How the political innovation appear. “Think tanks” and other mediator institutions]. Moskva: ROSPEN.
26. Yasin E., Akindinova N., Yakobson L, Yakovlev A. (2013) Sostoitsya li novaya model ekonomicheskogo rosta v Rossii? [Will the new economic growth model perform in Russia?] *XIV Aprelskaya mezhd. nauch. konf. po problemam razvitiya ekonomiki i obshchestva*; Nats. issledov. un-t “Vysshaya shkola ekonomiki” Moskva, 2–5 aprelya 2013 g. Moskva: ID Vysshaya shkola ekonomiki.
27. Yerznkyan B., Gassner L. (2010) Ethics in the Different Types of Economy, Theory and Practice of *Institutional Reforms in Russia*. Collection of scientific works ed. by B. Yerznkyan 17. Moscow: CEMI Russian Academy of Sciences.

УДК 658:004.738.5 (477)

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ГЕНЕЗИС СВІТОВОГО ЕЛЕКТРОННОГО БІЗНЕСУ

ECONOMIC SITUATION AND GENESIS OF THE WORLD ELECTRONIC BUSINESS

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ГЕНЕЗИС МИРОВОГО ЭЛЕКТРОННОГО БИЗНЕСА

Поліванов В. Є.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету. E-mail: polivanov@i.ua

Дмитрієва Н. О.

Старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин Університету «КРОК». E-mail: ndmitrik@ukr.net

Polivanov V. E.

PhD (Economics), Associate Professor of the Department of economic theory and competition policy of Kyiv National Trade Economic University. E-mail: polivanov@i.ua

Dmytriyeva N. O.

Senior lecturer Faculty of International Relations “KROK” University. E-mail: ndmitrik@ukr.net

Поливанов В. Е.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории и конкурентной политики Киевского национального торгово-экономического университета. E-mail: polivanov@i.ua

Дмитриева Н. А.

Старший преподаватель кафедры международных экономических отношений Университета «КРОК». E-mail: ndmitrik@ukr.net

Анотація. *Світовий електронний бізнес є сьогодні актуальною проблематикою, яка вимагає ретельного вивчення, розвитку, аналізу і подальшого застосування на практиці з метою оптимізації торговельного сектора глобальної цифрової економіки. У даній статті авторами узагальнюються результати досліджень вчених попередників, а також окремі актуальні події та тенденції подальшого розвитку міжнародної електронної торговельно-економічної діяльності, які ще повинні бути детально вивчені і оцінені в майбутньому. Зокрема, автори статті з'ясовують економічну сутність, місце, теоретико-методологічні основи понятійно-категоріального апарату, генезис зазначеної проблематики та специфіку її розвитку. Такий підхід є предметом наших подальших наукових досліджень і спонукає до наступних пошукових етапів – виявлення детермінант, що впливають на розвиток міжнародної електронної економічної діяльності та дослідження міжнародних аспектів інституційного забезпечення її регулювання.*

Ключові слова: *цифрова економіка, електронний (e-) бізнес, електронна (e-) торгівля, електронна (e-) комерція, Інтернет, інформаційно-комунікаційні технології, міжнародна електронна торгово-економічна діяльність.*

Abstract. *World e-business today is a topical issue, which requires careful study, development, analysis and further application in practice to optimize the trading sector of the global digital economy. In this article, the authors summarize the results of research by predecessors, as well as certain actual events and trends in the further development of the international electronic trade and economic activities, which should be studied in detail and will be appreciated in the future.*

In particular, the authors of the article find out the economic essence, place, theoretical and methodological foundations of the conceptual-categorical apparatus, the genesis of mentioned problems and the specifics of its development. This approach appears to be the subject of our further scientific research and encourages the following search stages: identification of determinants that affect the development of the international e-economic activity and research of international aspects of institutional provision of its regulation.

Key words: *digital economy, electronic (e-) business, electronic (e-) commerce, e-commerce, Internet, information and communication technologies, international electronic trade and economic activity.*

Аннотація. *Мировой електронний бізнес являється сьогодні актуальною проблематикою, которая требует тщательного изучения, развития, анализа и дальнейшего применения на практике с целью оптимизации торгового сектора глобальной цифровой экономики. В данной статье авторами обобщаются результаты исследований ученых предшественников, а также отдельные актуальные события и тенденции дальнейшего развития международной электронной торгово-экономической деятельности, которые еще должны быть подробно изучены и оценены в будущем. В частности, авторы статьи выясняют экономическую сущность, место, теоретико-методологические основы понятийно-категориального аппарата, генезис указанной проблематики и специфику ее развития. Такой подход является предметом наших дальнейших научных исследований и побуждает к следующим поисковым этапам – выявление детерминант, влияющих на развитие международной электронной экономической деятельности и исследования международных аспектов институционального обеспечения ее регулирования.*

Ключевые слова: *цифровая экономика, электронный (э-) бизнес, электронная (э-) торговля, электронная (э-) коммерция, Интернет, информационно-коммуникационные технологии, международная электронная торгово-экономическая деятельность.*

Постановка проблеми. Теоретичну та практичну значимість проблеми наукового обґрунтування подальшого розвитку світового електронного бізнесу в умовах сучасної глобальної нестабільності важко переоцінити. Адже мова йде про якісно нові трансформаційні тенденції розвитку *міжнародної електронної економічної діяльності*, яка має високий потенціал для зростання, практично безмежні можливості для суттєвих продуктивних електронних інновацій та цифрових технологій, а також прямий і безпосередній її вплив на розвиток національної та глобальної економіки.

Мета статті – з'ясувати економічну сутність світового електронного бізнесу, місце, теоретико-методологічні основи понятийно-категоріального апарату, генезис зазначеної проблематики та специфіку її подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ґрунтовні пропозиції щодо теоретико-методологічного базису, а також економічної сутності світового електронного бізнесу та генезису його подальшого розвитку за останні роки висловлювала дуже незначна кількість українських вчених, серед яких слід зазначити: Макаренко Є., Маловичко С., Петрука Г., Плєскач В., Сандія Л., Федішина І. Серед іноземних науковців та фахівців, що

грунтовно займались аналізом методів і засобів науково-практичного обґрунтування та застосування інновацій в світовому електронному бізнесу (е-комерції та е-торгівлі), зокрема це: Беленький А., Белл Д., Гордон Р. Дж., Кастельс М., Келлі К, Цукерберг М. та інші. Віддаючи належне напрацюванням вітчизняних та зарубіжних економістів, слід зазначити, що ця проблематика не знайшла свого остаточного вирішення в Україні, а окремі аспекти теми, без сумніву, заслуговують більш детальних наукових розвідок, що й зумовлює актуальність теми дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок епохи персональних комп'ютерів порівнюють із черговою індустріальною революцією, яка привела до значного скорочення трансакційних витрат, причому не тільки фінансових, трудових, а й часових. Тож суттєво трансформувався не тільки світовий ринок товарів а й послуг. Відповідні трансформації зазнали вікові підвалини неформальних інститутів, і насамперед – традиції, правила й стереотипи ведення будь-якого бізнесу. Американський дослідник Р. Дж. Гордон з цього приводу зазначає: «Третя індустріальна революція почалася приблизно в 1960 р. з першого комерційного використання комп'ютера й закінчилася винаходом інтернету й виникненням е-комерції в 1990-х рр.» [1, с. 49–67]. І якщо на першому етапі комп'ютери не сприймалися як одна з «технологій широкого застосування», то вже до кінця ХХ ст. їх стали асоціювати з поняттям «нова економіка». Спочатку це поняття, що з'явилося в 1980-х рр., означало *економіку постіндустріального суспільства*, орієнтовану на сферу послуг. На наш погляд, одне з найбільш розгорнутих визначень постіндустріального суспільства подав Д. Белл: «Постіндустріальне суспільство – це суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти й підвищення якості життя; в якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень усе більше залежить від досягнень теоретичного знання...» [2, с. 102].

Відтоді в ці концепції та поняття було привнесено чимало змін, однак досі не вироблено ні загальноновизнаних термінів, ні єдиного підходу, ні прийнятої теорії до різноманітних загальновідомих визначень економіки постіндустріального суспільства, які з'явилися в середовищі Інтернет та у світовій інтелектуальній сфері за останні 30 років – «нова економіка», «економіка знань», «інформаційна економіка», «цифрова економіка», «віртуальна економіка», «електронна економіка», «економіка послуг», «інтернет-економіка», «креативна економіка», «мережева економіка» та ін. Це термінологічне розмаїття закономірно, оскільки відбиває спроби дослідників знайти адекватне відображення тих нових функцій, які в сфері міжнародних економічних відносин придбали ці нові дефініції в умовах еволюції економіки постіндустріального суспільства.

Одним із найперспективніших напрямків дослідження, на нашу думку, є світова цифрова мережева економіка та її складові, оскільки ІКТ поступово сформували якісно нове середовище для економічної діяльності в інтернеті, а розвиток інфраструктури глобальної мережі інтернет та її поступова комерціалізація привели до суттєвих змін способів ведення е-бізнесу і появи нових міжнародних е-ринків. Світова цифрова мережева економіка являє собою не просто нові форми, методи й технології ведення е-бізнесу. Це ще й принципово нове міжнародно-інституційне середовище. Як зазначає К. Келлі: «Комп'ютерні чіпи й комунікаційні мережі створили такий сектор економіки, який привів до трансформації всіх інших її секторів», а «комунікації, які, врешті-решт, і є тим, що ми розуміємо під цифровими технологіями й засобами зв'язку, – не просто сектор економіки. Комунікації – це сама економіка» [3, 179 с.].

Цьому якісно новому сектору світової економіки можна дати, на нашу думку, таке визначення – *цифрова економіка (електронна, цифрова, віртуальна)*. Тобто економіка, за-

снована на комунікаційних й інформаційних технологіях (базах даних, інтернет-технологіях, програмних засобах підтримки взаємодії і кооперації партнерів) і насамперед технологіях інженерії знань, агентно-орієнтованих і об'єктно-орієнтованих технологіях), а також на формах, методах, інструментах та результатах практичної реалізації таких технологій.

У 1990-х рр., коли технології інтернету стали загальнодоступними, найшвидше їх поширення відбувалося в сфері бізнесу. Інтернет видозмінює ділову практику в тому, що стосується відносин з постачальниками й споживачами, з питаннями управління, виробничого процесу, співпраці з іншими фірмами, фінансування, а також визначення вартості акцій на фінансових ринках. *Уся організація бізнесу в цілому повинна узгоджуватися з Інтернет-технологією, що забезпечує зв'язок зі споживачами і постачальниками. При цьому виникає не економіка доткомів (від англ. dot-com – домен верхнього рівня *.com, в якому зареєстрована більша частина сайтів західних компаній), а цифрова економіка з електронної нервовою системою. Сутність е-бізнесу, на думку М. Кастельса, полягає в забезпеченні Інтернетом активного мережевого зв'язку між виробниками, споживачами та постачальниками послуг. Таким чином, немає жодних підстав стверджувати, що он-лайн фірми є всього лише скороминущим епізодом початкового періоду інформаційної ери. Компанії-піонери – AOL, Yahoo!, Amazon, e-Bay, e*Trade, e-Toy справді створили нову бізнес-модель, використовуючи надані інтернетом можливості, а мережева бізнес-модель швидко стала домінуючою формою організації для електронної індустрії [4, с. 83–96]. На нашу думку, вказані М. Кастельсом ІТ-компанії визначаються також суттєвими технологічними й інформаційними перевагами перед міжнародними компаніями іншої спрямованості та є найдинамічнішим структурним елементом глобального інформаційно-економічного середовища. За мобільністю, здатністю до трансформації зв'язків та організаційних структур, швидкістю реакції на імпульси НТР ці компанії набагато перевершують національні або регіональні форми господарських утворень. Такого типу ІТ-компанії також не прив'язані до тієї чи іншої території, а отже, здатні з'єднати фактори виробництва різної державної належності й брати участь в освоєнні нових е-ринків товарів та послуг у будь-якій частині світу. За прогнозами консалтингової компанії Gartner, , що спеціалізується на світових ІТ-ринках, до 2021 р. 20% всієї людської активності буде пов'язана з великою сімкою глобальних ІТ-компаній, зокрема, з Google, Apple, Facebook и Amazon у США, а також китайськими Baidu, Alibaba та Tencent [5].*

Отже широке застосування сучасних комунікаційних і інформаційних технологій у світовому е-бізнесі дає змогу таким виробничим суб'єктам глобального інформаційно-економічного суспільства значно підвищити ефективність своєї роботи та оперативність отримання інформації, особливо в міжнародних і міжрегіональних трансграничних відносинах. По-перше, суттєво змінюються кордони е-діяльності таких компаній, що дає змогу швидко укласти контракти й угоди з просторово віддаленими контрагентами. По-друге, ці компанії досягають більшого ступеня прозорості своєї діяльності. Їхні клієнти можуть стежити за процесом виконання своїх замовлень, а постачальники матимуть можливість спілкуватися з клієнтами у випадку виникнення спірних питань і невизначеності при прийнятті рішень. По-третє, відбувається скорочення часу внутрішньофірмових трансакцій завдяки застосуванню більш гнучкого міжнародного інформаційного менеджменту, широкого використання е-маркетингу та е-реклами, забезпечується швидкий рух капіталу, що також є показниками конкурентоспроможності таких компаній. По-четверте, нові технології сприяють стандартизації інформаційних процесів, а мережеві структури досягають високих економічних показників, зумовлених їх компетентністю, ефективністю виробництва й низькими витратами [6, с. 130–134].

В умовах трансформації сучасної глобальної економіки, на яку суттєво впливають ІКТ, знання, процеси інформатизації міжнародного бізнесу, нині відбувається якісна нова трансформація як класичних форм бізнесу так і світового е-бізнесу, постійно з'являються їх нові форми, методи, інструменти та системи інституційного регулювання. На думку засновника найбільшої в світі соціальної мережі Facebook М. Цукерберга (кількість користувачів 2017 р. сягнула майже 2 млрд.), який порівнює інтернет із появою друкованої преси й радіо, прогнозує, що в найближчі десятиліття доступ в інтернет отримають мільярди людей. Той факт, що нині до мережі підключено лише трохи більше третини населення (2,7 млрд осіб), негативно позначається на загальному розвитку людства. М. Цукерберг упевнений, що в інтернеті люди отримують шанс брати участь у глобальній економіці, так як у світовому інтернет-сегменті їх економічна активність перевищує показники інших галузей бізнесу (наприклад, сільського господарства та енергетики), що сприяло збільшенню світового ВВП на 21%. Засновник Facebook робить висновок, що доступ в інтернет дає людству інформацію, яка допомагає їм краще працювати, створювати нові робочі місця й загалом мати значно більше можливостей [7].

2016 р. у компанії Microsoft склали прогноз, згідно з яким до 2020-го чверть усієї світової економіки стане електронною (2005 р. ця цифра становила 15%). У компанії вважають, що нині у подальшому розвитку цифровізації світової економіки суттєво сприяють мобільні і хмарні технології, інтернет речей (IoT) та системи обробки великих обсягів даних (Big Data) [8]. А згідно з прогнозами міжнародної консалтингової компанії McKinsey, повний перехід світової промисловості на цифрову технологічну платформу займе близько 100 років. До 2025 р., згідно з прогнозами McKinsey, внесок промислового Інтернету (інтернету речей) у світову економіку може становити близько 11% світового ВВП. При цьому очікується, що частка країн ОЕСР у прирості ВВП в результаті їх участі в цифровій промисловості становитиме понад 60%, а країн, що розвиваються, близько 40% (Китай, Індія, інші учасники БРІКС) [9].

Нині інтернет з глобальної поштової та інформаційно-пошукової системи поступово стає необхідним інструментом для ведення сучасного е-бізнесу, заснованого на принципах мережевої економіки. Зазвичай світовий е-бізнес ґрунтується на таких важливих технологіях: мережні технології в економіці, корпоративні та інтернет-технології; виробничі ІТ та системи підтримки й ухвалення рішень. Можна зазначити такі основні види е-бізнесової діяльності: віртуальні компанії; оптова та роздрібна е-торгівля; перед- та після-продажна підтримка споживачів; оптові й роздрібні фінансові послуги – зокрема е-кредитування, і е-страхування; комерційні дослідження інтернет-маркетингового типу; е-реклама; різноманітні комерційні операції (інтерактивне е-замовлення, доставка, оплата); загальне розроблення та спільне виробництво оцифрованих продуктів (е-товарів та е-послуг); е-адміністрування бізнесу (зокрема сфера податкового е-адміністрування); е-бухгалтерський облік; укладення угод в е-формі; е-арбітражне адміністрування (тобто вирішення спорів). Тому проблематика, що стосується актуальних досліджень економічної сутності та аналізу генезису світового е-бізнесу, визначення його змістовних характеристик і узагальнення певних трансформацій спадщини основних історичних визначальних етапів та еволюційних процесів розвитку комерціалізації інтернету є предметом постійного аналізу і обговорення в окремих наукових працях українських та зарубіжних дослідників [10, с. 15–17; 11, с.11–12].

З метою формування фактичного матеріалу в науковій практиці зазвичай застосовується метод суцільної вибірки паралельно з аналізом дефініцій, який полягає в уточненні дефініцій термінів. Дефініція, з нашої точки зору, є основним способом фіксації понятійного змісту терміну, що містить перелік необхідних та достатніх ознак для розкриття по-

няття. Дефініція визначає зв'язки терміну всередині терміносистеми для виявлення семантичних компонентів значення одного терміну у значенні іншого.

Для простеження еволюції підходів до тлумачення концепцій світового е-бізнесу ми застосували етимологічний і системний аналіз. Перший ґрунтується на порівняльно-історичному методі й має на меті встановлення характеристик основних етапів світового е-бізнесу та його складових – електронної комерції та торгівлі. А системний аналіз застосовано як науковий метод пізнання, представлений послідовністю дій з установаження структурних зв'язків між складовими елементами системи е-бізнесу.

Дослідження еволюції поглядів на трактування дефініцій «електронний бізнес», «електронна комерція», «електронна торгівля» та їх різновидів уже представлено в низці наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених. Однак важливо узагальнити визначення цих категорій, проаналізувати передумови й закономірності їх розвитку; надати змістовні характеристики цим поняттям, виділити їхню специфіку та характерні особливості.

Для цього ми систематизували й охарактеризували 97 трактувань науковців та окремих міжнародних організацій щодо змістового співвідношення понять «електронний бізнес», «електронна комерція» й «електронна торгівля», їх варіативність у різних наукових сферах. Зазначений огляд міститься в 3-х терміносистемах дефініцій, які набули визнання та розкривають сутність й еволюцію цього сектору міжнародної економіки.

Комплексне та системне дослідження терміносистем дефініцій та аналіз думок авторів і міжнародних організацій щодо е-бізнесу, е-комерції та е-торгівлі у сферах української та англійської мов, дозволило нам виявити ряд невирішених питань, зокрема це: відсутність єдності в поглядах науковців та окремих міжнародних організацій у межах кожної терміносистеми щодо визначення сутності цих понять; наявність неточностей у цих визначеннях та певних неузгодженостей в їх практичному застосуванні фахівцями; відсутність чіткого розмежування змісту таких дефініцій насамперед в економічній та юридичній літературі; неуніфікованість в орфографії.

Загальною характеристикою для всіх терміносистем цих дефініцій є їх зв'язок з використанням тих чи інших ІКТ. Водночас кожна з цих терміносистем має свої унікальні відмітні риси. З'ясувалося, що найбільш близькими в межах окремих терміносистем є такі поняття як е-бізнес та е-комерція, однак використання, наприклад, *критерію мети* допомогло нам визначити певні відмінності між ними. Проте остаточно сформувати відповідне *власне авторське визначення* цих понять у межах відповідної терміносистеми з урахуванням їх найсуттєвіших ознак та багатовекторного використання – непросте мета, коли до змісту цих визначень багато авторів додають такі, досить різні і іноді важко поєднані терміни (поняття, складові), як: інформаційні, трудові та нематеріальні ресурси; підприємницькі здібності; капітал; знання; фактори виробництва; різноманітні складові електронної економічної діяльності. Тому детальний аналіз підходів до визначення сутності цих дефініцій дозволив нам встановити неправомірність їх отождошення. Виходячи з результатів дослідження теоретично обґрунтовано, що поняття «електронний бізнес» є найбільш широким порівняно з поняттями «електронна комерція» та «електронна торгівля».

Нині не існує загальноновизнаного підходу до трактування структури, основних компонентів поняття е-бізнес. Актуальність та поліструктурність цієї проблематики вказує на доцільність не просто інтенсифікації досліджень у даній сфері, а й на необхідність визначення вагомості та місця е-бізнесу в економічній теорії та у глобальному інформаційному суспільстві. З нашої точки зору, в більшості випадків, наприклад, поняття «е-бізнес» окремими авторами розглядається непрямо, поверхнево чи опосередковано, часто отождошуючи цю категорію з поняттями «е-комерція» або «е-торгівля». Головною причи-

ною неоднозначного їх трактування, на нашу думку, є їх полісемія, тобто багатозначність. Деякі вчені класифікують підходи до розуміння цих термінів залежно від науки, в якій дане поняття досліджується, виділяючи економічний, юридичний, філософський, соціальний та лінгвістичний підходи.

У літературі зустрічаються дещо інші трактування поняття, наприклад, «бізнес». На думку Г. Ф. Пугачевського, навіть терміни «бізнес» і, тим більше, «малий», «середній», «великий» засмічують українську наукову лексику через відомий вірус конвергенції щодо категорій «торгівля» і «комерція». Тому застосування кальок і суржиків з іномовних термінів є суттєвим недоліком термінотворення в становленні національної науково-технічної термінології [12, с. 3–7].

На нашу думку, з такою точкою зору важко погодитись, якщо понятійно-категоріальний апарат певних досліджуваних нами дефініцій має повністю іноземне (зарубіжне) походження. Тут ми підтримуємо висновок доктора економічних наук у галузі *e-торгівлі* С. В. Маловичко, яка вважає, що аналіз дефініцій на міжнародному рівні, пов'язаний з певними складнощами, головною з яких є *лінгвістичні особливості*. Е-торгівля (e-trade), як і е-комерція (e-commerce) та е-бізнес (e-business), сформувалися в США, що було причиною їх використання в міжнародних актах та угодах, таких як «UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce», англійського терміну «e-commerce» [13, с. 17–18]. Це пов'язано, швидше за все, з тим, що перше значення англійського слова «commerce» – саме «торгівля, комерція». Але в англійській мові термін «комерція» (commerce) ширше терміну «торгівля» (trade). Цей переклад (торгівля) увійшов в глосарій ООН, і перекладачі використовують термін «електронна торгівля» (electronic trading або internet trading) як російський еквівалент терміну «електронна комерція» [14, с. 14–15].

Зауважимо, що термін «комерція» не має загально визнаного визначення, а складність точного визначення пов'язана насамперед із тим, що терміни «бізнес» і «комерція» запозичені з іноземних мов, що не дозволяє точно відслідковувати лінгвістичну еволюцію цих понять. Зокрема поступова трансформація інституційних відносин у мережевій економіці, заснована на масовому використанні інтернет-технологій, що призвело до появи з 1993 р. такого економічного феномену, як е-комерція. Спочатку е-комерція представляла собою форму комерційної діяльності, один з безлічі інструментів організації продажів. Не претендуючи на самостійність, вона лише відтворювала методи традиційної комерції, переносячи їх у віртуальне середовище. Завдяки своїй трансакційній природі е-комерція дуже скоро перетворилася в один з двигунів нового інституційного циклу, пов'язаного з глибокою трансформацією електронних економічних відносин на новому системному рівні. Термін «електронна комерція» став систематично вживатися спочатку в ЗМІ, а потім і в спеціальній літературі для позначення економічної діяльності, що здійснюється з використанням комп'ютерних мереж. До е-комерції зазвичай включали: е-торгівлю; е-обмін інформацією (Electronic Data Interchange, EDI); е-рух капіталу (Electronic Funds Transfer, EFT); е-гроші (e-cash); е-маркетинг (e-marketing); е-банкінг (e-banking); е-страхові послуги (e-insurance); е-пошту, факсимільний зв'язок, систему передачі даних з комп'ютера на факс, е-каталоги, е-дошки оголошень (BBS), інтранет (обмін інформацією всередині компанії), екстранет (обмін інформацією з зовнішнім світом) та ін.. Труднощі створює ще й те, що е-комерція від початку її становлення носить міжнародний характер, тому для її ефективного правового регулювання необхідно виробити єдине для всіх її учасників розуміння цього явища, а в ідеалі – і стандартизоване визначення. Нині розвиток е-комерції набуває все більшого значення в умовах глобалізації господарських процесів, що пов'язано з можливістю досягнення глобальної присутності і здійснення господарської комерційної діяльності у світовому масштабі, глобального вибору товарів та послуг не-

залежно від географічного положення суб'єктів, оптимізації товарних потоків, зменшення витрат на обслуговування е-операції, що, своєю чергою, веде до зниження цін, появи нових товарів та послуг (дистанційних банківських, страхових, брокерських послуг).

За висновком вченої С. В. Маловичко на міжнародному рівні не існує визначення поняття е-торгівля як самостійної форми ведення бізнесу, а отже, і аналіз її здійснюється фрагментарно в межах встановлення особливостей розвитку е-комерції [13, с. 17–18]. Водночас, за прогнозами ООН, до 2020 року *міжнародна торгівля* майже повністю здійснюватиметься через інтернет з часткою до 80%, а традиційні магазини залишаться лише в ряді сегментів, де «помацати» товар обов'язково. Нині, на деяких світових е-ринках частка е-торгівлі перевищує 50%, обігнавши звичну більшості населення світу офлайн-торгівлю. Виходячи з динаміки «міграції» споживачів в онлайн (табл. 1) і прогресуючого розвитку технологій візуалізації і бездротового доступу в інтернет, а також сталого розвитку мобільної торгівлі (комерції), можна з упевненістю прогнозувати масову трансформацію всієї глобальної ринкової системи продажів товарів і послуг вже в найближчі п'ять-сім років [15].

На наш погляд, головною метою в стратегії розгортання міжнародної е-торгівлі по всьому світу є об'єднання зусиль усіх е-торговельних систем в розвитку міжнародних торгів, а також уніфікація процесів проведення е-закупівель – створення «єдиного вікна» для покупців і постачальників незалежного від їх географічного перебування. Таким чином, міжнародна е-торгівля поступово створює всі передумови й безпосередньо бере участь у процесі глобалізації та інформатизації світової економіки, до якої, на нашу думку, входять: забезпечення вільної е-торгівлі та вільного руху капіталів; економія бюджету відповідних компаній шляхом жорсткої конкуренції на е-аукціонах, е-біржах та е-торговельних майданчиках; швидке поширення інформації про е-торги серед країн світу; надання доступу до постійно поновлюваної статистики та аналітиці про трансграничні е-торги; забезпечення простоти в проведенні та участі в таких е-торгах як для розвинених країн так і для країн третього світу; обмін досвідом, знаннями, інформацією у галузі державних і муніципальних е-закупівель. До сфери е-торгівлі, зокрема мають також відношення державні й приватні підприємства, комерційні фірми, склади, магазини, банківські установи, роздрібні й оптові покупці, іноземні підприємці та ринкові структури, що забезпечують повний цикл торгових операцій і мають доступ в інтернет.

Тоді ж (із середини 1990-х рр.) на національному рівні до е-торгівлі зазвичай включали всі типи торговельного бізнесу спрямованих на отримання прибутку з постачання та продажу товарів матеріального та інформаційного походження; системи продажів і розповсюдження товарів для здійснення комерційних угод та операцій з використанням телекомунікаційних мереж (телефону, факсу, телевізора, інтернету); рекламно-маркетингові заходи: надання інформації; реклама товарів і послуг, збір замовлень, перед- і після-продажна підтримка; е-оплата, наразі з використанням е-платіжних систем та систем е-грошей; обмін інформацією та встановлення е-контактів, наприклад, між потенційними постачальниками та замовниками; після-продажне обслуговування покупців; надання *електронних інформаційних послуг*.

На думку професора В. Л. Плєскач інформаційні послуги суспільства – це діяльність, яка спрямована на задоволення інформаційних потреб користувача шляхом надання інформаційних продуктів [10, с. 218]. Перерахуємо лише деякі типові різновиди таких продуктів, які зазвичай надаються в межах світового е-бізнесу (е-комерції, е-торгівлі):

- продаж комп'ютерних ігор (у тому числі ігор на гроші), музика, відео, інтернет-радіо- і телепрограми (якщо паралельно не здійснюється мовлення у звичайному режимі), аудіо- й відео файли;

- роздрібний продаж нематеріального або інтелектуального майна (платне завантаження програмного забезпечення, зображень, автоматична дистанційна підтримка програм для комп'ютерів, інша технічна підтримка);
 - продаж «фізичних» товарів із замовленням і оплатою на сайті продавця;
 - оренда програмного забезпечення (виконання розрахунків на основі наданих клієнтом даних);
 - бронювання послуг он-лайн (для туристичних подорожей; замовлення авіаквитків та місць у готелях);
 - професійні електронні послуги (дистанційне управління базою даних);
 - телекомунікаційні послуги (наприклад, організація відеоконференцій, обробка інформації);
 - послуги електронних ЗМІ і видавництв (електронні публікації, включаючи книги, журнали, газети);
 - фінансові послуги в режимі реального часу (брокерські, банківські, страхові);
 - освіта через Інтернет (навчальні курси і перепідготовка кадрів, послуги з дистанційної освіти без втручання людини-викладача);
 - он-лайн видача сертифікатів та послуги перекладу текстів;
 - наукові дослідження й інформаційні послуги он-лайн;
 - забезпечення через Інтернет юридичних послуг (наприклад, текстів законодавчих актів);
 - пошукові портали й рейтинги;
 - послуги різних електронно-інформаційних Центрів: зберігання інформації, обробка даних і її результатів; забезпечення безпеки операцій і комунікацій; управління мережею постачань; комунікаційні послуги і по обслуговуванню клієнтів різних систем зв'язку (у т. ч. супутникового);
 - власні е-послуги компаній;
 - надання доступу до Інтернету або веб-хостинг та послуги сертифікації і контролю;
 - мережевий моніторинг послуг, інший електронно-інформаційний сервіс.

Таким чином, нині поступово зникає межа між віртуальними і «реальними» торговельними компаніями, оскільки «реальні компанії» поряд із традиційними формами діяльності починають широко застосовувати різноманітні «електронні форми» або електронну економічну діяльність. Зокрема такі компанії використовують три канали продажу: через звичайні магазини, шляхом «каталогового продажу» і через інтернет. Ширшим поняттям є «e-marketplace» – електронний ринок, де організації реєструються, щоб займатися е-торгівлею в мережі інтернет. Звісно ж, допоки у світі не сформувався однозначної думки, що таке е-комерція або е-торгівля, варто скористатися досвідом країн, які вибудували відповідний понятійний апарат без значних розбіжностей.

У науковій літературі дуже важко обійтися без скорочень, вони переходять з однієї праці в іншу, від одного автора до іншого, стають звичними для читачів – спеціалістів у відповідній сфері знань. У світовому е-бізнесі елемент «e-» – це аббревіатурне скорочення слова *electronic*, яке спричинило численні інновації у сфері бізнесу: e-banking, e-trading, e-shopping, e-cash та ін. Хоча словосполучення e-commerce, e-trade та e-business використовують переважно як синоніми, зауважимо, що перші два терміни є вужчими, адже вони вказують на можливість купівлі-продажу через інтернет, натомість останній термін «електронний бізнес» є загальнішим і позначає існування в інтернеті організації, яка включає й компонент e-commerce або e-trade (можливості купівлі-продажу). Однак загалом підкреслимо, що більший ступінь опрацьованості відповідного термінологічного апарату мають окремі праці зарубіжних авторів та міжнародних організацій. Досліджуючи окремі

англомовні джерела та відповідні лінгвістичні дослідження українських науковців [16, 136 с.; 17, 824 с.; 18, 311 с.; 19, с. 10–115; 20, с. 454–460] знаходимо чимало різноманітних підходів до визначення цих понять.

Проаналізувавши вищезазначену літературу й дослідивши в ній процеси формування й особливості вживання лексичних економічних новоутворень, пов'язаних з Інтернетом та функціонуванням світового е-бізнесу, ми дійшли висновку, що *швидкість їх виникнення й поширення надзвичайно висока*. Крім того, характерною рисою сучасного англійського словотвору в галузі світового е-бізнесу (е-комерції, е-торгівлі) є широке використання принципу «поліномінації», що зумовлене поступовим ускладненням природи відповідних економічних понять, а також масовим поширенням у світовому інтернет-просторі використання суто інтернетівських економічних термінів, професіоналізмів, сленгізмів і жаргонізмів, раніше відомих лише певному колу фахівців. Тут слід зазначити, що серед українських дослідників понятійно-категоріального апарату е-бізнесу (е-комерції, е-торгівлі) такий підхід, щодо використання принципу «поліномінації», головним чином відсутній, що на практиці суттєво обмежує використання якісно нових, суто інтернетівських широковживаних в світовому е-бізнесі (е-комерції, е-торгівлі) економічних термінів та дезорганізує їх практичне застосування, зокрема в Україні.

З е-комерцією та е-торгівлею співвідносяться десятки неологізмів і словосполучень, які з'явилися за останні 10-15 років у світовій англомовній літературі та використовуються в таких випадках:

- для позначення різноманітних практичних аспектів застосування е-комерції (*cybershop, e-shopping, icommerce, cybershopping, electronic shopping, electronic commerce, television commerce, cybercommerce, internet shopping*);
- для позначення нових різновидів е-комерції: *m-commerce* (комерція з використанням послуг мобільного зв'язку), *d-commerce* (динамічна комерція), *t-commerce* (комерція з використанням інтерактивного цифрового телебачення), *v-commerce* (голосова комерція);
- уживаються для номінації е-магазинів або позначення торговельних компаній, фірм, центрів е-торгівлі, які здійснюють свою торговельно-комерційну діяльність через Інтернет (*cybermall, cyberplaza, cybershop, e-mall, electronic shop, e-partment, e-shopping, virtual store internet shop, webshop, dot-com, online company, Internet firm*);
- служать для позначення роздрібної е-торгівлі, де використовуються такі нові словосполучення, як: *e-retail (e-retailer, e-retailing)*, або й їхні більш скорочені варіанти – *e-tail, e-tailing, e-tailer, e-tail, e-tailing, e-tailer*.

Поширення світового е-бізнесу (е-комерції, е-торгівлі), виникнення у світовій практиці різних форм взаємостосунків між їх учасниками, зумовили виникнення специфічного типу аббревіатур або ряду видових найменувань світового е-бізнесу, у яких широко використовується цифра «2», а саме має місце існування якісно нових позначень різновидів (*сегментів; моделей*) світового е-бізнесу та його складових (е-комерції, е-торгівлі): *B2C (business-to-consumer); C2C (consumer-to-consumer); B2B (business-to-business); C2B2C (consumer-to-business-to-consumer); B2E (business-to-employee); P2P (producer-to-producer, person-to-person); B2B2C (business-to-business-to-consumer)* та ін. Нині найпопулярнішими моделями е-торгівлі є *B2B* (торгівля між підприємствами) та *B2C* (продаж виготовленої продукції споживачеві). Останнім часом також набуває поширення так звана аукціонна форма торгівлі, модель якої має назву *C2C*. Вона означає прямий обмін між споживачами за допомогою систем предметних е-торгів [21, с. 61–65; 22, с. 88–99].

За словами Біла Гейтса, якщо компанії немає в інтернеті – її немає взагалі. Але це було констатовано понад 10 років тому. Тепер його можна дещо переформулювати: «Якщо ком-

панії немає в мобайлі – її немає взагалі». Міжнародні дослідження підтверджують, що кількість мобільних покупок у світі стабільно зростає. 2009 р. користувачів мобільного інтернету було менше 10%, а 2017-го їх стало більше на 50% від усього світового трафіку мобільних покупок. За прогнозами аналітиків з Google (2017 р.), у наступні декілька років мобільні транзакції в секторах світового е-бізнесу зростуть іще на 50% [23].

Нині особливо активно почали розвиватися технології мобільного зв'язку (m-) – мобільної m-комерції, або m-торгівлі, які спричинили виникнення нових словосполучень в англійській мові: *mobile e-commerce, m-commerce*). Вони позначають транзакції (transaction), що відбуваються за допомогою безпроводних пристроїв, наприклад, ноутбуків, мобільних телефонів. Зокрема, це «mobile» чи «wireless» (*mobile TV, mobile music, mobile advertising, mobile e-mail, mobile gambling, mobile content, mobile dating, wireless call, wireless VoIP*). Ці технології мають свої специфічні риси: припускають всесвітнє поширення; змінюють механізми поділу праці; суттєво знижують транзакційні витрати; формують ринок без кордонів; забезпечують можливість для розвитку нових сфер діяльності (мобільний інтернет-банкінг, мобільні інтернет-закупівлі); дають можливість участі у світовому е-бізнесі все більшому числу економічних агентів та роблять економічні процеси все більш прозорими; мобільні технології дозволяють задіяти безмежне число учасників і передбачають функціонування різних видів е-мобільної економічної діяльності на е-ринках.

З поняттям світовий е-бізнес (е-комерція, е-торгівля) співвідноситься велика кількість словосполучень, що зазначають новий клас підприємців: кіберпідприємці – особи, які професійно займаються підприємницькою діяльністю через Інтернет»: *e-entrepreneur, technopucoon, technoguru, technouppie, entrepreneurd* (ІТ-фахівці – кіберпідприємці); *e-consumer* (електронний споживач), *e-trader* (електронний продавець), *e-Envoy* (чиновник, відповідальний за розвиток е-торгівлі через інтернет). Крім того в системах е-бізнесу часто застосовуються англійські словосполучення, які пов'язані з інформаційною безпекою: *cybersecurity* – кібербезпека; *e-scam* – електронне шахрайство чи афера.

Широка участь фінансових установ у світовому е-бізнесі (е-комерції, е-торгівлі) дає змогу виділити фінансовий сектор такого бізнесу. Нині має місце постійний розвиток інфраструктури е-фінансового ринку, ключовими елементами якого є: міжнародний валютний ринок, міжнародний ринок страхових послуг, міжнародний ринок цінних паперів, міжнародний інвестиційний ринок, міжнародний кредитний ринок та міжнародний банківський ринок. Зокрема така е-фінансова діяльність здійснюється через – веб-сайти фондових та валютних бірж, брокерських компаній, комерційних банків, інвестиційних, інноваційних та пенсійних фондів, страхових та інвестиційних компаній, агентств нерухомості, саморегульованих фінансових організацій. У фінансовому секторі світового е-бізнесу зазвичай широко застосовуються такі поняття:

- е-платіжні системи (*Web Money Transfer, Moneybookers, PayPal, Perfect Money, E-gold, CyberPlat, Яндекс.Деньги, RuPay, UkrMoney, UA-Money*);
- е-біржові та е-торгівельні системи, віртуальні банки. Наприклад, останні вибирають такі способи присутності в інтернет, як інтернет-банкінг (*e-banking*) – використання Інтернет для надання звичайних е-послуг з віддаленого управління рахунком (перевірка стану рахунків, платіжні операції, купівля-продаж валюти); надання клієнтові інформаційної підтримки й супутніх послуг. Традиційно ці послуги надаються: за мобільними телефонами; за допомогою повнофункціональних банкоматів; віддаленого модемного доступу. Крім перерахованих вище послуг юридичним особам (у рамках системи «клієнт-банк») і фізичним особам, до цієї категорії можна віднести віртуальних інкасаторів – системи е-розрахунків між банками;

- для позначення поняття «електронні гроші» часто використовуються такі словосполучення: *cybercash, cybermoney, cybercurrency, e-cash, e-money, virtual money, beenz, flooz, e-gold, idollars*.

В економічній літературі можна знайти різні визначення синонімічних понять «інтернет-трейдинг», «онлайн-трейдинг», «онлайн-брокеридж», «прямий е-доступ», однак вони різняться переважно лише певними специфічними характеристиками, які широко застосовуються у світовому е-бізнесу. З англійської мови термін «інтернет-трейдинг» (англ. *internet-trading*) – це сучасна технологія укладання торговельних угод з цінними паперами, яка дозволяє компанії-брокеру автоматично обслуговувати необмежену кількість клієнтів, спрямовуючи інформацію про їхні заявки безпосередньо в *торговельну систему е-біржі*. Під терміном «інтернет-трейдинг» також розуміють сучасну технологію, що дозволяє управляти грошовими коштами, купувати чи продавати цінні папери через інтернет, надавати можливість клієнтам отримувати віддалений доступ до е-біржових торгів. Нині е-торгівля цінними паперами та іншими фінансовими інструментами дедалі частіше здійснюється в автоматичному режимі без посередництва людей за допомогою алгоритмічного трейдингу (*algorithmic e-trading*). Це поняття почало зароджуватись в 90-х роках минулого століття, незважаючи на те, що процес масштабної комп'ютеризації на фінансових ринках розпочався ще в 70-х роках, а вже реальне його застосування відбулося лише на початку 2000-х років. У широкому сенсі алгоритмічна е-торгівля зазвичай у себе включає: програмовану е-торгівлю та індексний арбітраж (від англ. – *program trading and index arbitrage*); інтелектуальну маршрутизацію заявок (від англ. – *smart order routing*) та високочастотну е-торгівлю (від англ. – *high-frequency trading*). А за допомогою е-страхових послуг (*e-insurance*) та власного корпоративного сайту страхові компанії можуть покращити свій імідж, реалізувати страхові поліси, надавати повний спектр інформаційних та консультаційних послуг, підтримувати постійний контакт не тільки зі своїми клієнтами, але й з бізнес-партнерами, надавати додаткові послуги та проводити необхідні дослідження, використовуючи ресурси інтернет, наприклад, для пошуку потенційних клієнтів та формування санкціонованого списку е-адрес майбутніх страхувальників [19, с. 110–115; 24, с. 454–461; 25, 824 с.; 26, с. 136 с.; 27, 60 с.; 28; 29, с. 311 с.].

Світовий е-бізнес на тому чи іншому етапі має еволюційно-поступальний характер розвитку. У свою чергу, кожному етапу притаманні свої якісні, чітко ідентифіковані історико-економічні та інформаційні трансформації, які зазвичай мали форму революційного «прориву».

Дослідження еволюції розвитку світового е-бізнесу розпочинається з припущення (гіпотези) про існування взаємозв'язку між станом розвитку такого бізнесу та етапами інформатизації світового господарства. Науковий підхід до аналізу еволюції світового е-бізнесу в зв'язку з суттєвим розвитком глобального інформаційного суспільства, можливий завдяки використанню методів наукового пізнання стосовно кожного конкретно-історичного етапу становлення такого суспільства. Загальне уявлення про сутність і структуру органічного зв'язку світового е-бізнесу з розвитком глобального інформаційного суспільства дає змогу не тільки досліджувати еволюцію е-бізнесу з чітким відстеженням відповідних подій та історичних тенденцій, а й здійснити комплексне оцінювання *сучасного етапу* його розвитку.

У своєму історичному розвитку інтернет пройшов кілька етапів, перш ніж стати онлайн-платформою та підґрунтям для подальшого зростання світового е-бізнесу (е-комерції, е-торгівлі). Зародившись у 1970-і роки, мережа інтернет до початку 1990-х років мала мінімальний вплив на розвиток міжнародного бізнесу. На рис. 1. показано головні етапи комерціалізації інтернету за 1991–2010 рр., на тлі зростання числа онлайн-населення

планети та загальної кількості онлайн-покупців (за географічною ознакою), протягом, наприклад, 2014–2019 рр. (табл. 1).

Рис. 1. Головні етапи комерціалізації Інтернету за 1991–2010 рр.

Джерело: [30].

Таблиця 1

Загальна кількість онлайн покупців за географічною ознакою (2014–2019 рр.)

Регіон	Кількість онлайн-покупців та їхні прогнози оцінки, млн. осіб					
	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Північна Америка	182.9	189.9	197.6	204.9	211,0	215.4
Азіатсько-тихоокеанський регіон	616.1	711.1	812.2	921.6	1025.1	1139.6
Середній Схід і Африка	128.1	142.6	159.1	177.6	198.5	218,0
Латинська Америка	103.9	115.8	126.8	137.1	147.2	155.5
Центральна і Східна Європа	96.4	103.7	108.8	113.3	117.4	121.4
Весь світ	1317.8	1462.4	1610.1	1765.2	1914.1	2068.7

Джерело: авторська розробка на основі джерела: [31, 24 с.]

На початку 1990-х рр. (на перших 2-х стадіях; рис. 1) компанії поступово почали створювати власні веб-сайти, які базувалися на додатках, не мали зв'язку з бек-офісними системами й були за своїм змістовним наповненням присвячені опису їх продуктів та послуг для партнерів і клієнтів. У середині 1990-х рр. (*третьої стадії*) компанії почали впроваджувати окремі додатки е-бізнесу (е-комерції, е-торгівлі), що мали мінімальний зв'язок з їх бек-офісними системами. На цій фазі з'явилися сайти Amazon.com, eBay, які стояли біля витоків становлення е-ринків міжнародної роздрібною е-торгівлі. На *четвертій стадії*, яка почалася з кінця 1990-х рр., кожна нова фаза в розвитку Інтернету зазвичай використовувала якісно нові ІКТ, які давали змогу будувати інформаційні додатки в секторі е-бізнесу. *П'ята стадія* відповідає періоду, коли е-комерцією (е-торгівлею) починають займатися не тільки спеціалізовані інтернет-магазини, а й будь-які господарюючі суб'єкти, безпосередньо пов'язані з торгівлею чи закупівлями через Інтернет [30].

Зазначимо, що деякі вчені по-різному трактують етапи розвитку комерціалізації Інтернету. На рис.2 показано інші чотири ключові етапи (стадії) комерціалізації Інтернету. Очевидно, що з початком чергової стадії, наприклад, «соціальний веб», стадія «пошуковий веб» не закінчується, а лише отримує потужного конкурента. Також слід мати на увазі

нерівномірність розвитку Інтернету в світі і наявність регіонів, де певні стадії настають із запізненням.

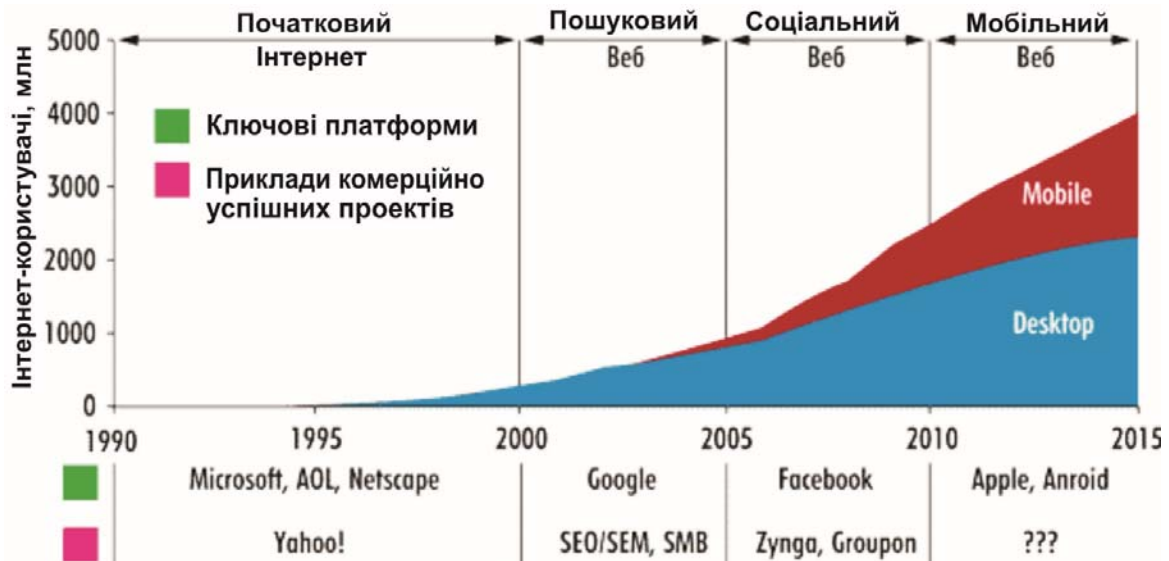

Рис. 2. Ключові етапи комерціалізації Інтернету (за даними А. Діаза).

Джерело: [30; 32].

Згідно з концепцією, яка міститься на рис. 2, *перший етап* (початковий Інтернет) – етап зростання аудиторії інтернет-користувачів. Це зростання було настільки бурхливим, що призвело до так званого буму доткомів. Ключовими факторами розвитку Інтернету на даному етапі стали збільшення ступеню проникнення настільних комп'ютерів з доступом в Інтернет, поширення веб-браузерів Netscape, а потім застосування Internet Explorer і стандартизованих веб-протоколів. На даному етапі в Інтернеті було не так багато користувачів та обсягів інформації, і найбільш логічним способом організації контенту була його каталогізація, що й визначило попит на портали типу Yahoo!

Другий етап (пошуковий Веб) наступив, коли в Інтернеті стався інформаційний вибух. В цей час, обсяг контенту досяг таких розмірів, що логічно організовані списки ресурсів вже не могли забезпечувати пошук потрібного матеріалу. Автоматичний пошук став єдиною можливим способом використання величезного обсягу контенту. Зокрема компанія Google в той час вийшла в лідери саме завдяки ефективній і швидкій системі пошуку. Це призвело до ранжирування сайтів на базі PageRank, виникненню SEO- і SEM-бізнесу і е-ринку контекстної реклами.

Третій етап (соціальний Веб) настав, коли в аудиторію інтернету увійшла велика частина населення. Активний розвиток соціальних мереж в інтернеті зазвичай починається, коли його проникнення становить близько 70% населення. Більшість розвинених країн досягли цього рівня ще в 2003–2005 рр. На цьому етапі соціальна мережа Facebook стала найбільш функціональною платформою розвитку такої мережі та світового е-бізнесу.

Четвертий етап (мобільний інтернет) виникає на базі смартфонів, планшетів, а також автомобільної та побутової електроніки, MP3-плеєрів, е-книжок). Ключовим моментом тут є не так можливості апаратної мобільної платформи, як те, що пристрій практично завжди з користувачем і «знає», де він перебуває географічно. Тож користувачі можуть отримати такі послуги, будь-де. Пріоритетні платформи – iPhone і Android. Нині успішні інтернет-сервіси на їх основі ще тільки визначаються (показано на рис. 2 знаками питання). При цьому аналітики кажуть, що швидкість проникнення мобільного Інтернету

значно перевершує швидкість проникнення Інтернету, базованого на РС-платформі. Отже, ми переконані, що незабаром ми будемо свідками нового буму розвитку сервісів світового е-бізнесу на базі мобільного Інтернету. Мобільні платформи, за допомогою яких користувачі виходять в Інтернет і на базі яких будуватиметься m-торгівля, зазнали якісних змін щодо розмірів, форми, систему введення даних і функцій обчислювальних систем.

Висновки. Таким чином, авторами систематизовано та узагальнено в хронологічному порядку еволюцію теоретичних поглядів щодо дослідження генезису походження і формування концепції світового електронного бізнесу та визначено її основні складові та характеристики. Широкі можливості використання інтернету в галузі світового е-бізнесу (е-комерції, е-торгівлі) привели до виникнення ще більшої кількості різноманітних комерційних підприємств різних типів і, як наслідок, нових аббревіатур міжнародного значення, що їх позначають та які широко застосовують у міжнародній електронній економічній діяльності.

Поступовий перехід світових телекомунікаційних мереж на цифрові стандарти привів до створення загальної е-мережевої інфраструктури, що, в свою чергу, сприяло зникненню відмінностей між телефонними мережами і мережами передачі даних, а також систем загального користування та корпоративними мережами, що значно вплинуло на розвиток світового е-бізнесу та буде сприяти забезпеченню серед його учасників – отримання прибутків і створення інтегрованих ланцюгів доданої вартості та досягнення суттєвого впливу на всі міжнародні аспекти організації такого бізнесу – від стратегічного планування і бізнес-процесів до формування дієвих взаємовідносин безпосередньо з ключовими цільовими міжнародними онлайн-аудиторіями (споживачами, персоналом, партнерами) в сучасних умовах розвитку глобального інформаційного суспільства. Зокрема у ряді секторів, серед яких музичний і туристично-готельний бізнес, авіаперевезення, торгівля електронікою, цифрові революційні зміни вже відбулися. Їх бізнес-моделі й операції вже фундаментально змінилися. Так, онлайн-продажі музики та електроніки в найближчі п'ять років перевищать дві третини загального обсягу продажів на цих ринках. Наприклад, телебачення, яке з'явилося як конвергенція радіотехнологій та кіно, потім конвергувало з ІТ. Інтернет дозволив передавати по ІР всі види контенту – дані, зображення, музику, відео, а також голос (VoIP), включаючи медіаіндустрію, що призводить до формування якісно нових споживчих різноманітних електронних ІТ-ринків торговельного спрямування, таких як VoIP, IPTV, мобільне телебачення (Mobile TV), FMIC (Fixed Mobile Internet Convergence – конвергенція фіксованого та мобільного інтернет-зв'язку) [32]. Водночас, як персональний комп'ютер, який понад 30 років служив тим китом, на якому тримався світовий ІТ-ринок та е-бізнес (е-комерція, е-торгівля), зараз прямує в дуже вузьку нішу («епоху пост-ПК»), залишаючи без суттєвих прибутків десятки найбільших ІТ-компаній світу.

Список використаних джерел

1. Гордон Р. Дж. Закончен ли экономический рост? Шесть препятствий для инновационного роста (на примере США). Вопросы экономики. 2013. № 4. С. 49–67.
2. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society. The Public Interest. 1967. № 7. P. 102–118.
3. Kelly K. New Rules for the New Economy: 10 radical strategies for a connected world. New York : Viking, 1998. 179 p.
4. Кастельс М. Галактика интернет: размышления об интернете, бизнесе и обществе / пер. с англ. А. Матвеева ; под ред. В. Харитоновна. – Екатеринбург : У-Фактория, 2004. 328 с.

5. Голованов Г. К 2021 20% всей человеческой активности будут связаны с большой сетью ИТ-компаний / Хайтек: информационный ресурс. 21 октября 2016. URL: https://hightech.fm/2016/10/21/emerging-technology?utm_source=smi2pl&utm_medium=src&utm_content=2419340.
6. Дмитрієва Н. О. Міжнародна електронна торгівля в умовах розвитку глобального інформаційно-економічного суспільства. Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. 2008. Вип. 76. Ч. 2. С. 130–135.
7. Цукерберг: Интернет может создать 140 миллионов рабочих мест / Экономические известия. 08.07.2014. URL: http://news.eizvestia.com/news_technology/full/867-cukerberg-internet-mozhet-sozdat-140-millionov-rabochih-mest.
8. До 2020 року чверть глобальної економіки буде цифровою – Microsoft / Слово і Діло: аналітичний портал. 27 вересня 2016. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2016/09/27/povyna/ekonomika/do-2020-roku-chvert-hlobalnoyi-ekonomiky-bude-cyfrovoyu-microsoft>.
9. Unlocking the potential of the Internet of Things / J. Manyika, M. Chui, P. Bisson et al. / McKinsey Global Institute. June 2015 URL: http://www.mckinsey.com/insights/business_technology/the_internet_of_things_the_value_of_digitizing_the_physical_world.
10. Плєскач В. Л. Технології електронного бізнесу : монографія. К. : КНТЕУ, 2004. 223 с.
11. Федішин І. Б. Електронний бізнес та електронна комерція (опорний конспект лекцій для студентів напрямку «Менеджмент» усіх форм навчання). Тернопіль : ТНТУ ім. Івана Пулюя, 2016. 97 с.
12. Пугачевський Г. Ф. Категорії «торгівля», «комерція», «бізнес»: сутність і відношення до товарознавства. Товарознавство та інновації. 2012. Вип. 4. С.3–7.
13. Маловичко С. В. Аналіз стану та особливостей розвитку міжнародної електронної торгівлі. Economic Annals-XXI. – Institute of Society Transformation. № 7–8 (1). 2015. С. 17–19.
14. Пастухов О. М. Електронна торгівля: nomen est omen?. Адвокат. 2003. № 5. С. 14–15.
15. Панасюк І. Секрети успеха в Інтернеті / LinkedIn Corporation: Slide Share. Jun 6, 2014. URL: https://www.slideshare.net/newsite_by/ss-35564187.
16. Information Economy Report 2015: Unlocking the Potential of E-commerce for Developing Countries. United Nations publication. New York ; Geneva, 2015. UNCTAD/IER/2015. Sales No. E.15.II.D.1. 136 p. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ier2015_en.pdf.
17. Crozier J., Gilmour L.C. Thesaurus A–Z. Glasgow : Harper Collins Publishers, 2005. 824 p.
18. Trade Facilitation Terms: An English – Russian Glossary. Second edition. New York ; Geneva ; Moscow : United Nations Economic Commission for Europe, 2011. 311 p.
19. Петрук Г. Інтернет як джерело поповнення економічної термінології сучасної англійської мови. Філологічні науки: зб. наук. праць. Полтава, 2010. Вип. 3. С. 110–115.
20. Сандій Л. В. Англійські інновації сфери електронної комерції: лінгвальна та соціолінгвальна характеристики. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. 2010. Вип. 14. С. 454–461.
21. Дмитрієва Н. О. Міжнародні й національні інтернет-аукціони: класифікаційні ознаки та характеристика діяльності. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2010. № 3. С. 61–65.
22. Макаренко Є. Міжнародний інформаційний бізнес: структура, ієрархія ринків, класифікація продуктів і послуг. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Вип. 105. Ч. II. С. 88–99.

23. Як смартфони змінюють ведення бізнесу / Online Експрес: інформаційний веб-сайт. 18. 07. 2017. URL: <http://expres.ua/around/2017/07/18/252941-smartfony-zminuyuyut-vedennya-biznes>.
24. Сандій Л. В. Англомовні інновації сфери електронної комерції: лінгвальна та соціо-лінгвальна характеристики. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. 2010. Вип. 14. С. 454–461.
25. Crozier J., Gilmour L.C. Thesaurus A–Z. Glasgow : Harper Collins Publishers, 2005. 824 p.
26. Information Economy Report 2015: Unlocking the Potential of E-commerce for Developing Countries. United Nations publication. New York ; Geneva, 2015. UNCTAD/IER/2015. Sales No. E.15.II.D.1. 136 p. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ier2015_en.pdf.
27. Regulatory Issues Raised by the Impact of Technological Changes on Market Integrity and Efficiency: Consultation Report / Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions. CR02/11 JULY 2011. 60 p. URL: <http://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD354.pdf>.
28. SEC, CFTC Announce Creation Of Joint CFTC-SEC Advisory Committee On Emerging Regulatory Issues / U.S. Securities and Exchange Commission. 05.11.2010. URL: <http://www.sec.gov/news/press/2010/2010-75.htm>.
29. Trade Facilitation Terms: An English – Russian Glossary. Second edition. New York ; Geneva ; Moscow : United Nations Economic Commission for Europe, 2011. 311 p.
30. Беленький А. Коммерция в Интернете: вчера, сегодня, завтра. Компьютер Пресс. 02. 2011. URL: <http://www.compress.ru/article.aspx?id=21978&iid=1005>.
31. Worldwide retail ecommerce sales emarketer’s updated estimates and forecast through 2019 / ed. D. Iankelevich. New York : e-Marketer inc., 2015. 24 p. URL: http://www.emarketer.com/public_media/docs/eMarketer_eTailWest2016_Worldwide_ECommerce_Report.pdf.
32. Беленький А. Конвергенция ИТ-, телеком- и медиатехнологий на фоне дивергенции Компьютер Пресс. 06.2011. URL: <http://compress.ru/article.aspx?id=22247>.

References

1. Hordon R. Dzh. Zakonchen ly ekonomycheskyy rost? Shest’ prepyatstvyuy dlya ynnovatsyonnoho rosta (na prymere SShA). Voprosy ekonomyky. 2013. # 4. S. 49–67.
2. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society. The Public Interest. 1967. # 7. P. 102–118.
3. Kelly K. New Rules for the New Economy: 10 radical strategies for a connected world. New York : Viking, 1998. 179 p.
4. Kastel’s M. Halaktyka ynternet: razmyshlenyya ob ynternete, byznese y obshchestve / per. s anhl. A. Matveeva ; pod red. V. Kharytonova. – Ekaterynburh : U-Factoryya, 2004. 328 s.
5. Holovanov H. K 2021 20% vsey chelovecheskoy aktyvnosty budut svyazany s bol’shoy se-merkoy IT-kompanyy / Khaytek: ynformatsyonnyy resurs. 21 oktyabrya 2016. URL: https://hightech.fm/2016/10/21/emerging-technology?utm_source=smi2pl&utm_medium=cpc&utm_content=2419340
6. Dmytriyeva N. O. Mizhnarodna elektronna torhivlya v umovakh rozvytku hlobal’noho ynformatsiyno-ekonomichnoho suspil’sstva. Aktual’ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn : zb. nauk. prats’. 2008. Vyp. 76. Ch. 2. S. 130–135.
7. Tsukerberh: Ynternet mozhет sozdat’ 140 myllyonov rabochykh mest / Ekonomycheskye yzvestyya. 08.07.2014. URL: http://news.eizvestia.com/news_technology/full/867-cukerberg-internet-mozhet-sozdat-140-millionov-rabochih-mest.

8. Do 2020 roku chvert' hlobal'noyi ekonomiky bude tsyfrovoyu – Microsoft / Slovo i Dilo: analitychnyy portal. 27 veresnya 2016. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2016/09/27/novyna/ekonomika/do-2020-roku-chvert-hlobalnoyi-ekonomiky-bude-cyfrovoyu-microsoft>.
9. Unlocking the potential of the Internet of Things / J. Manyika, M. Chui, P. Bisson et al. / McKinsey Global Institute. June 2015 URL: http://www.mckinsey.com/insights/business_technology/the_internet_of_things_the_value_of_digitizing_the_physical_world.
10. Pleskach V. L. Tekhnolohiyi elektronnoho biznesu : monohrafiya. K. : KNTEU, 2004. 223 s.
11. Fedyshyn I. B. Elektronnyy biznes ta elektronna komertsiya (oporny konspekt lektsiy dlya studentiv napryamku «Menedzhment» usikh form navchannya). Ternopil' : TNTU im. Ivana Pulyuya, 2016. 97 s.
12. Puhachevs'kyi H. F. Katehoriyi «torhivlya», «komertsiya», «biznes»: sutnist' i vidnoshennya do tovaroznavstva. Tovaroznavstvo ta innovatsiyi. 2012. Vyp. 4. S.3–7.
13. Malovychko S. V. Analiz stanu ta osoblyvostey rozvytku mizhnarodnoyi elektronnoyi torhivli. Economic Annals-XXI. – Institute of Society Transformation. # 7–8 (1). 2015. S. 17–19.
14. Pastukhov O. M. Elektronna torhivlya: nomen est omen?. Advokat. 2003. # 5. S. 14–15.
15. Panasyuk Y. Sekrety uspekha v Ynternete / LinkedIn Corporation: Slide Share. Jun 6, 2014. URL: https://www.slideshare.net/newsite_by/ss-35564187/
16. Information Economy Report 2015: Unlocking the Potential of E-commerce for Developing Countries. United Nations publication. New York ; Geneva, 2015. UNCTAD/IER/2015. Sales No. E.15.II.D.1. 136 p. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ier2015_en.pdf.
17. Crozier J., Gilmour L. C. Thesaurus A–Z. Glasgow : Harper Collins Publishers, 2005. 824 p.
18. Trade Facilitation Terms: An English – Russian Glossary. Second edition. New York ; Geneva ; Moscow : United Nations Economic Commission for Europe, 2011. 311 r.
19. Petruk H. Internet yak dzherelo popovnennya ekonomichnoyi terminolohiyi suchasnoyi anhliys'koyi movy. Filolohichni nauky: zb. nauk. prats'. Poltava, 2010. Vyp. 3. S. 110–115.
20. Sandiy L. V. Anhlomovni innovatsiyi sfery elektronnoyi komertsiyi: linhval'na ta sotsiolinhval'na kharakterystyky. Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya: Filolohichna. 2010. Vyp. 14. S. 454–461.
21. Dmytriyeva N. O. Mizhnarodni y natsional'ni internet-auktsiony: klasyfikatsiyi oznaky ta kharakterystyka diyal'nosti. Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo. 2010. # 3. S. 61–65.
22. Makarenko Ye. Mizhnarodnyy informatsiyinyy biznes: struktura, iyerarkhiya rynkiv, klasyfikatsiya produktiv i posluh. Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. 2012. Vyp. 105. Ch. II. S. 88–99.
23. Yak smartfony zminyuyut' vedennya biznesu / Online Ekspres: informatsiyinyy veb-sayt. 18. 07. 2017. URL: <http://expres.ua/around/2017/07/18/252941-smartfony-zminyuyut-vedennya-biznes>.
24. Sandiy L. V. Anhlomovni innovatsiyi sfery elektronnoyi komertsiyi: linhval'na ta sotsiolinhval'na kharakterystyky. Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya: Filolohichna. 2010. Vyp. 14. S. 454–461.
25. Crozier J., Gilmour L. C. Thesaurus A–Z. Glasgow : Harper Collins Publishers, 2005. 824 p.
26. Information Economy Report 2015: Unlocking the Potential of E-commerce for Developing Countries. United Nations publication. New York ; Geneva, 2015. UNCTAD/IER/2015. Sales No. E.15.II.D.1. 136 p. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ier2015_en.pdf.

27. Regulatory Issues Raised by the Impact of Technological Changes on Market Integrity and Efficiency: Consultation Report / Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions. CR02/11 JULY 2011. 60 p. URL: <http://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD354.pdf>.
28. SEC, CFTC Announce Creation Of Joint CFTC-SEC Advisory Committee On Emerging Regulatory Issues / U.S. Securities and Exchange Commission. 05. 11. 2010. URL: <http://www.sec.gov/news/press/2010/2010-75.htm>.
29. Trade Facilitation Terms: An English – Russian Glossary. Second edition. New York ; Geneva ; Moscow : United Nations Economic Commission for Europe, 2011. 311 r.
30. *Belen'kyy A.* Kommertsyya v Ynternete: vchera, sehodnya, zavtra. Komp'yuter Press. 02. 2011. URL: <http://www.compress.ru/article.aspx?id=21978&iid=1005>.
31. Worldwide retail ecommerce sales emarketer"s updated estimates and forecast through 2019 / ed. D. Iankelevich. New York : e-Marketer inc., 2015. 24 p. URL:http://www.emarketer.com/public_media/docs/eMarketer_eTailWest2016_Worldwide_ECommerce_Report.pdf.
32. *Belen'kyy A.* Konverhentsyya YT-, telekom- y medyatekhnolohyy na fone dyverhentsyy Komp'yuter Press. 06. 2011. URL: <http://compress.ru/article.aspx?id=22247>.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Ignatiev P. M., Bovsunivskyi P. V. Egypt's foreign policy under Abdel Fattah el-Sisi	4
Лісовський П. М. Людина ХХІ століття в міжнародних відносинах: дипломатична логіка гри	16
Шевченко О. В. Наукова думка про дослідження глобальних проблем людства	27
Гольцов А. Г. Проект «велика Євразія» в геостратегії Російської Федерації	41
Кондратенко О. Ю. Африканський та латиноамериканський вектор геостратегії Російської Федерації	53
Oleksin Y. P. Soft power concept in foreign policy: russian view	66

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Yakubovsky V. V. European valuation standards EVS–2016 and their interrelation with EU legislation	77
Мушак Н. Б. Концепція «безпечної третьої країни» у праві Європейського Союзу	90

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕВ

Stupnytskyu O. I. Think tanks та інституційні реформи в Україні	99
Поліванов В. Є., Дмитрієва Н. О. Економічна сутність та генезис світового електронного бізнесу	111

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 134

Заснований в 1996 році.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05. 11. 1998 р.

Науковий редактор: **Дорошко М. С.**, доктор історичних наук, професор.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 8 від 27 березня 2018 року.**

Підписано до друку 28. 03. 2018 року.
Наклад 100 прим.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. +380 44-483-11-25
Сайт: <http://journals.iir.kiev.ua>